

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ERKEN AYDINLANAN BİREY
ATATÜRK**

Hülya KORKMAZ

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

İSTANBUL, 2007

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**ERKEN AYDINLANAN BİREY
ATATÜRK**

Hülya KORKMAZ

**Danışman
Prof. Dr. Kemal BEYDİLLİ**

**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

İSTANBUL, 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	: 2
ÖNSÖZ	: 3
ABSTRACT	: 4
ÖZET	: 5
GİRİŞ	: 6
1. BİRİNCİ BÖLÜM	
1.1. DÖNEMİN ZİHNİYET VE ANLAYIŞI	: 25
2. İKİNCİ BÖLÜM	
2.1. ERKEN AYDINLANAN BİREY	: 31
2.2. DEVRİMLERİN ARDINDAKİ TEMEL DAYANAK: DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ	: 55
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3.1. MONDROS MÜTAREKESİ	: 63
3.2. 16 MAYIS 1919	: 69
SONUÇ	: 74
KAYNAKLAR	: 86
ÖZGEÇMİŞ	: 92

KISALTMALAR

b.y.y. : Basım yeri yok
b.t.y. : Basım tarihi yok
Çev. : Çeviren
Ed. : Editör
Yay. : Yayına hazırlayan

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, bana doğduğum günden beri katkı sağlayan fedakâr ve zarif ebeveynlerim ile kıymetli ailem yanında, bana okumayı öğreten ve hâlen sevgisini benden esirgemeyen ilkokul öğretmenim Mediha Sönmez dâhil, Lisans Üstü eğitimime kadar geçen bütün eğitim hayatım boyunca benimle bildiklerini paylaşan, değerli öğretmenlerimin emekleri vardır. Bilgi, bugüne kadar benim için *Kaf Dağı* 'nın ardındaydı. Oraya gidip benim bulmam ciddî bir emek harcama, zaman ayırma ve ihtisaslaşma gerektireceği için, dağın ardındaki bilgiyi, bizzat bana bir buket çiçek gibi sunan *Anka Kuşları*'na ihtiyacım vardı. Bu Anka Kuşları da derslerinde bulunup kendilerinden bizzat feyz aldığım öğretmenlerim yanında, yazdıkları kitaplarla bilgilerine ulaştığım değerli tüm araştırmacılar ve entelektüellerdir. Bu tez çalışması sırasında, gizlenmiş ve dağılmış enformasyonu toplayıp, onu doğru bilgiye çevirmenin ve o bilginin de en doğru, en tarafsız, en faydalı şekilde sunulması için sarfedilen gayretin, ne kadar zor bir iş olduğunu, bizzat ve içinde yaşayarak öğrendim.

Teşekkür etmek istediklerimin başında, değerli Hocam Prof. Dr. Kemal Beydilli ve Hocam Doç. Dr. Tülay Âlim Baran geliyor. Ayrıca Aytunç Altındal ve Prof. Dr. Hüsamettin Arslan'a, manevî destekleri için Saadet Akıncı, Sevcan Başboğa ve Tolga Tanrıkorur'a şükranlarımı sunarım.

ABSTRACT

October 18th 1918 indicates the end of *World War I* for the Ottoman Empire, which also marks the opening date of a new front with the *Mondros Armistice*. While this front became the battlefield for the *National Independence War*, it also gave rise to the birth of a leader, Mustafa Kemal. His leadership career actually started on May 16th 1919 when he set out for Samsun to initiate the National Independence War. Being enlightened earlier than the society he was born into, he chose to be the *transforming leader* for his nation and his own followers voluntarily. He preferred to be the change agent for the mentality and the culture of the traditional *lethargic* society that resisted reforms and innovations in accordance with the rules of modernism. Hence, he realised his reforms, each one being a radical social engineering endeavour. For him, individual independence was vital for the freedom of conscience that provides and ensures the *freedom of thought*. In his opinion, the mind should be nourished by different sources of information, which was sustainable only with the help of a secular contemporary education system. The proverb “*The end justifies the means*” perfectly describes the greatness of his achievements rather than the methods he implemented to reach his target.

Key words: Society, “a person enlightened earlier than the society”, modernism, mentality, freedom of thought, charismatic leader, transforming leader, the national secret, dictatorship, democracy, National Assembly, reforms, the Mondros Armistice, Sultan Vahideddin, risky, secular education, life style.

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu için kapanış tarihi olan 18 Ekim 1918, aslında Mondros Mütarekesi ile yeni bir cephenin açılışı olmuştur. Bu cephe Millî Kurtuluş mücadelesinin yapıldığı alan olmak yanında, hakikatte Mustafa Kemal gibi bir liderin de doğumunu hazırlamıştır. 16 Mayıs 1919 ise, liderlik kariyerinin başlangıç tarihidir. O, modern dünyanın yetiştirdiği “*erken aydınlanmış birey*” olarak, toplumu ve kendisini takip edenler için *dönüştürücü* bir lider olmayı, gönüllü olarak seçmiştir. Geleneksel toplumun yeniliğe karşı olan *atalet* halindeki zihin ve kültür temelini, modernitenin gerekleri doğrultusunda evirme yolunu seçmiştir. Bunun için, her biri birer radikal sosyal mühendislik çalışması olan devrimlerini gerçekleştirmiştir. Onun için, bireysel özgürlük çok önemlidir. Bunu sağlayan ise, vicdan, akıl ve farklı kaynaklardan beslenen aklın ortaya çıkardığı fikirlerin özgürlüğünü sağlayan, düşünce özgürlüğüdür. Laik modern eğitim ile bunu kalıcı kılmak istemiştir. Kullandığı yöntemlerden ziyade, ulaşmak istediği bu sonuç ve ideal, onun büyüklüğünü tasvir etmektedir.

Anahtar sözcükler: Cemaat, “erken aydınlanmış birey”, modernite, zihniyet, düşünce özgürlüğü, karizmatik lider, dönüştürücü lider, “millî sır”, diktatör, demokrasi, Büyük Millet Meclisi, devrimler, Mondros Mütarekesi, Sultan Vahideddin, risk, laik eğitim, yaşam stili.

GİRİŞ

13 Kasım 1918 tarihinde, Mondros Mütarekesi'nin imzasından sonra “*Düvel-i Muazzama*” donanması içlerine mütareke şartlarına aykırı olmak üzere bir Yunan gemisi de katmış olarak İstanbul önlerine gelip Padişah Sarayı önünde demir attığında, Türk tarihi için yeni ve acılı geçecek, ancak sonu büyük bir zaferle bitecek olan bir sürece başlamış bulunuyordu. Mütareke Osmanlı devletinin elinde kalan topraklarının nihaî paylaşımına giden yolu açmıştır. Aynı gün Şam'daki görevinden dönmekte olan Mustafa Kemal'in de İstanbul'a gelmesi tarihin bir uyarısı gibidir. O, herkesin bildiği “*Geldikleri gibi giderler!*”¹ sözünü de aynı gün bu ortamda söyler. Bu tarihten sonra bu söz, Mustafa Kemal'in kişiliğinin temel yapısını oluşturan kendinden emin olmak ve kararlılık gibi kuvvetli özelliklerin kristalleştiği ve onu gelecekte bir milletin lideri yapmaya götüreceği yolun önemli bir sloganı olarak karşımıza çıkacaktır. Bir düstur, bir şiar olarak ele alabileceğimiz bu söz, içerdiği anlam itibarıyla, Mustafa Kemal'i sadece Türk Milleti'nin değil fakat, diğer “*mazlum milletlerin*” de rehberi ve lideri durumuna getirecektir. Bu sözün sarf edildiği o karanlık günlerde bütün İslâm ve Türk âleminin büyük devletlerin sömürgeleri olarak bağımsızlıktan uzak, millî kimlikleri dumura uğratılmış yığınlar mesabesine indirgenmiş olduğunu hatırlamak, kendisine atfedilen sıfatların yüceltilmesi için yeterlidir. Bir başvuru kitabı olarak dünyada milyonlara ulaşan *Encyclopaedia Britannica*, onu tanıtan maddesinin daha en başında bu özelliğini şöyle ortaya koymaktadır:

*“Mükemmel ve üstün bir Türk Askeri, reformist (devrimci), devlet adamı ve Atatürk (Türklerin Babası) olarak bilinen Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanıdır. Türkiye'nin yenildiği I. Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletlerinin (İngiltere, Fransa ve Rusya) gücüne karşı onun verdiği başarılı bağımsızlık mücadelesi daha sonra Asya ve Afrika'daki henüz doğum halinde olan bir çok devlete kendi bağımsızlıkları için mücadele etmede ilham kaynağı oldu.”*²

¹ Celâl Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1972, s. 264 (1. cilt bölümüne dâhil).

² Britannica, 14, Chicago, ABD, 1990, 15. Basım, s. 295. (Mustafa Kemal, as Atatürk (Father of Turks), a distinguished Turkish soldier, reformer, and statesman, was the founder of the Republic of Turkey and its first president. His successful struggle for the liberation of Turkey against the powers of the Entente (an alliance of Britain, France, and Russia) after Turkey's defeat in World War I has inspired many embryonic states in Asia and Africa to fight for their independence.)

“[K]endine özgü alışılmamış özelliklerinden çok, eserleriyle ve hatta bunun da ötesinde, beyan ettiklerinden çok, programının ortaya çıkardıklarıyla hakkında karar verilebilen ve anlaşılabilir bir büyük insan timsalidir.”³ diye tarif olunan Mustafa Kemal’in bu kararlı liderliğini, çok çarpıcı olarak saltanatın kaldırılması çalışmalarında da görmekteyiz. Muhalefete rağmen saltanatın kaldırılması önergesi oy birliği ile kabul edilip, 1 Kasım 1922’de kanunlaşır, ancak kabul öncesi olan tartışmalardan biri, kararın gidişatı ve nasıl bir irade altında oybirliği ile alındığını bize açıklar. Bu kritik noktada Mustafa Kemal’in o kararlı tutumunun çok etkin olduğu, tartışmasız bir gerçektir. Kararın hemen öncesinde yaptığı konuşma bunu bütün yönleri ile ortaya koymaktadır:

“Şer’iye Encümenine mensup hoca efendiler; hilafetin saltanattan münfek olamayacağını, maruf safsatalar istinadettirerek, iddia ettiler... Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda müzakerenin maksut neticeye iktidarına intizar etmek, beyhude idi. Müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyanatta bulundum: “Efendim. ... **Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vazıyüed olmuşlardı; bu tasallütlerini altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. **Bu bir emrivakidir. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. **Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.**” [...]**”⁴**

Hemen bu noktada, bu sözlerinde yansıyan kararlı ve baskıcı yöntemi için diktatör olarak yargılandığını⁵ ve hatta kimi çevreler tarafından da tenkit edildiğini belirtmemiz gerek. Fakat, şu bir hakikattir ki, 21. yüzyılın bu enformasyon çağında da yaşadıklarımızın ve demokrasinin ne olduğu ya da ne olması gerektiğinin şiddetle ve tüm platformlarda tartışıldığı bir ortamda, daima bütün hayatı boyunca kurallara riayet eden gerçek bir demokratik rejimin bütün kurumlarının hayata geçirilip, kuvvet bulmasına çalışmış olan Mustafa Kemal’in

³ Donald E. Webster, “Atatürk-Laik Peygamber”, *Uluslararası Atatürk Konferansı 10-11 Kasım 1980*, Çev. ?, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 78.

⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK, II*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s.690-691.

⁵ Bu yaklaşımın yumuşak bir örneği için bakınız: Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

samimi bir demokrat olduğunu inkâr etmek, Türk İnkılâp Tarihi'nin gerçekleriyle kasıtlı bir ziddiyet içinde olmaktan başka bir şey değildir. Diktatör arayanların insanlığın misli görülmemiş boyutta felaketine yol açan Mustafa Kemal'in çağdaşı olan Avrupa'daki bir dizi kanlı lidere bakmaları icab eder. Mustafa Kemal, 1789 Fransız İhtilâli ile daha güçlenen Meclis ve istişare temeline yürekten bağlı olmuştur. 1839 Tanzimat Fermanı ile daha hızlı bir şekilde Osmanlı hayatı içine girmeye başlamış Batı kültürünün bu kurumlarına aşinadır ve samimiyetle benimsemiştir. 23 Nisan 1920 ve 1 Kasım 1927 arasındaki 1. ve 2. Meclisin çalışmalarında daima Meclis Başkanı olarak iletişim, açıklık ve katılımı, olabildiğince en üst seviyede sağlamış ve fikirleri, fikirle alt etmeyi tercih etmiştir. Her ne kadar zaman zaman tehditkâr tutumlar içine girilmişse de, İttihat Terakki ve komitacılık geleneğini taşıyan dönemin insan karakteristiğinde bunun fazla önem taşımadığı ve kendisinin de kıyasen çok fazla demokrat ve paylaşımcı olduğu reddedilemez bir gerçektir. Ankara'da, dünyanın kaderi yanında Türk Milletinin kaderini değiştiren ve yeniden oluşturan, tam anlamı ile “ulus” olma bilincini kökleştiren, yepyeni bir devlet kuran; sonra da dünya üzerindeki devletlerin eşiti olduğunu (*Nutuk terminolojisi olarak*) “Medeni Dünya”nın yüzüne karşı haykıran, başkanı ve onunla birlikte olağanüstü vazife görmüş olan bir meclisi, bugünün –görece- barış ortamı değerleriyle karşılaştırmak haksızlığının yapılmaması icap etmektedir. Bu hususu biraz daha derinleştirmek için günümüz siyaset ve anayasa bilimcilerinin demokrasi hakkındaki yaklaşımlarından faydalanabiliriz:

Bilindiği gibi, birey tek başına yaşama aşamasından geçip zaman içinde sosyal gruplar halinde yaşama düzenine ulaşmıştır. Böylece birlikte yaşamanın doğal gereği olarak sosyal çevrenin gerekli kıldığı kurallar da zorunlu olarak oluşmaya başlamıştır. Birlikte uyumlu ve barış içinde yaşamak için oluşturulan bu kurallar,⁶ önce yazısızken (*gelenekler, moral/ahlâk, dini kurallar gibi*), zaman içinde yazılı (*anayasalar, uluslararası hukuk kuralları gibi*) hale dönüşür. Küçük kabile, aşiret yönetim grupları zaman içinde, büyük kitlelerin bir arada yaşama iradesi sonrası, toplumun çoğunlukla kabul ettiği belirli düzenlemeler rehberliğinde ve güvencesinde -*bu safhanın en son aşaması olan*- yöneten teşkilatlarla, tüzel kişiliklerle ikame edilmiştir.⁷ Bunlara modern dünyada *meclis* diyoruz. Bunların kuruluş aşamaları ile

---

⁶ Kuralları kimlerin, hangi güçlerin belirlediğinden bahsetmiyoruz burada. Çünkü bu hem Siyaset Bilimi hem de Sosyoloji Bilimi alanına girmeyi zorunlu kılar. O yüzden kuralların konmasının nedenlerinden sadece biri olan “huzur ve uyum içinde yaşamak” gerekçesinden bahsedilmiştir.

⁷ “Yasama işlevi görmek ve Kralın yönetiminde, özellikle onun koyduğu veya koyacağı vergilerde bir ön olurma kolaylığı dolayısıyla istikrar unsuru olarak, belirgin bir düzenlilikle toplanan soyluların oluşturduğu konseyler, modern anlamdaki yasama meclislerinin (parlamentoların) kökenleridir.” Ersin Kalaycıoğlu, *Türk*

meclisi oluşturan üyelerin seçimleri ve atamalarının yöntemlerine dayanarak, demokratik veya otokratik ya da meşruti yönetimleri temsil etmelerine göre ayrımlarına girmeden basitçe, genel anlamda bir milleti, içte ve dışta temsil eden ve onun adına kanunlar koyan, yürürlükteki kanunlar çerçevesinde kararlar alıp uygulayanlarına ise, Millet Meclisleri diyoruz.

Tarih, işte bu tür bazı Meclislerin aldıkları kararlar ve uygulamalarla, dünyanın ve milletlerin kaderini değiştirdiklerini de yazıyor. Hiç şüphesiz, bu meclislerden biri de, bu tez çerçevesinde liderliğinin analizini yaptığımız Mustafa Kemal yönetimindeki Büyük Millet Meclisi'dir. Bu meclis, 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılda devam eden ve dünyayı paylaşmak için oluşturdukları derin hesaplarını alt üst eden, 20. yüzyıla mutlak bir şekilde damgasını vuran, dünya milletlerinin kaderini de değiştiren, özel bir Meclis olmuştur.⁸ Birinci Meclis anayasası (*kısa bir süre kullanılan 1909 ve 1921*), sadece Türk değil, Büyük devletlerin baskısını⁹ göz önüne alırsak dünya askerlerinin de katkısını içerir. İkinci Meclis Anayasası (*1924*) ise, bir seçkin kadro olan ve kurucusu Mustafa Kemal başta olmak üzere üyelerinin çoğunluğu açısından bakıldığında, yine askerlerce yapılmıştır. Ve, yine doğrudur ki, henüz sanayileşmemiş bir toplumun Anayasası ve Meclisi'dir bu... Tabii ki, aldığı kararlar ve çıkardığı yasalar da içinde bulunulan şartlara bağlı olarak pek radikal ve keskindir. Halkın *doğrudan* haberleşme imkânlarının sınırlılığı, doğru bilgi/enformasyon akımının sağlanamadığı, bilgi ve kültür seviyelerinin farklı olduğu, önce milletvekilini seçeceklerin seçilip, sonra vekillerin seçildiği ve kadınların seçme ve seçilme hakkının bulunmadığı bir sosyal dokuya ait ortamda katılımının söz konusu olamadığı bir döneme aittir. Kaldı ki, günümüzde dahi demokrasinin güç kullanımının tartışılıp, halkın sağgörüsünün sorgulandığı gerçeğini de, bu iklim şartlarını doğru tahlil edebilmek için göz önünde bulundurmamız gereken, önemli bir ayrıntı olarak hatırlamalıyız. Biraz daha açmamız gerekirse; Seyla Benhabib'in 21. yüzyıla girerken yaptığı analizdeki ifadesi ile,

---

Siyasal Hayatının Gelişimi, Ed: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım yayım Dağıtım AŞ, İstanbul 1986, s.313.

⁸ Tüm meclislerin bağlı oldukları anayasalar vardır. Bakır Çağlar, 4 Ağustos 1995'de yazmakta olduğu Bizim Gazete'de, dönemin anayasa ihtiyacına yönelik değerlendirme yaptığı makalesinde anayasa kritiğini -özet halde- ortaya koyan özel bir değerlendirme yapmaktadır: "...Ancak bugün Türkiye'de "Anayasa Sorunu"nu düşünürken öncelikle 18 Mayıs Kararları'nın, üzerinde yeterince durulmayan iki tesbitin altını çizmek gerekiyor. İlk tesbite göre, ilk üç anayasa, kırsal ağırlıklı bir topluma yön vermeye çalışmıştı, kısaca "Kır Anayasaları"ydı. Yeni Anayasa ise bir "Kent Anayasası" olacaktı. Sosyal yapı değişmişti. Metnin söylenmeyi belki şuydu: "Anayasa Mühendisliği"ne inancın en üst noktası, "Kır Anayasaları"nı Askerler, "Kent Anayasaları"nı kentliler, siviller yazar. "Sivil Anayasa" formülünün gerçek anlamı da, herhalde buydu." Bakır Çağlar, *Bir Anayasacının Seyir Defteri*, Su Yayınları, İstanbul 2000, s.15.

⁹ 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması ve 1839 Tanzimat Fermanı süreci ile devam eden, dış dünya devletlerinin Osmanlı Yönetimi üzerinde kurdukları az ya da çok etkilerine referans yapılmaktadır.

“... Halk her zaman bilge midir? Halkın verdiği kararlar her zaman adil midir? Onlara yön veren irade her zaman saygıya değer midir? Radikal çekişmeli siyaset görüşleri, liberal-anayasal kuramın çok iyi dile getirdiği türden itirazlara açıktır: Demokratik demos adaletsiz, ırkçı, kaypak ve havai olabilir. Çekişmeli demokrasi kuramcıları, eğer egemen halkın iradesini bağlayan, aşan, sınırlayan ve başka yollarla daraltan bazı kısıtlamalar getirmek istemiyorsa, özgürlük ve adaleti, eşit ve özgür bireyler olarak yurttaşların haklarına saygıyı nasıl güvence altına alabilirler?”¹⁰

şeklindeki kritik ve keskin sorularına cevap aradığı günümüz ortamında, 1. ve 2. Meclis’in kararlarının alındığı ve uygulandığı iklimi -*bu durumda*- gerçek bir hukuk ortamı olarak rahatlıkla değerlendirebiliriz. Büyük Millet Meclisi, o zamanki şartlar altında, tüm milleti temsilen bir araya gelmiş vekillerin katılımı ile oluşturulmuş bir meclistir. Bizzat Mustafa Kemal, 1876’dan gelen tecrübenin devamı olarak ve 1789’un ışığı altında, her şartta var olan kanunlara uyulmasına dikkat etmiş ve bunu kayıt altına almış ve aldırmıştır. Bugün demokrasilerde “*demos’un ne kadar bilge olduğu*” ve “*güç kullanımı*”ndan bahsedildiği bir ortamda, Mustafa Kemal’in çok partili hayata geçerken kabul ettiği prensiplerden biri olan “*halk arasında galeyanlara, kavgalara, netice itibariyle de vahim karışıklıklara sebep olabilecek geniş teşkilât ve gürültülü faaliyetlerde bulunulmasına*” müsaade etmemesini ve bizim gibi geri kalmış memleketlerde, politik tartışmaların aydınlar arasında kalmasını isteyip geniş halk kitlelerinin günlük politikadan uzak tutulması taraftarı olmasını¹¹ da yargılayamayız. Onu daha iyi anlayabilmek için demokrasilerde güç kullanımının ne anlama geldiğine biraz daha yakından bakmalıyız:

“... Benjamin Barber sağlam demokratların görüş noktasını dile getirmektedir: “*gerek duyduğumuz şey değişen bir dünyaya sabit standartları katılıkla uygulamaya yönelik temel buyruklar veya tekil zihinsel feraset değil, ortak zemini keşfetmek veya yaratmak için gerekli siyasal becerilerdir. Doğru olan şey, hatta doğrunun ne olduğu konusu kendi başına siyasal yargıyı belirleyemez. Bizzat haklar sürekli olarak yeniden tanımlanır ve yeniden yorumlanır; üstelik bunlar normatif güçleri açısından aktif bir yurttaşlar topluluğunun katılımına ve yükümüne bağlıdır.*” Barber, demokrasinin kendini düzeltici mekanizmalarından söz eder. Elbette bu tür kendini düzeltici mekanizmaları arasında yalnız halkın iradesi değil, Haklar Bildirgesi kurumları, anayasacılık, ülkenin en yüksek mahkemesi ile halkın seçilmiş

¹⁰ Seyla Benhabib, *Demokrasi ve Farklılık – siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması*, Ed: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD)’in yayınıdır), İstanbul 1998, s.19.

¹¹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar, II*, Yapı Ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s. 411.

temsilcileri arasındaki etkileşim, anayasada gerekli değişiklikleri yapma süreçleri ve benzerleri vardır... Mesele daha çok, liberalizmin mirası ile bütün demokratik siyasetin çatışmalı ve çekişmeli niteliği arasında kuram ve uygulama bakımından doğru karışımın ne olduğudur. Jane Mansbridge'in "Güç Kullanımı/Güçle Mücadele: Yönetim Biçimi" başlıklı yazısının önemi, tam olarak bu karışımı odak almasıdır."¹²

Jane Mansbridge ise, adı geçen makalesinde "Demokrasiler Neden Zorlamaya Gerek Duyar?" başlığı altında şöyle demektedir:

*"Bu yazıda "güç"ten zorlamayı kastediyorum... Demokrasiler zorlamaya öncelikle statükoya aşırı bir ayrıcalık tanımadan önlem alabilmek için gerek duyar. Bireysel çıkarlar uzlaştırılmaz bir çatışmanın her türlü belirtisini gösteren bir noktaya vardığında, demokratik bir yönetim ya önlem almayarak statükoyu güçlendirmeli ya da önlem alarak yurttaşlarından bazılarını çıkarlarına ters düşen durumlara ya da davranışlara girmeleri için zorlamalı ya da tehdit etmelidir. Çoğunluk kuralı, görece adil bir demokratik zorlama biçimine ulaşmayı sağlayan standart mekanizmalardan biridir... Şüphesiz, demokrasiler birçok çatışmayı müzakere yoluyla çözebilir. Müzakere çıkarların dönüştürülmesine ve daha önce farkına varılmamış anlaşma noktalarının ortaya çıkarılmasına yardımcı olabilir. Aynı zamanda tarafların çatışmaya bakış açılarını da keskinleştirebilir... İyi müzakereden sonra çatışma hâlâ sürüyorsa, bu noktada demokrasilerin önünde iki seçenek vardır: Statükoyu sürdürmek ya da bir **tarafı ötekilerin görüşüne uymaya zorlamaya yoluyla harekete geçmek.**"¹³*

Bu nokta'da Saltanat'ın ilgâsı sırasında "bazı kafalar"ın gidebileceğinin iması ve tehdidi, bu "çatışma ve uzlaşma"nın en radikal noktasını oluşturmaktadır. Hatta Terakkiperver Cumhuriyet Fırka'nın, bizzat kurucularının eliyle kapatılmasının istenmesi, aksi takdirde kan akmasının beklenmesi gerektiğinin ifade edilmesi de bu açıdan yorumlanabilir. Mustafa Kemal kan dökülerek kazanılan topraklar üzerinde, ciddi gayret, yorgunluk ve uykusuzluklarının sonrasında hayalindeki Türkiye'yi oluşturmayı, bir şekilde akim bırakmayı asla düşünmüyor ve zihninde yazdığı ve zaman zaman yakın arkadaşları ile paylaştığı bu rüyasını, kısıkanç bir şekilde koruma yolunu seçiyordur sadece. Bunu yaparken bile kurallarla hareket etmektedir. O'na göre, John Lock'un belirttiği "İnsanların, kendilerine Sansarlar ya da tilkiler tarafından yapılabilecek kötülüklerden kaçınmaya çalışırken Aslanlar tarafından

¹² S. Benhabib, *a.g.e.*, s.19-20.

¹³ Jane Mansbridge, *Demokrasi ve Farklılık – siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması*, Ed: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı (Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD)'in yayınıdır), İstanbul 1998, s.73-74.

yutulmaktan memnun olacak, hatta bunun güvenli olduğunu sanacak kadar aptal oldukları düşünülmemelidir”¹⁴ şeklindeki değerlendirmesinin, henüz kendi toplumunun geneli için geçerli olmadığını hissetmektedir: Henüz yönetime tam katılımını sağlayamadığı, dönem itibarıyla sadece yaklaşık 3 milyon kişinin, okur –ama belki kısmen- yazar olduğu fakat yeterli eğitimi alamamış/birey’selleşmemiş milletini, dolayısı ile uzun zamandır verdiği mücadelesini korumayı hedefleyerek, “kılıç”¹⁵ olmayı tercih etmiş ve Tahrir-i Sükun ile de “kılıçlığın” meşruiyetini sağlamıştır.

Bu süreç, güçlü demokrasi ya da yönetim iradesi ile o iradenin arayışıdır. Barber’ın da belirttiği gibi, Liberal Demokrasi siyaseti önce farklı çıkar grupları arasındaki çatışmayı yok etmek (anarşist yaklaşım), sonra bastırmak (realist yaklaşım) ve sonunda da hoş görmek (minimalist eğilim) aracı olarak ele alırken,¹⁶ “güçlü demokrasi/erk/yönetim” ise, çatışmayı farklı bir yaratıcılık ve keşif siyaseti yoluyla dönüştürmenin peşindedir. Güçlü demokrasi altında siyasete, insan umudunun gücü kazandırılır. “İlk kez özeli kamusal, bağımlılığı karşılıklı bağımlılığa, çatışmayı dayanışmaya, izin almayı kendi yasalarını oluşturmaya, ihtiyacı sevgiye ve esareti yurttaşlığa dönüştürme [imkânları] bir katılım bağlamına yerleştirilir.” Barber, “Hepimizi etkileyecek bir şeyin yapılması gerektiğinde, makul olmayı istediğimiz; fakat araçlarda ve hedeflerde anlaşılmadığımız ve de seçim yapmak için bağımsız temellerden yoksun olduğumuz zaman ne yapacağız?” diye sorar. Cevabı ise çok çarpıcıdır:

¹⁴ Benjamin Barber, *Güçlü Demokrasi- Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev: Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 31.

¹⁵ “Mesele olan “demokrasi” çok partili hayatın dozudur. “Oldukça geniş kapsamlı ve nispeten eski tarihli koca bir literatür, siyasetin aşırı demokrasiye ve demokrasinin de aşırı katılıma karşı savunulmasına adanmıştır. Çoğunlukçuluğun, kamuoyunun ve kitle siyasetinin her eleştirisi, katılıma yönelik derin bir güvensizliği barındırır. Mill, Touqueville..., özgürlüğe bağlılıklarının demokrasiye doğru ittiği; fakat katılıma olan güvensizliklerinin asgari kapsamlı bir yönetimi desteklemeye yönelttiği liberallerdir. ...Yurttaşlık doğal insanın kendi salt insanlığını korumak amacıyla sağduyulu bir şekilde benimsediği yapay bir roldür. Yani, insanlar olarak kendimizi korumak için siyasalız, fakat asla (Aristo ve diğer eski Yunanlıların ileri sürmüş olduklarının tersine) siyasal olduğumuz için insan değiliz.. Anarşizmi realizmle irtibatlandıran geleneksel argümana göre, Thomas Hobbes’un açıklamasından hareketle, kendi doğal çıkarlarının peşinde koşan özgür ve eşit bireylerin dünyası kendi kendini bozguna uğratan bir dünyadır: Rekabet halinde olan bireylerin hiçbiri tatmin olmaz. Bir insanın özgürlüğü diğerinin esaretidir; insanın doğal yönetme hakkı, bir kesim tarafından kullanıldığında diğerlerini köleleştirebilir. Karşılıklı saygı anlaşmaları, öz sınırlama vaat eden sözleşmeler ya da aydınlanmış öz çıkarların sağgörü kurallarına itaati gerektiren akitler de (Hobbes’un “Doğa Yasaları”) bu konuda imdada yetişmez. Kolektif iktidar ve egemen yürütme olmaksızın –“kılıç” olmaksızın- akitler sadece sözde kalır ve hiçbir güvenlik garanti etmez. Ve böylece, ironik olarak, doğal özgürlük aşkı insanı özgürlüğünü yüzüstü bırakmaya ve kendi içinde yasa uğruna değil, yasanın başkaları üzerindeki yaptırımını uğruna yasaya uygun yaşamaya zorlar.” B. Barber, *a.g.e.*, s. 37-41.

¹⁶ “Liberal demokrasi siyaset için bir haklılaştırma sunmaktan çok, bireysel hakları haklılaştıran bir siyaset önermektedir. ...Liberal demokrasi, her biri oldukça farklı bir davranışlar, istekler ve siyasi değerler kümesi içeren, en az üç başat eğilimden oluşur: *anarşist, realist ve minimalist*. ...Bertrand Russell, uzun kariyeri boyunca bu üç eğilimi de denemiştir. Russell’in klâsik liberalizm ve toplum sözleşmesi [J.J. Rousseau’nun] teorisini benimsemesi; onu, kolayca kişisel hakların kutsallığının anarşist savunusundan bu hakları güvence altına almak için bir egemenin gerektiği yollu realist bir çıkarıma, oradan da egemenin güçlerinin sınırlarını çizmeye yönelik minimalist eklemelere götürmüştür. B.Barber, *a.g.e.*, s. 32-33.

“Siyasal olmak seçim yapmak zorunda olmaktır ve daha kötüsü, seçimin temellerinin önsel olarak (a priori), hükmen ya da arı bilgi (episteme) tarafından verilmediği zaman, olası en kötü koşullarda seçim yapmaktır. ...Fakat, tarafsız hakikatin rehberliği olmadan seçim yapmaktır.”¹⁷

İşte Mustafa Kemal ve onun ideallerini taşıyanlar da bu seçimleri Kurtuluş Mücadelesi sırasında ve sonrasında ister istemez yapmışlardır. Üstelik zaferle sonlanmış savaş sonrası, arkasında İngiliz Devletinin yönlendirmesi ya da desteklemesi olduğu Şeyh Sait isyanının vuku bulduğu; fakir, savaştan çıkmış, Osmanlı borçlarını yüklenmiş, toplu iğneyi dahi dışarıdan alan, birey haklarını algılama anlamında, bilinçlenememiş bir kitlenin eğitimi, düzeni, yaşaması ve başarması için güç sahibi olmak ve bunu kullanmak gerekmiştir. Tercih, o şartlar altında bu olmuştur. Yine de özellikle 1. Meclis’in Kurucu bir Meclis gibi çalıştığını ve sınırlı bir zaman içerisinde mücadele edilen ortamın, var olma ve yok olma temeline dayanan hassas bir savaş ortamı olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bütün zor şartlara rağmen kurallar ve yasalar çerçevesinde hareket edildiği belge ve tutanaklarla ispatlanabilmektedir. Meclis tutanakları incelendiğinde her konunun çok ciddi ve ayrıntılı olarak müzakere edildiği de görülmektedir. Kaldı ki, yukarıda alıntılar yapılan makaleler, günümüz demokrasi ve yönetim sistemlerinin eleştirisini yapmaktadır. Yani, daha oturmuş, enformasyon dağıtımı¹⁸ daha sağlıklı, bilgileri mukayese etme imkânlarının ve mecralarının daha fazla olduğu, katılımın daha yaygın olduğu bir çağın yönetiminin eleştirisidir. O halde, savaş ve “var olma” ortamındaki bir meclis ve kararları da, ona göre yargılanmalıdır. Çünkü, bu bir hürriyet mücadelesiydi.. Bu mücadeleyi algılama seviyeleri, çıkarları farklı insanları yönetmek, iç ve dıştan gelen tüm engellemelere karşı koymak, birinci hedef olan Hürriyet ve İstiklâl’in sağlanabilmesi için, radikal olmayı gerekli kılıyordu. Tarık Zafer Tunaya, *İnsan Derisi İle Kaplı Anayasa* adlı eserinde bu ortamı şöyle tasvir ediyor:

“Parisin şirin müzelerinden birinde, Karnavale’de, Fransız İhtilâline ilişkin eşyaları ve belgeleri seyrediyordum. Gözlerim salonun bir köşesine özenle yerleştirilmiş küçük bir kitaba takıldı. Altındaki etikete eğildim ve okudum: “1791 Anayasası”. Fransanın ilk yazılı Anayasası. Biraz daha dikkatle bakınca alt satırdaki şu müthiş cümle beni dondurdu: “İnsan derisi ile kaplanmıştır.” Bu küçücük, rengi sararmış kitap karşısında hürriyet savaşlarının derinliğini, uzunluğunu, özgürlük denilen şeyin bedava olmadığını insan bir kere daha

¹⁷ B. Barber, a.g.e., s. 163-164.

¹⁸ Ki, Noam Chomsky ve benzerlerine göre, bilgi günümüzde çok daha fazla manipüle edildiğine göre, dürüst bir enformasyon dağıtımı hâlâ ciddi bir problemdir.

anlıyor. Sanki her Anayasa insan derisi ile kaplı... Yüzyılları kaplıyan hürriyet savaşlarının bu gibi izlerine, tarihlerinde bu anları yaşamış memleketlerde daima rastlanır. O zaman hür yaşamının bedeli de açıkca anlaşılır. Hürriyetsiz yaşamaktansa, Londra kalesinin bir kişinin zor sığabileceği hücrelerinde, zalimlerin dünyasından nefret ederek, kalın duvarlara tırnakları ile siyasal vasiyetlerini yazanların savaşdır bu.. Hürriyetsiz yaşamaktansa, 1620 de küçük May Flower yelkenlisiyle Atlantiğin sonsuzluğuna atılmayı seçenlerin, uşak olmaksansa Magosa zindanında yaşamayı seçenlerin savaşı”.

Ona göre, bu mücadeleler ve ihtilâller bizleri “günümüzün demokrasi plâtformuna ulaştırmıştır.” Bu çaba ve mücadelelerdeki amaç ise, “insanın insan olmak onuruyla, bir takım haklara ve hürriyetlere sahip bulunduğunu kabul ettirmektir... Bu hakları iktidar vermemiştir. O, onlara doğuştan, insan olarak doğduğu için sahiptir... Fert fert, kitle kitle yapılmış olan bütün ihtilâllerin ortak amacı bu fikirlerde toplanmıştır.”

Tunaya bu noktaya gelişin/kalkışın hiç de cazip olmadığından bahsediyor. Çünkü tarihteki iktidar türleri olan krallar, emirler, sultanlar ve nihayetinde diktatörler “yurttaşlarının haklarını, kendi ceplerinden bahsettikleri bir “bahşiş”, bir “ihsânî şâhâne” saymışlardır.” Ve devam eder: “... Kişisel hürriyet meselesi yanında, kitlenin hürriyetini, hürriyetin millileştiğini görüyoruz. İstiklâl savaşları bu aşamanın eseridir. Ve onsekizinci yüzyıldan beri kıt’aları kaplamışlardır.” Tunaya tarihteki izleri takip ederek şu sonuca ulaşıyor: Hürriyet bulaşıcıdır. “... Bir gün, hiç beklenmeyen bir zamanda kendisini görmemek isteyenlerin hayretleri karşısında, çok daha olgun fakat çok daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkar. Daha doğrusu patlar. ... Hürriyetçi gelişmeler hiç bir zaman durdurulamaz.” Fakat yeni diktatörlerin de gelmesi daima mümkündür:

“Yıldız Sarayı personelinin bütün önlemlerine karşın, bir 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) günü hürriyet “ilân” edilmiştir. Bir yıl sonra gericiliğe karşı savaşan şehitler abidesinin yükseldiği tepeye ise şu ad verilmiştir: Hürriyeti Ebediye. Fakat Hürriyeti getiren İkinci Meşrutiyet, tarihimize amacıyla taban tabana zıt bir örnek hediye etmiştir: Hürriyeti getirenlerin istibdadı. “Bir Abdülhamit yerine yüzlerce” gelmiştir.”¹⁹

Bu bağlamda, Mustafa Kemal irade ve liderliğindeki 1. Meclis bu hürriyet ve istiklâl’i elde ederken, 2. Meclis ise bunu kalıcı kılmaya çalışmıştır. Kul’dan vatandaş, ümmet’ten

---

¹⁹ Tanık Zafer Tunaya, *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979, s.5-8.

millet oluşturma aşamasında, şer’i ve örfi hukuk yerine, lâik ve dünyevî yasalar yapmıştır. *Muasır Medeniyet*’in o zamanki temsilcisi olan Batı ile entegrasyonu sağlayacak maddî ve manevî zihnî değişimleri gerçekleştirmeye çalışmıştır. Böyle büyük ve çok kısa zamanda yapılan zihin evrilmesini, geleneğin değiştirilmesini hedefleyen bu devrimlerin lideri ve aydınları –haklı olarak- özel ilgi ve analizi *hak* etmektedirler. Kısaca Mustafa Kemal’i bu noktaya getiren ve tabiî, onu böyle değerli ve kararlı bir lider yapan, nedenleri anlamak zorunludur.

Akla bir çok soru gelmektedir: Onu ve arkadaşlarını böylesine büyük risklere atılmaya sevkeden neden nedir? Başlangıçta bir topya gibi görünen bir ideal için neden hayatlarını riske atmışlardır? Bir milletin bağımsızlık mücadelesinin içinde birincil aktörler olarak rol almalarını sağlayan nedenler nelerdir? Dahası açık bir macera olan bu yolda Devlete baş kaldıracak kadar güçlü olan böyle bir cüret ve cesaretin kaynağı nedir? İşte, “*Erken Aydınlanmış Birey*” başlığı altında, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu yola baş koyuş nedenlerinin cevapları verilmeye çalışılacaktır. Bu sürecin motivasyonlarının daha doğru anlaşılması için, kısmen de olsa, Cumhuriyet’in kurulumundan sonra gerçekleştirilen bazı önemli Devrimler’in ardındaki değer yargıları da bu başlık altında işlenecektir. Böylelikle Mustafa Kemal’i *Lider* Mustafa Kemal yapan temel özelliklerinden bir kısmının bu yolla ortaya konulması sağlanacaktır.

Dünyaya nizam veren zengin bir kültür ikliminden ortaya çıkıp, gelişip 623/624 yıl ayakta kalan bir devlet geleneğine sahip günümüz Türkiyesi’nin ise ilkel bir kabile toplumu gibi geri kalmış sıfatıyla tanımlanamayacağını haklı olarak vurgulayan İsmail Cem, seçkin bir kültür yaratmış Osmanlı’nın değerleri için, şöyle demektedir:

“... Kuralları, gelenekleri ve düşünceleriyle ortaçağı aydınlatan, yeniçağa ışık tutan bir kültür. Mevlâna, Yunus Emreler, Evliya elebiler, Mimar Sinanlar. Dayanışmanın, kardeşliğin en güzel örneklerini veren Ftvetnameler. Toplumun ve ekonominin gerekleri uyarınca dini yorumlayan, ileriye dönük bir kurum gibi ondan yararlanmasını bilen Osmanlı akılcılığı. Ve geri kalmış Türkiye. Her biri devlet yönetme sanatının belgesi olan Mühimme defterleri. ağın koşulları çerçevesinde başlı başına bir şaheser olan devlet. Devlet kurma alışkanlığı. Devlet yönetme ustalığı. ağın en ileri ekonomik ve sosyal yapısı. Osmanlı ordularını bir kurtarıcı gibi karşılayan, eşitliği ve hürriyeti ondan bekleyen Avrupa halkları;

yıkılmakta olan bir kölelik dünyasının yahut dağılmaya yüz tutmuş derebeyliğin yerinde kurulan ileri ve âdil bir toplum düzeni... “²⁰

Devletin bu kadar güçlü ve otoriter olduğu dönemlerden çöküşe giden sürecin analizi için, Osmanlı kültürünün ve zihniyet parametrelerinin etkilerine de bakılması gerekmektedir. Açıktır ki, klâsik çağa ait Osmanlı kültürü din tabanlı ve skolâstik bir dünya görüşü üzerine oturmaktadır. Taner Timur’un da belirttiği gibi, şu da unutulmaması gereken ayrı bir gerçektir ki, bu dünya görüşü o zaman geçerli olandır ve Osmanlı Devleti de çağı ile birlikte yaşayan bir medeniyettir. En önemlisi ise artık yerleşik nizamdadır. İbn-i Haldun’da bu yerleşik düzen ile kültür üretme arasındaki ilişkiyi, daha 15 yy’da bilim ve artı-ürün arasında kurduğu ilişki ile paralel olarak birlikte değerlendirir. Ona göre “[b]ilimler yerleşik hayatın ve uygarlığın geliştiği yerlerde yükselir. Cemiyet haline gelmiş insanlar, emekleriyle yaşamaya gerekli olandan fazlasını üretmeye başlayınca gözlerini daha uzak amaçlara yöneltirler ve bilim ve sanat gibi insan doğasına daha yakından bağlı konularla uğraşmaya başlarlar.” Osmanlı da temaşaa ettiği dünyadan aldığı ilhamla daha rafine halde kültür ve zihniyetini yapılandırır.²¹

Yıldırım (I.) Beyazıd’ın Timur’a yenildiği 28 Temmuz 1402 tarihli Ankara Bozgunu ile başlatılan Fetret (duraklama) Döneminde Osmanlı devletini tamamiyle yıkılıp dağılmaktan kurtaran en önemli unsur “*ku*” sistemidir: Osmanlı sultanlarına tartışmasız üstünlük sağlayan ilk yeniçeriler yanında, “... *eyaletlerde kendi konumlarını güvenceye alan ve temsil ettikleri merkezî yetkeyi büyük ölçüde güçlendiren bir sipahî ordusu ve kul kökenli bir askerî yöneticiler topluluğu [olmuştur].*” Tabii bu düzenli ortamdaki tüccar ve köylü de merkezî Osmanlı yönetiminden, önceki feodal rejime göre çok daha fazla fayda elde eder. Hepsine ilave olarak Osmanlı sultanlarının Müslüman kimliği ve bu kimlik sayesinde toplumda elde ettiği engin saygınlık, yok olmasını engellemiştir. Kısaca Osmanlı sultanı en büyük gâzîdir. Bu dönemde önemli bir olgu da, Osmanlı Zihniyetini belirleme açısından önemli bir unsur olarak yeniliğe ihtiyaç hissedildiğinde, açık olmalarıdır. Yani, II. Murad zamanında “... *Batı’nın top tüfek gibi üstün silâhlarını ve Hunyadi’nin başarı ile kullandığı “tabur cengi” taktiğini (orduyu top arabalarının ortasına alarak savaşmak) alıp benimsemekte*” bir mahzur görülmemiş olmasıdır. Bu dönemde zenginlik o kadar artar ki, tarihçiler tarafından, geliri iki buçuk milyon altın dükaya çıkan Osmanlı’nın Avrupa’yı kolayca istila etmesi mümkün

²⁰ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971, s. (sayfa numarası yok) Giriş 1. ve 2. sayfalar

²¹ Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitapevi, Ankara 2000, s. 219 ve 132.

görülür.²² Bu süreç içinde Devletin bir imparatorluk olmasını sağlayan İstanbul'un fethi, önemli bir kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fetih'e, önemini daha çarpıcı olarak ortaya koyacak olan spekülâtif tarih gözlüğü ile baktığımızda, fethin bugünkü hayatımız ve sıkıntıları ile ne kadar yakından ilgili olduğunu görürüz: Şayet “*Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olan*”²³ Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u geç bir zamanda almış olsaydı, bugün yaşadığımız ulus devleti kurumsallaştırma sorununu *belki* yaşamayacak ve daha erken bir dönemde, 16. yüzyılda ulus devlete sahip olmamız mümkün olabilecekti. Çünkü fetih, feodalleşmekte olan Bizans ve Anadolu Selçuklu devletlerinin kesişme noktasında ortaya çıkan iktidar boşluğuna rast gelmiştir. Özerklik yanlısı *Ahiler* ile toprak, mansıp peşinde koşan profesyonel savaşçılar olan *Gaziler* ve göçebe grupları peşlerine takarak yerleşecek toprak arayan halk önderleri *Babalar*'la birlikte Osmanlı hizmetine girmiş, kendi yönetimlerindeki yerel gücü devam ettirmek isteyen Bizanslılardan oluşan bir kurucu güçler çatışması mevcuttur. Bu güçler merkezden uzaklaşmak isteyen(merkez-kaç), bağımsız kalmak isteyen gruplardır. Öte yandan Osmanlı tarafından merkezîleştirme aracı olarak kullanılan Tımar sistemi ile ana köklerinden koparıldığından merkezi desteklemek dışında bir alternatifi kalmamış devşirmeleri de ekleyince, çatışma ortamının ne kadar derin olduğu ortaya çıkar. Fatih'in babası II. Murad *merkez-kaç* kuvvetleri desteklediği için, devşirme tarafından iktidardan uzaklaştırılır. Yerine yönetilmesi kolay olan çocuk yaştaki II. Mehmet'e tahtı sunar. II. Murad ile kökleşen kapı kulları ve ilmiye sınıfı, Devlet yani merkezden yanadır; “*toprak kimin tarafından fethedilirse fethedilsin, Devletin olacağı kuralını*” önceden koymuştur. Fetheden ise ancak, görev süresince geçerli olmak kaydıyla tımar alabilecektir. Böylece “*ırsi toprak mülkiyeti*”ne dayalı soy asaleti tasfiye olmaya başlar. Anadolu ve Rumeli tımarlıları siyasal hayattan giderek dışlanır ve yalnızca savaşlarda başvuru alan eyalet askerleri haline dönüşür.

II. Murad bu güçler arasındaki dengeyi kurmak istemiş ama merkezdeki devşirme, Çandarlı Ailesinin Yeniçeriler üzerindeki etkinliği, Murad'ın mutlak iktidarını kurmasına izin vermemiştir. Fakat Avrupa karşıt güçlerinin ittifakı ve bu ittifak ile Karamanlılar'ın birleşme ihtimali, Devşirmelerin Murad'ı tekrar tahta çağırmasına neden olur. İstanbul'un fethi sonrası Çandarlı Ailesinin tasfiyesiyle merkez tamamıyla devşirmelerin eline geçer. Fatih, fetih ile kazandığı büyük prestij sayesinde, uzlaşmacı devlet politikasını bir kenara atar ve bağımlı

---

²² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.20-28.

²³ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 34.

beylikleri doğrudan ilhak eder. Böylelikle feodaliteye²⁴ son verir. Hatta merkezi güçlü tutabilmek için tahta aday şehzadeleri boğdurup, Osmanlı ailesinden türeme bir soyluluğa da izin vermez. Bu politika sonraları daha güçlü olarak devam eder: “[K]ul sistemi, askerî-idarî sınıf mensuplarının her kademesinde uygulanan bir sistem [olur.] Bunlar, Avrupa’da olduğu gibi, babadan oğula geçen irsî bir aristokrasiye dönüşme[z,] zira verilen hâs ve tımarlar irsî değildi[r] ve sistem böyle bir gelişmeye meydan bırakmayacak biçimde merkezî bürokrasi tarafından kontrol edili[r.]”²⁵ İstanbul’u imar edip, zoraki iskân ve ülkenin tüm belli başlı sanatkâr ve fen erbabını da buraya çağırması ile diğer yerel merkezlerin darbe alıp bir daha da toparlanamamasını/İstanbul’a rakip oluşturulmamasını sağlarken, mirî(devlete ait) toprak rejimi ile de irsî mülk haline dönüşmüş tüm malikâne, vakıf ve topraklara el koyup, merkez-kaç kuvvetleri yok eder.²⁶ Fatih Kanunnâmesi ile şeriat dışında örfî ve fethedilen ülkelerin yürürlükte olan hükümlerini de içeren bir düzenleme oluşturup, merkezin tüm sürecini ortaya koyan ve hükümdarı tek mutlak güç yapan bürokrasiyi teşkil eder. Aynı zamanda eğitim, yargı da merkezin denetimindedir artık. İstanbul fethi sayesinde elde edilen prestij ve güçle bunlar sağlanmıştı. İstanbul fethedilmemiş olsaydı, Çandarlılar tasfiye edilemeyebilirdi. Merkez-kaç kuvvetlerin temsilcileri Anadolu ve Rumeli Beyleri güçlenip *feodalleşme* süreci hızlanabilirdi.²⁷

²⁴ Buradaki Feodalite kavramına, ileri sayfalarda görüşleri yer alan Niyazi Berkes ve Sabri Ülgener’in yaklaşımı ile birlikte okumak doğru olacaktır. Yani, Batı feodalizmi tıpatıp Osmanlı sosyal dokusunu tanımlamada yetersizdir.

²⁵ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 90.

²⁶ “Terbiyeli, basiretli, asil bir devlet adamı” ve “padişahın (II. Murad) yanında herkesten ziyade itibar ve hürmet gören” olarak tanımlanan Çandarlı Halil Paşa’nın hem babası ve cedlerinden gelen hem de bizzat kendisinin elde ettiği ciddi bir serveti, toprağı vardır. O kadar zengindir ki, II. Murad bir ara hazine darlığı sebebiyle, her yıl Mekke ve Medine fakirlerine göndermeyi itiyat haline getirdiği üç bin altını kendisinden borç alarak göndermiştir. Halil Paşa’nın katli ile tüm mal ve vakıfları padişah tarafından müsadere edilir. II. Beyazid tarafından bir kısım vakıfları oğullarına verilmiştir daha sonrasında. Çandarlı bir komploya kurban giderek, öldürülmüş görünmektedir. Devleti zor zamanlarından Zağanos ve Hadım Şehabettin Paşalarla onların taraftarlarına karşı korumuş, Varna Savaşı sırasında Edirne –Segedin anlaşmasının bozulmasından telaşla II. Mehmet yerine II. Murad’ı ordu başına istemiştir. Tekrar padişah olduğunda II.Mehmed’in akıl hocası Zağanos Paşa’yı emekli ettirmiştir. Bizans İmparatoru Ioannis ile de dostluğu tercih etmesinin nedeni, imparator yanında bulunan Şehzade Orhan’ın Rumeli’ye geçerek saltanat iddiasında bulunmasını engellemektir. Çünkü aynı zamanda Haçlılar II. Bir haçlı seferi daha düzenlemek istemektedirler. Nitekim bunu Orhan denerse de, üzerine salınan birlikler nedeniyle kaçıp tekrar İmparator’a sığınır. II. Mehmet’in iki defa tahttan edilmesi kini ve çevresindeki akıl verenleri tarafından Bizans’tan rüşvet adlı iddiaları arasında katledilmiştir. Halil İnalçık’ta Osmanlı devleti başına bu kadar felaketler getiren haçlı kuvvetlerine karşı temkinli bir barış politikası izlemesinin ardındaki neden olduğu gibi, çok zengin olan Halil Paşa’nın “Bizansta’ki malî menfaatleri bu barışçı siyaseti destekleyen bir âmil de olabilir.” demektedir. Fakat, barış siyasetinde yalnız değildir. II. Murad da böyle düşünmektedir. O kendisine sonsuz güvenmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 89-91.

²⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, “Osmanlı Devletinde Feodalizm Gelişiyor-İstanbul 1453’de Alınmasaydı”, *Başka Bir Tarih, Başka Bir Türkiye*, Aykırı Tarih Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 47-56.

Ters bakış açısıyla bile ne kadar önemli olduğu görülebilen Fetih sonrası gücü zirveye ulaşan genç Sultan Mehmet, bu ivme ile Otranto'dan sonra sadece Müslüman ve Ortodoks Hristiyanların değil, Katolik Hristiyanların da lideri olma arayışları çerçevesinde Avrupa içlerine kadar ilerlemiş olsaydı, bugün bizim olmadığı için hayıflandığımız Avrupa burjuvazisi de olmayabilirdi. Çünkü Sultan gittiği yerlere “*zihniyet*”i de beraberinde taşıyacaktı. Sultanın genç yaştaki şüpheli ölümü ile fethi mümkün olmayan Roma da, padişahın atadığı bir papalık haline gelecekti. Katolik mezhebinden olanları denetleme ve vergi toplamada bir araç olarak pasif, bağımlı bir dinî liderlik konumundan fazla bir şey olamayacaktı. Rönesans başlangıcında kendi içinde bölünmeler yaşayan Avrupa karşısında merkezî bir güç olarak güçlü halde Avrupa'yı fethetmekte hiç zorlanmayacak olan Osmanlı, İslam'ın da hızla bu kıtada egemen olmasını sağlayacak; Roma etkin olamadığı için Reform Hareketi ve Protestan mezhebi oluşmayacaktı. Roma ile birlikte Avusturya da yenileceğinden manevi çöküntü içindeki Avrupa da yüksek moralli Osmanlı'nın yayılmasını engelleyemeyecekti. Bunların sonucu olarak burjuvazi ve Reform için gerekli şehirleşme de oluşmayacaktı. Osmanlı *küfür* olarak gördüğü Batı'ya ait ürünleri yağmalarken üretime değil tüketime sokacağından, o zamana kadar gelişmiş sanat ve kültür ürünleri de yitip gidebilecekti. Tabii Saint Pierre de Ayasofya gibi cami yapılacaktı. *Nispeten diğer merkezlere göre gelişmiş olan Venedik, Ceneviz, Napoli, Viyana gibi kentler ticarî ve entelektüel üstünlükleri ile Osmanlıyı etkileyemezler miydi?* sorusu da o zamanki Osmanlı siyasî ve ekonomik yapısının böyle bir yeteneğe sahip olmaması nedeniyle, olumsuzdur. Çünkü Avrupa'daki zenginliği talan eden Osmanlı görece ilk başta zenginleşse de, ekonomik sistemi üretimi arttıran değil ama tüketip donduran olduğundan bu gerçekleşmeyecekti. Çünkü, böyle bir yaklaşımın ardındaki asıl sebep olan “*dünyayı mülk edinmek yerine, temaşaa etmek*” üzerine kurulu zihniyeti, halihazırda o zamana kadar zaten yerleşip kurumlaşmıştı. Bütün bunların akabinde fetihlerle gelen başarı sebebiyle öz güven de artacağından, Osmanlı normlarının daha bir şiddetle savunulup korunacağı açıktır. Ayrıca, merkez güçlerden olan ulema, her dönemde etkin olma yolu aramıştır. Ulema Fatih döneminde itibar kaybetmiş, Hristiyan ve “*sapkın*” bilim²⁸ adamları sarayda onlara göre daha etkin olmuştur. Gayrı

---

²⁸ Fatih, “*Rum Ortodoks patriği olarak atadığı Gennadios'a, Hristiyan dininin ilkelerini özetleyen bir risâle yazmasını emretmiştir. ... Hümanist ve Rum bilginlerini huzuruna kabul ed[ip] saray duvarlarına freskler yapması ve kendi portresini çizmesi için Venedik'ten Gentile Bellini'yi çağırmıştır. Ancak Fâtih Sultan Mehmet'i çağdaş Rönesans hükümdârları arasında saymak biraz abartılıdır. Fatih, herşeyden önce gâzî bir İslâm hükümdâridir; amacı da, devletini dünyanın en güçlü imparatorluğuna dönüştürmekti[r].*” (H. İnalcık, a.g.e., s. 34-35.)

Müslimler ayrıcalık kazanırken etkin ailelerin vakıf arazilerine el konulması²⁹ ile birlikte zemin kaybettiğini fark eden ulema, Fatih'e karşılık II. Beyazıt'ı desteklemiştir. Kısaca “[d]ünya hâkimiyeti için savaşıması [yanında] ... aynı zamanda bir hoşgörü ve kültür adamı, bir savaşçı [olan]”³⁰ Fatih gibi yüzü yenilik ve bilime dönük³¹ sultanlar tahta geçmediği sürece, ya da geçse bile merkezde etkin şekilde var olmaları sağlanmış ulemanın baskısı ile etkinlikleri sınırlanmış olacağından, Bruno, Kepler ve Kopernikler var olamayacaktı. Bunun doğal sonucu olarak da çağdaşlaşma hamleleri ciddi anlamda yavaş ve zor olarak gerçekleşecek ve içsel çözülme yaşanana kadar bu sürecekti. Zaman içinde, o günün teknik ve diğer imkânları ile fethedilen o kadar geniş bir coğrafyanın merkezden denetimi zorlaşacaktı. Neticede giderek merkez-kaç kuvvetler güçlenecek, Osmanlı da –tıpkı diğer benzer imparatorluklar gibi- kendi içinde dağılmak zorunda kalacaktı.³² Çünkü nihayetinde “Osmanlı, [bir] imparatorluktu; bütün imparatorluklar gibi dağılmak için doğmuş ve büyümüştü.”³³ Nitekim daha Fatih ölüp de oğlu II. Beyazıt tahta geçtiğinde vakıfların çoğu eski durumuna getirilmiştir. Toplumun her tarafına sinmiş olan anlayış, şeriatın uygulanmasını istemektedir ve bu anlamda yeni sultan “adalet ve şeriatın savunucusu” gibi bir misyonu da –ister istemez- yüklenir. “Bellini'nin fresklerinin sökülüp çarşıda satılması [da] bu döneme rastlar.” İlginçtir; bu zaman, Devletin Avrupa politikasında önemli rol

²⁹ Fatih aynı zamanda “[i]ktidarı sınırsız, sert bir hükümdardı; kışın bile süren seferlerden bitkin düşmüş yeniçeri ordusu âsilemişti. Büyük girişimlerine kaynak sağlamak için gümrük vergilerinin yanı sıra köylünün ödediği bazı vergileri arttırmış, akçenin gümüşünü birçok kez düşürmüş, çok sıkı bir malî denetim getirmiştir. Son olarak da, önceleri vakıf ya da emlak haline dönüşmüş yirmi bin (?) kadar çiftlik ve köyü devlet denetimine almış ve tumar olarak askere dağıtmıştı. Bu tedbirler, özellikle eski ve etkili aileler, ulemâ ile şeyhler ve dervişler arasında genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Durumdan memnun olmayanlar bir propaganda hareketi başlatıp Mehmet'in büyük oğlu Bayezit etrafında toplandılar.”(H. İnalçık, a.g.e, s. 35.) Ayrıca malî politikadaki kararları da çok cesurdur. İstanbul'u başkent yapma uğraşısı içinde onun imarı ve güvenliği, nüfus göçü için çok para harcanır. Bunu ve diğer harcamaları karşılamak için tedavüldeki akçalar yerine yeni akça çıkarıp, eskilerini beşte bir eksigine alıp vergi koymuş, bunu her beş sene de bir yenilemiş, para ayarını değiştirmiştir. Huzursuzluklara rağmen bu uygulamalarına devam etmiş, zorunlu tüketim malları olan sabun, tuz mum gibi malları mukataaya verip inhisara bağlamıştır. Bu yöntem aynı zamanlarda İtalya'da uygulanmaktadır. Mültezimler tarafından Türkiye'ye getirildiği düşünülmektedir. reayanın ödediği çift vergisini arttırmış, yeni vergiler salmıştır. Tımarlı Sipahilerin sayısını arttırıp, sultan hazinesine yeni hâs'lar katmak için, tepki yaratan toprak reformu ile, çeşitli yollarla devlet tasarrufundan çıkmış toprakları yeniden devlete mâl edilmesi için tedbirler almıştır. (Beyazıt daha sonra bir kısmını iade edecektir. H.K.) Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Klâsik Dönem Üç Hükümdarı-Fatih, Yavuz, Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 98-99.

³⁰ H. İnalçık, a.g.e., s. 34

³¹ Otuz yıl hükümdarlık yapmış Fatih, Yunanca, Slavca, Arapça ve Farsça bilen; serbest fikirli, Ali Kuşçu, Hocazâde, Amiralutzes, Trapezuntios, Yorgi Ameruk gibi bilginleri davet ederek bilimsel konuşmalar ve tartışmalar yapan; Arapça ve Farsçaya çevrilmiş felsefi eserleri okuyan; herhangi bir ülkede büyük bir bilgin olduğunu duyduğunda, derhal İstanbul'a getiren; Bellini'ye resmini yaptırın bir hükümdardır. Batı kültürü ile ilk tanışması da Manisa'daki şehzadeligi sırasında olur. İtalyan hümanist Civiaco d'Ancona ve daha başka İtalyan bilginlerinden İtalya, Roma ve batılı milletler tarihi hakkında bilgi edinir. Sarayında Cenevizli, Floransalı ve Raguzalı danışmanları bulunur. (Y. Yücel ve A. Sevim, a.g.e., s. 93.)

³² Erdoğan Aydın, “Bizans'dan Sonra Roma'nın Fethi: Ayasofya'dan Sonra Saint Pierre de Cami Yapılsaydı”, *Başka Bir Tarih, Başka Bir Türkiye*, Aykırı Tarih Yayınları, İstanbul 2001, s. 57-79.

³³ İlber Ortaylı, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s. 9.

oynadığı bir dönemdir de. Çünkü güç hâkimiyetinde, Avrupa'nın parçalı ve birbiriyle çatışan küçük devletlerinin yanında Osmanlı, güçlü donanması ve düzenli ordusu ile açık farkla öndedir. İtalyan savaşları dönemi olan 1494-1559 yılları arasında, yenilen her devlet, son çare olarak düşmanına karşı Osmanlı yardımı alma tehdidini kullanmaktadır.³⁴

Burada önemle vurgulanmak ve gösterilmek istenen şey, *egemen zihniyetin* dünya tarihinde yaratabileceği muazzam değişimdir. *Kısaca* bir yığın bağımsız kral, despot ve ufak beyin kendi yerel çekişmelerinin çözümü için dış yardım aradıkları, politik bir parçalanma yaşadıkları konjontürde, Orhan zamanında Edirne'yi aldıktan sonra savaş tutsaklarından kurulan Avrupa'nın ilk daimî ordusu yeniçerilerle, Balkanlar'daki Macar ya da Latin ittifakıyla, Osmanlılarla işbirliği arasında gidip gelen hizipleri çok iyi bir denge politikası ile yönetip Balkan topraklarını fetheden³⁵ bu güçlü Devletin geri kalıp, duraklayıp sonra da çökmesinin ardındaki birçok sebebin arasında³⁶ yer alan en esaslı neden, sahip olduğu devlet modeli ve o modelin kullanmaya –*belki de-* mecbur olduğu, dönemi itibariyle olması gereken ya da “kaçınılmaz” olan zihniyettir. Aslında çözülme ve çökme olacaktır. Osmanlı da her imparatorluk gibi bu sonu yaşayacaktır. Fakat esas olan, onun mirası üzerine kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyet'inde yaşanan Devletleşme ve kurumsallaşma süreci sancılarını yaşatmayacak bir geçişle bunun yapılabilmiş olması arzusundan hareketle, zihniyete özellikle vurgu yapılmaktadır. Kaldı ki, Oral Sander'in de belirttiği gibi, Osmanlı Devletinin yalnızca yükseliş değil ama çöküşün en alt noktalarında dahi her aşamada kararlarını kendi alıp, sonuçlarının sorumluluklarını yüklenmiştir. Bu özellik, Cumhuriyet Türkiye'si'ni kuranların ve bugün onu devam ettirenlerin de bu sorumluluğu aynen devam ettirmesinin ardında yatan önemli bir genetik miras olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Kısaca, Türkler'de var olan “imparatorluk” gururu ve deneyimi, sorumluluk duygusunun önemli bir nedenidir.*”³⁷ Buna paralel olarak Paul Kennedy, “*Nasıl oldu da, Avrasya kara kütlelerinin batı bölgelerinde yaşayan, dağılmış ve nisbî olarak incelikten yoksun halklar arasında, burayı, ilerde kesintisiz bir biçimde dünya meselelerinde ticârî ve askerî lider konumuna getirecek önüne geçilemez*

---

³⁴ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 35-36.

³⁵ H. İnalçık, *a.g.e.*, s. 17.

³⁶ Rüşvet verme ve makama uygun kişilerin atanmaması; rüşvet, iltimas, kayırma ile görevde kalanların sürelerinin uzatılması yanında, bağımsızlığı temel prensip olan ve Sadrâzâm Sultanın yetkisinin mutlak temsilcisi iken, III. Murad'dan başlayarak bu prensibin gözetilmemesi de, çürümenin önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur. Nitekim bu durum Koçi Bey'in lâyihasında, “*tagayyür ve fesad*” kaynağı olarak anılır. H.İnalçık, *a.g.e.*, s. 103.

³⁷ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987, s.206.

bir ekonomik gelişme ve teknolojik yenilik süreci başladı?” diye sormaktadır. Bu gerçekten önemli bir sorudur. Osmanlı Devleti kurulurken birliğini oluşturamamış dağınık bir haldeki Avrupa, daha sonra Osmanlı’nın örnek alacağı, eğitmenlerini getireceği; başkentlerinde, önceleri tenezzül etmediği konsolosluklarını açmak zorunda kalacağı bir platforma dönüşmüştür. Hatta ittifaklar kurup hayatını ve geleceğini bu kıtanın büyük devletlerinin insafına bırakmak mecburiyetinde kalmıştır.

Kennedy sorusuna şu şekilde cevap veriyor: Kara Avrupası’nın coğrafik yapısı Kıta’nın 16. yüzyılda dahi politik açıdan bölünmüş ve dağınık kalmasına sebebiyet vermiştir. Arazi öyle atlı ordularla gelinip fethedilecek uçsuz bucaksız ovalar yerine dağlar, geniş ormanlar, vadilerden oluşmaktadır. Üstelik iklimi de kuzey, güney, batı ve doğu açısından sürekli farklılık arz etmektedir. İklimdeki bu değişkenlik farklı gıdaların üretilmesini; bu üretimdeki çeşitlilik de bölgeler arasında takas edilip ticaretin gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca kıtanın denizlerle çevrili olması ve iç kesimlerde de çok sayıda var olan nehirlerin ulaşım vasıtası olarak kullanılabilmesi toplu halde taşımacılığın yapılmasını sağlamış, deniz ticaretini geliştirmiştir. Bu sayede giderek ekonomik alan kurumsallaşmış; uzak yerlere yapılan mal satışlarının senetlere, kredilere bağlanıp, nihayetinde bankacılığın kurulduğu bir düzene kavuşmasına vesile olmuştur. Elbette kıtlıklar, hastalıklar, savaşlar nedeniyle bu süreç kesintilere uğramışsa da, ancak genelde her açıdan genişleme ve halkların yedikleri besinlerde çeşitlenme, devam etmiştir. Ticaretin gelişimi de şehirleşmeyi beraberinde getirmiştir. Başta İtalyan kentleri olmak üzere refah merkezleri ortaya çıkmıştır.³⁸ Batı, bu doğrultuda giderek pragmatist bir kültür inşa eder. Oluşturulan bu kültür’ün “*mülk edinilmeden taklit ile alınan*” parçaları ise, Osmanlı’da iğreti olarak kalmıştır. Ayrıca çalıştığımız dönem itibariyle Batı’da, Sosyal Darwinizm anlayışı, sömürge hareketinin kültürel alt tabanını oluşturmaktadır. Sosyal antropologların kültür tanımları çoklukla Edward Tylor’un 1871’de yapmış olduğu bir tanıma dayanır: Tylor’a göre kültür bilgi, inanç, sanat, ahlâk ve gelenek olarak öğrenilmiş yapıyı göstermektedir. “*Bu tanım, kültür ve uygarlığın bir ve aynı şey olduğu görüşünü içerir.*” Edward Tylor ve Lewis Henry Morgan gibi 19. yüzyılda yaşamış antropologların anlayışına göre kültür, “*insan rasyonalitesinin bilinçli bir yaratusıdır.*” Buna göre, “*uygarlık ve kültür sürekli daha yüksek ahlâki değerlere doğru ilerleyen bir eğilim sergiliyor ve bu da Viktoryen aklın, görünüşte yüksek bir düzeydeki Batı uygarlığının sömürgeci girişimlerine dayanak*

³⁸ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara bty, 3. Baskı, s. 19-22.

*oluşturan bir kültürler ya da uygarlıklar hiyerarşisi kurmasını sağlıyordu[r].*³⁹ Bunun sonucu olarak da hakikaten haklılığına inanılan ve bir tür dogmatizm halini almış olan *Sosyal Darwinizm*, sömürü hareketinin “haklı” gerekçesi olmuştur.

Dogmatizmi biraz daha iyi tanımlamak için, geçmişten, özellikle deniz aşırı fetihler ile başlayıp, Batı'nın üstün olduğu vehmine saplanmasına sebep olan teknolojik üstünlük ile günümüze kadar uzanan sorunlarından birine de, burada kısaca bakmamız yerinde olacaktır. André Malraux'nun Tokyo Mektupları'nda belirttiği “*çağımızın en büyük keşfinin, birden çok medeniyetin bulunduğu, bu medeniyetlerin varlık alanında tek tek anlam taşıdıklarının, buradan hareketle bir ortak insanlık kültürü yaratmanın zorunlu hale geldiğinin fark edilmesi*”⁴⁰ tespitine ters düşerek dünyayı farklılıkların sentezlenmediği, tek bir medeniyete ait kültür'ün tahakkümü altında toplama çabasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, 18. yüzyıl Sanayi Devrimi'nin ardındaki asıl motif olan onun çıkarlarına uygun tek tip insan ve düşünce yaratma çabası, insanı ve içinde bulunduğu ortama uygun olarak geliştirdiği öznel, ya da sui generis algılamasını hiçe sayıp, görmezden gelmek, uyumsuzluk yaratmakta ve oluşan kırılanlıkları, uçurumlara dönüştürmekte; bireyin kendisine yabancılaşmasına sebebiyet vermektedir. İşte tam bu noktada Sosyal Darwinizm, Emperyalistler açısından sömürüyü destekleyen vicdanî bir destek ve sömürmenin kaçınılmaz olduğunu söyleyen tarihî bir kılavuz –ya da aldatmaca- olmuştur. Osmanlı'da ise sömürü bir yana, tüketimi teşvik edecek oranda bir kapitalizm ve mal bolluğu görülemez. Bunun ardındaki saikler de, Sabri F. Ülgener aracılığı ile o döneme rengini veren zihniyet parametreleri ve/veya motifleri incelenerek cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Ayrıca, bu tarz bir anlayışın/zihniyetin bilimsel gelişmeye de ket vurduğu bir gerçektir. Kapitalizmin mal bolluğu ve dolayısıyla entelektüel zenginliği sağlayan atmosferinin Osmanlı'daki eksikliği, bilimsel gelişmenin de Batı bağımlısı bir yol izlemesini zorunlu kılmıştır: Dönemin Osmanlı aydınlarının sıklıkla ziyaret edip ve yerleşip, yönetime muhalefet ettikleri başkentler, bugün de hâlen bilimin üretildiği merkezlerdir. Kısaca Ondokuzuncu Yüzyıl'da Osmanlı modern epistemik topluluğu merkezi Londra, Paris, New York ve Berlin olan epistemik imparatorluğun bir uydusu olarak ortaya çıkmıştır. Hüsamettin Arslan'a göre, *Merkez*'le *entelektüel önderler* Batı'dadır ve onlar üretir, yaratır; normları

³⁹ Gordon Marshall (Ed.), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003, s.442.

⁴⁰ Yaşar Nuri Öztürk, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1993, s. 201.

ortaya koyar; standart, dil, gelenek, amaç, problem ve “doğruları” onlar belirlerler. Stratejileri onlar inşa ederler. İstanbul’da Dersaadet’te doğan *uydu topluluk* ise, yaratıcı değil, tekrarlayıcıdır. Merkezde inşa edilen değer ve normlara, amaçlara, ilgilere, dogma ve inançlara bağlıdır; yine merkezde oluşturulmuş bir dili kullanıp, merkezin koyduğu bilgiye ilişkin standartlara uymak zorundadırlar. Arada bir eşitlik yoktur ama bir hiyerarşi vardır. Aydınlanma Çağı’nı, “*Nur Devri*” kavramı ile karşılamış ve ışığın –artık- “Doğu”dan değil, ama ”Batı”dan geldiğini kabul etmiştir. Kısaca kible değişmiştir.⁴¹ Burada kullanılan “*hiyerarşi*” kavramı yaşanan hayranlık temelli saygı ortamına çok uygundur: Etimolojik açıdan kutsal anlamına gelen hiyerarşi, bu dönem Osmanlı aydınının içinde bulunduğu tezatlar açısından bakıldığında, tüm bu açıklamalar ışığında, çevre ya da uydu pozisyonundaki Osmanlı Aydını tarafından merkezin kutsanması anlamında da ele alınabilir. Bugün bizlerin, bu takdir sonucu ortaya çıkan ve “*Baticılık*” akımı diye adlandırdığımız ideolojik yaklaşım aslında Osmanlı Aydını tarafından, “*çoğulcu batılı yapıyı homojen bir blok gibi sunan*” bir alet olarak ele alınmıştır. Böyle bir yaklaşım Batı’da yoktur; Batılı olmayan ülke mensuplarına ait bir algılama olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii böyle bir Batı’nın arkasında uzanıp giden yüzyılları; onun bilim ve teknikteki ilerlemesinin de temelinde yatan özgür bilimsel ve felsefi düşünme ve tartışma ortamını görememiş olmaları, ayrı bir kayıptır. Osmanlı aydını ne yazık ki, felsefi boyutta çağına örnek olacak, “*Batı’ya egemen olan fikir akımları içinde yer alabilecek*” hiçbir eser vermemiştir. 19. yy Osmanlı aydını arasında ya da seçkin zümre içinde “*gerçek bir kültür devrimini başlatabilecek ... bir öncü grup*” yetişmemiştir.⁴² Ancak periferi-çevre/uydu eleman olarak tekrar ve kopyacı olabilmişlerdir. Çalışma içinde, Mustafa Kemal’in bu *uydu* olmaya götüren zihniyet yapısı ile nasıl mücadele ettiği de ortaya konulmaya çalışılacaktır.

---

⁴¹ Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat-Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi-*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1992, s.134-135.

⁴² T. Timur, *Osmanlı...*, s.220 ve 226-227.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 DÖNEMİN ZİHNİYET ve ANLAYIŞI

Mustafa Kemal'in Samsun'a hareket ettiği tarih olan 16 Mayıs 1919, hiç şüphesiz onun liderlik kariyerinin başlangıç noktası olarak ele alınabilir. Mondros Mütarekesi de bu sürecin önemli tetikleyicilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Anlaşma ile birlikte tüm ülkede yol gösterici “*çoban ateşleri*”⁴³ gibi yanmaya başlayan Kuvva-yı Milliye hareketi de başlamış ve giderek yaygınlaşmıştır. Böyle bir ortamda Karadeniz'e açılıp vatanının “*bahtı kara maderini*”⁴⁴ kurtarmak için yola çıkmıştır. Mustafa Kemal bu yolculuğa çıkmadan önce Sultan Vahideddin ile görüşür. Sultan hakkında bugün bile çok şey konuşulmaktadır. Bilhassa Mustafa Kemal'i vazifelendirmesi sebebiyle spekülâtif tartışmaların konusu olarak “*Türkiye Paradoksu*”nun⁴⁵ bir parçası olmaya devam etmektedir. Hakkında çok şey yazılıp anlatılmış ve günümüzde de hâlen “*halife*”, “*sultan*” ve “*Osmanlılık*” kimliği üzerinden spekülâsyonlar yapılmaya devam edilmektedir. İlginçtir ki günümüzde Vahideddin'in, bir hükümdar olarak, II. Mehmet'in şeref ve zafer ile girdiği Konstantiniyye'yi, bir İngiliz gemisine binerek gizlice terk etmesinin ardındaki sebeplerin tartışılmasından çok, ülkenin geri kalanını savunmuş bir deha ve aynı zamanda bir taktik ve strateji ustası olan Mustafa Kemal'in aslında onun emrinde olan bir asker olarak, bizzat ona ihanet ettiğinden, ya da Vahideddin'in *Dersaadet*'te yalnızca kendi güvenliği ve geleceğini düşünen; bu nedenle de ülkesini savunanları “*asi*” ilân ettirip, ölüme mahkûm eden bir “*hain*” olduğundan bahsedilmektedir. Doğru ile yanlışın karışımından oluşan bilgi kirliliğinin yarattığı bu karışıklık arasında, günümüze kadar gelen – *doğru veya yanlış*- ezberimizin de değiştirilmeye çalışıldığı bir ortam oluşmuştur. Bugün artık tarihte yerini almış bir insanın, ezberimizin temelini oluşturan kimliğinin delili olan somut belgelerin karşısına yalnızca anılar dışında yeni bir şeylerin de pek eklenemediği bir laboratuarda, elimizdeki verilerden hareketle, davranışlarının ardındaki, onu ait olduğu Osmanlı Ailesi'nin tahttaki son ferdi olarak, kendisini o acı sona götüren saiklerin analizini yapmak pek de kolay değildir.

⁴³ Mim Kemal Öke, *Tarihin Süzgecinden-Bilgi Çağı ve Türkiye*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 16-17.

⁴⁴ Namık Kemal'in şiiridir ve 1. İnönü Savaşı sonrası yaptığı bir konuşma sonunda bu şiirin sonunu olumluya çevirir: “**Vatanın bağına düşman dayamış hançerini - Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini.**” yerine Mustafa Kemal sonradan ikinci dizeyi şu şekilde değiştirir: “**Vatanın Bağına düşman dayasın hançerini - Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.**” Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 8. ve Ali Sevim, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)-1906-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 186.

⁴⁵ İfade için Hüsamettin Arslan'a teşekkür borçluyum.

VI. Mehmet Vahideddin,⁴⁶ aslında uzun soluklu bir tarih sürecinin sonucudur. O, bir Osmanlı'dır ve aldığı kültür, eğitim ve yaşadıkları hayata, dünyaya, olaylara bakışını etkilemiştir. Bu kültür, Hilmi Yavuz'un da belirttiği gibi, "... *bu dünyayı, kullanılabilir bir dünya kılmayı amaçla[mamaktadır.]*" Tam aksine, kültüre adını veren Osmanlı için *hayatın anlamı*, sorgulayan "*neden?*"den daha önemlidir. Hayat ile uyumlu yaşamak, ondan zevk almak ve vazifelerini yerine getirmek, esastır. Kısaca, Hilmi Yavuz, Osmanlı Kültürü değerlendirmesinde şöyle diyor:

"Osmanlı kültürü, bu dünyayı, kullanılabilir bir dünya kılmayı amaçlayan bir kültür değildir. Dünya'yı kullanılabilir kılmak, bu dünyayı Enstrümantal aklın (yani, doğa bilimlerinin ve teknolojinin) bir nesnesi durumuna getirmeyi içeriyor. Doğa'yı bütünüyle temellük[mülk edinme] etmek, onu insanî amaçlar için ehli ve kullanılabilir kılmak, Osmanlı kültürü'nün değil, batı (Avrupa) kültürünün ayırt edici özelliğidir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile Doğa'nın temellük edilmesi veya Dünya'nın kullanılabilir bir dünya haline getirilmesi arasında bağıntı Osmanlı kültüründe kurulamaz... Doğa, bir temâşâ (contemplation) nesnesidir... Osmanlı'da anlam, bilgiden önce gelir, demek yanlış olmaz... Ama Hayat karşısında Osmanlı insanının tavrını belirleyen, bu Dünya ile olan ilişkisidir. Hayat, işaretlerden hakikate doğru, zevk-i temâşa'dan geçerek ilerler... Zevk bir şeyi tadararak öğrenmek anlamındadır. İslam'da ölüm de tadılır; çünkü bütün nefisler ölümü tadacaklardır. ("Küllî nefsün zaikatün mevt. ")."⁴⁷

Nasıl ki, Batı'nın kendisini tanımlamak için oluşturduğu "*Doğu*"su ve onu Batı'dan farklı kılan bir kültürü varsa, *Osmanlı* ile *Türk* olmak ayrımı da, konjonktür ve yeni dünyanın gereği olarak oluşmuş ve iki farklı kültürün varlığını ortaya koymuş diyalektik bir fenomendir. Birbirlerinden etkilendikleri ve hatta birbirlerinden türedikleri bir gerçekse de, Mustafa Kemal ve Sultan Vahideddin gibi iki tarihî şahsiyet kimliği altında kristalleşen diyalektik çatışma, bu kültür farklılığından doğmuştur diyebiliriz.

⁴⁶ Vahideddin, Sultan Abdülmecid'in 33 çocuğundan 23.'üsüdür ve görev kendisine geldiğinde, Şeyh-ül-İslâm Musa Kâzım Efendi'ye şunları söylemiştir: "*Ben bu makam için hazırlanmadım. Çocukluğumdan beri vücudca rahatsız olduğumdan lâykîyle tahsil edemedim, sinnim kemâle erdi, dünyada emelim kalmadı. Biraderle hangimizin evvel gideceğimiz ma'lûm olmadığından bu makama intizarda değildim. Fakat takdir-i İlâhî ile teveccüh etti. Bu ağır vazifeyi deruhde eyledim. Şaşmış bir haldeyim, bana dua ediniz.*" Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 11, dip not. 9. İbnül Emin Mahmud Kemal Inal'ın *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-1953 adlı eserinden alıntı.

⁴⁷ Hilmi Yavuz, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul 1996, s. 105-111.

Kültür farklılığına sosyolojik açıdan bakarken, III. Selim'den itibaren daha da hızlanarak⁴⁸ gelen yenileşme aslında kendi köklerini Auguste Comte'un *Pozitivist* anlayışında bulmuştur. Arkadaşlarıyla birlikte dünya görüşlerine katkı sağladığı açık bir gerçekse de Mustafa Kemal iddia edildiği gibi bir Pozitivist değildir.⁴⁹ O sadece “*Dünyada herşey için, maddiyat için, maneviyat için, hayat için, başarı için; en hâkiki mürşit ilimdir, fendir, tekniktir*” sözünde toplanmış olan felsefesi ile dünyevileşmiş ve ayağı yeryüzüne basan bir bilim ve anlayışını yerleştirmeye çalışmış; bunu yaparken de içinde yaşadığı dönemde geçerli olup, onun istediği dünyevileşmeyi sağlayacak ve kul'dan birey, ümmetten millet yaratacak alt yapı kurumları için Pozitivizmden ilham almıştır. Karşı görüşte olan Hüsamettin Arslan'a göre⁵⁰ o dönemde Batı modern epistemik cemaati, modern bilimi kendi toplumları dışında bir yerden almazken, Osmanlı modern epistemik cemaati, dışarıya bağımlıdır. Bu manada Batı'da radikal değilken, Osmanlı toplumunda radikal konumuna oturmaktadır. O dönemde bilimsel bilgi belirtildiği gibi pozitif bilimdir ve “*evrensel*”dir. Bilim dışında da başka bir kurtuluş yolu yoktur. Ayrıca yazara göre Türk toplumu için kurtuluş, tam tersi bir stratejiyi benimseyip, relativist bir strateji geliştirmektir. Bu ise bilimsel anlamda sürekli Batı'da bilim üreten merkezlere bağımlı olan uydunun, uydu olmaktan çıkmasını sağlayacak “*biricik*”

⁴⁸ Bazı tarihçilere göre, 1699 Karlofça Anlaşması ile sonlanan Viyana Bozgunu, Osmanlı'daki yenileşme hareketlerini tetikleyen en somut dış sebeplerden biridir. Bu sebeple “*daha hızlanarak*” ifadesi kullanılarak, yenileşme hareketinin eskiye ait başlangıcına referans oluşturulmuştur. Kemal Beydilli, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, (Ed.) Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 39-48 ve Alan Palmer, *The Decline and Fall of The Ottoman Empire*, Barnes and Nobel Books, USA 1994, s. 26.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nurer Uğurlu, “Pozitivizm ve Mustafa Kemal”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1999 <http://arama.yore.com.tr:8081/sayfa.cgi?w+30+cumhuriyet/cumhuriyet1999/9911/16/t/c00.html>

⁵⁰ Bu dönemde Pozitivizm, Osmanlı dünyası aydınları arasında bizzat gerçek anlamı ile -bilimin kurucusu Comte'un yaklaşımından farklı olarak- “*din*” olarak makbul olmamakla birlikte, “*empirik/bilimsel bilgi*” yaklaşımı ile bütün modern akımların temelini oluşturmuştur. Hüsamettin Arslan'a göre Türkiye'de önce pozitivist, sonra modern; önce pozitivist, sonra materyalist; önce pozitivist, sonra milliyetçi.... olunmaktadır. “*Çünkü pozitivism gelenekten kopmanın biricik aracıdır. Tarihi süreç de göstermektedir ki ülkemizde Batı'ya ilk açılanlar kendi toplumlarından devraldıkları geleneğe pozitivist bilim ideolojisiyle karşı çıkmışlardır. Pozitivist bilim ideolojisini benimsemek, gelenekten kopmanın ön şartıdır.*” (Arslan, s.XIV) Artık, tıpkı 1597'de Francis Bacon'ın belirttiği gibi, [pozitif] “bilgi güç demektir.” Fakat dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır bu aşamada: Bu kopuşta ve/veya geleneğe karşı çıkışta ya da bu köklü değişim sürecinde, değişmeyi belirleyen şey rasyonel unsurlar değil ama algı kalıbı değişimi (*gestalt switch*)'dir. Yani, bu değişim ile ortaya çıkan sonuç aslında, [Osmanlı] geleneğinin otoritesinin yerine, bir başka geleneğin (bilimin veya pozitivist ideolojinin öngördüğü şekliyle bilim adamının) otoritesinin geçmesinden başka bir şey değildir. “*Gelenek reddedildiğinde, toplumdan devralınan gelenekten çıkılarak, geleneğin bulunmadığı bir ortama geçilmemiştir; bir gelenekten başka bir geleneğe geçilmiştir.*” (Arslan, s. XIV) Taner Timur'un ifadesine göre ise Osmanlı daima kendi kimliğini ortaya koyarken ve kendisini tanımlarken, yarattığı medeniyetin rengi olan İslamı, toplumsal değerler anlamında kültürel bir kavram olarak kullanmıştır. Kısaca Roma nasıl eski Yunan kültürünü benimsemişse, Osmanlı da klâsik İslam kültürünü benimsemiştir. (T. Timur, *a.g.e.*, s. 37-38 ve 42.) Doğal sonucu olarak Sünni İslâm, Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun resmî ideolojisi olarak, eğitim kurumları ve toplumun dünya görüşüne ait fizyonomiyi de oluşturan baskın öge olmuştur. Bahsedilen bu “*algı kalıbı değişimi*” süreci sonunda modern Cumhuriyetin kurucuları, bu klâsik resmî ideolojiyi reddedip, pozitivismi benimsemişlerdir. “*Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi ideolojisi o nedenle pozitivist bilim ideolojisidir. Türkiye'de ortalama insan klâsik geleneğin göbeğinde dünyaya gelir (aile) ve sonra pozitivist ideolojiye gönüllü bir geçiş yapar (okul). Böylece klâsik gelenekten kopmanın yolu “okul” a gitmektir.*” H. Arslan, *a.g.e.*, s.XV.

alettir.⁵¹ Bunu fark etmiş olduğu içindir ki Mustafa Kemal hedef olarak, Batı medeniyetini değil ama muasır medeniyetin üstüne çıkmayı amaçlamış; kendine has –sui generis- bir Türk aydınlanma ve modernleşmesinin temellerini atmıştır. Çağa ait medeniyeti aşabilmek ise onu çok iyi kavrayıp, ayrıntılarını keşfetmeyi gerekli kılmaktadır. Bu da dünyevîleşmiş bilim ve laik akılla mümkün olabilir.

İşte bu sebeple, Kur'an'ın tercümesini sipariş etmiş ve Emevî, Arap yorumunu değil ama Türk ve çağdaş yorumunu aramıştır. İdeallerinin ötesinde, Yakup Kadri'ye⁵² bu nedenle doktrinleri olmadığını; çünkü dogmaları olmadığını söylemiştir. Mustafa Kemal, 1933'de Dar-ül Fünun (Fenler Evi)'dan Üniversiteye geçiş yaparken, uluslararası bilim dünyasında kaç tane makalemizin⁵³ referans kabul edilip, yer aldığını sorgulamış ve ondan sonra da, yeni üniversite⁵⁴ yapısına geçip, Almanya'dan kaçan bilim adamlarını içtenlikle kabul etmiştir. Bu sebeple mutlak anlamı ile bir pozitivist değil ama çağını çok iyi okuyup kavramış; bunun gereklerini yerine getirecek kurumları, yüksek dehası, doğru strateji ve yerinde taktikleri ile kurma yoluna gitmiştir.

O dönemde bireyler kaçınılmaz olarak, buldukları sosyal çevre ve kültür yanında yaşadıkları yoğun ve şiddetli tecrübelerle göre taraflarını belirlemişlerdir. Toprak kaybı, esaret ve Devletlerin yaptığı haksızlıklar içinde bakış açılarının oturduğu zeminler *geleneksel* ile *modernin* çatışmasına dönüşmüştür. Elbette Osmanlı aydınları ile Saray'ın çatışması ve tabii ki, Mustafa Kemal ile Vahideddin'in farklı söylemleri de, hep bu içinde buldukları iki farklı *kalıp/cemaat* görüşünde hayat bulmuştur. “*Cemaat*” olarak tanımladığımız farklı gelenek ve

---

⁵¹ H. Arslan, *a.g.e.*, s. 136-137.

⁵² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, CHP'yi kastederek Atatürk'e “*Paşam, bu partinin doktrini yok.*” dediğinde, “*Elbette yok çocuğum, eğer doktrine gidersek hareketi dondururuz*” diye karşılık vermiştir. (Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal, 1922-1938, III*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1978, s.498.)

⁵³ Erdal İnönü, “Cumhuriyet ve Bilim”, 23 Ekim 2006, <http://www.genbilim.com/content/view/967/39/>

⁵⁴ “Üniversite kurumuna geçişte, hilâfetin ilgasına sahip çıkmamak, bahçede bazı öğrencilerin fotoğraf çekirtmesini günah sayan bazı öğretmenlerin resim çektiren öğrencileri cezalandırması; Kemalist rejimin yanında olmayıp, *Kadro Dergisi*'ndeki ifadesi ile Şevket Süreyya Aydemir'in “*Rusya'da İtalya'da Darülfünunların Rusya ve İtalya'nın yeniden kuruluşu davalarına bütün enerjileriyle bağlanması*”na karşılık “*Bizim Darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bugüne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını işleyen, reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiş*” olması; “*Eğer sadece bir Ch. Gide, bir Colson ve bir Perreau'nun eserlerinden cümleler nakletmekle ilim ve Darülfünun yapmak ve inkılâp yapmak kabil olsa idi, o vakit Darülfünun şeklinde geniş kadrolu bir ilmî teşekkülü yaşatmak yerine, el altında küçük bir mütercimler kadrosu meydana getirmek, bu iş için kâfi görülürdü.*” eleştirilerine muhatap olan; ayrıca teftiş eden heyetin de “*ilim tenhaliğinin yanında ahlâk tereddisini de bizzaruru tesbit etmiş*” olması gibi ideolojik ve entelektüel yetersizlikleri sebebiyle Darülfünun, 1933 yılında tasfiye edilmiştir.” Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler, I*, Tekin Yayınevi, Ankara 1985, s. 278-297.

kültür kaynaklarına sahip sosyal alan, bilimsel bilginin temel alındığı “*bilimsel epistemik cemaat*”⁵⁵ ile klâsik anlayışın hâlen hüküm sürdüğü “*dinî ve mitik cemaat*” yaklaşımını içermektedir. Bu iki kişilik ve onlarda bedenleşen iki farklı kültür algılaması, dönemlerindeki Batı/Avrupa kültürü ile onu hazmetme ve kavrama yöntemleri üzerine oturmaktadır. Hatta salt tarihi farklı algılamaları sonucu, “tez” ve “anti-tez” haline gelmişlerdir. İşte bu değişimin başlangıcında Mustafa Kemal, *16 Mayıs 1919* başlığı altında işlendiği gibi, konjonktürün de gereklerini çok iyi kullanıp bir fırsat yaratarak, dönem itibariyle kendisinin de Sultanı olan Vahideddin’in görece “*tasvibi*” ile Anadolu’ya geçer. Bandırma Vapuruna binış tarihi olan 16 Mayıs 1919, tüm Türk milleti yanında ulusal kurtuluş mücadelesi veren milletler için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihin öncesi incelendiğinde görülen odur ki, hareket aslında hiç de plansız ve rasgele değildir.

“... Geçirdiğim tecrübelerle aklım başıma geldi ve anladım ki, gerçek, hiç de benim zannettiğim gibi değilmiş. Tarih o kadar önemli, o kadar itinâ olunmağa değer bir ilimmiş ki, tarih bilinmezse, meğer devlet gemisinin dümenini istenilen semte çevirmek mümkün değilmiş. Tarihten habersiz olmak, siyâsî alanda devletçe telâfisi imkânsız büyük hatâ ve noksanlıklara sebep olurmuş. Tarih, bir milletin bakıp bakıp da, varsa ayıplarını, noksanlarını görüp gözeteceği; yoksa, cemâl ve kemâl’ine şükrederek çeşitli milletlerin kaynaştığı şu dünya pazarında, kuvvetine ve dinç bir şekilde arzı endâm edebilmesi için, gelecek nesillerin geçmişlerini olduğu gibi tanıyıp dersler alacağı, bir hakikatler aynası imiş.”⁵⁶

diyen Mehmet Arif Bey’in doğru tespitindeki gibi, bu iki karakter ve çevrelerinin tarihi nasıl kullandıkları da bu anlamda öne çıkmaktadır. Neticede Osmanlı kültür ocağında yetişmiş bu iki insanın, olaylar karşısındaki farklı tepkileri, buldukları konumların kendilerine sunduğu imkânlar ve sınırlamalar yanında, hitap ettikleri topluma/millete yaklaşımları gibi temel ayraçlar, önemli parametreleri oluşturmaktadır. Türkiye bugün bu ikilemin olumlu-yucuları ve reddedicileri arasındaki çatışmayı yaşamaktadır. Aslında çatışma elbette bu kadar sathî bir düzeyde değildir. Taraflar, kullandıkları yöntem ve dünyayı kavrayış tarzları ile zıtlaşmakta ve zihniyetlerinin arkasında yer alan daha derin tarihî izleri korumak adına çatışmaktadırlar. Bilinen bir gerçektir ki, evrensel tarihte, köklü toplumsal dönüşümler ve bunların ortaya

⁵⁵ Bu kavramların detayı için bakınız: Hüsamettin Arslan, *Epistemik Cemaat-Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi-*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1992, s. 8.

⁵⁶ Mehmet Arif Bey, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, Nihad Yazar (Yay. Haz.), Anadolu Neşriyat Yurdu, İstanbul 1974, s. 13.

çıkardığı uygarlık değişimleri “*daima yönetici zümrelerin değişmesi ile birlikte gerçekleşmiştir.*” Örnek aldığımız Batı’nın geleneksel yapıdan, modernitenin yaşandığı toplumlara geçişi “*evrim ya da devrim yoluyla burjuva sınıflarının aristokrasiyi tasfiyesi sayesinde mümkün olmuştur. Soylu sınıftan yeni iktidar yapısı ile uzlaşanlar, ancak eski ayrıcalıklarını kaybederek ve en iyi durumda “burjuvalaşarak” bunu sağlayabilmişlerdir.*”⁵⁷ Grup önderlerinin de her şeyden önce bu değişimi başarması, bu sebeple, *bilimsel ve dinî* tabanlı sosyo-kültürel grup merkezlerinin bu paradoksu aşması, öncelikle şarttır.

Bu çatışmaya değinen Bozkurt Güvenç’e göre ülkemizin içinde bulunduğu bugünkü çarpıklığın sebebi, Türkiye’nin bir “*anakronizm*” yaşıyor olması yani, çağdaşlaşma merhalesini, “*en az 100 yıl geriden izliyor*” olmamızdır. Güvenç’e göre, ülkemiz aslında Batı’dan 200 yıl geride kalmıştır ama Cumhuriyet ile 100 yıllık safhayı aşarken, geriye kalan 100 yılı şu anda hatim etmektedir. Ve ilave olarak, “*Bu açıdan bakıldığında, ülkemizin yaşadığı sorunları, başarısızlığımızın bir kanıtı olarak değil de bir başarı olarak görmek mümkündür. Batı dünyasında [bugün] böyle sorunların bulunmadığına bakarak ülkeyi ve toplumu gelişigüzel ve sorumsuzca eleştirmek tarih bilincimizin eksikliğini ortaya koymaktan başka bir anlama gelmez.*” demektedir. Kendi tarihimiz ile barışık olabilmek ve Batı’nın bize yönelttiği suçlamaları aşabilmek için, Batı’nın çağdaşlık tarihinin okunmasının gerektiğini; Şarlo’nun “*Asri Zamanlar*” veya “*Büyük Diktatör*”ü yanında, ünlü Dreyfus Davası, Vişinsky Mahkemeleri, Stalin terörü, Kennedy dramına da bakılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁸

Bu açıdan bakıldığında, zamanını doldurmuş bir yönetim sisteminden yepyeni bir devlet modeline geçiş anında ve sürecinde yaşanan sıkıntıların ve uygulanan yöntemlerin analiz ve eleştirisinin, dünyadan soyutlanmadan, samimiyetle yapılması gerekmektedir.

---

⁵⁷ T. Timur, *a.g.e.*, s. 221.

⁵⁸ Bozkurt Güvenç, *Kültürün abc’si*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 103-104.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 ERKEN AYDINLANAN BİREY

Bugün biliyoruz ki, çocuklar daha henüz anne karnındayken annenin duygusal yaklaşımlarından etkilenmekte ve kişiliği bu ortamdayken şekil almaya başlamaktadır. Mustafa Kemal de daha başlangıcından itibaren aile ortamı ve ülkesinin içinde bulunduğu ortamdan çok fazla etkilenmiş ve kişiliğinin değişmez kesin prensiplerini edinmiştir. Bu prensipler bütünü “*Ya İstiklâl! Ya ölüm!*” sloganı altında topladığımızda büyük bir hata yapmış olmayız. Çünkü bu slogan, Mustafa Kemal’in kendi kişiliğinin yansıması olan cesur ve kararlı liderliğinin açık ifadesidir. Vamık D. Volkan Sigmund Freud’un Albert Einstein ile yaptığı bir sohbet sırasında insanların ya önder ya da takipçi olduklarını söylediğinden bahsederek ilave eder: “*Açıktır ki, takipçiler büyük çoğunluğu oluştururlar.*”⁵⁹ Görüyoruz ki, Mustafa Kemal kendisini *Ata-Türk* olmaya götüren süreç içinde takipçi olmaktan çok takip edilen olmak istemiş ve olmuştur. Süreç içinde onun ortaya çok net olarak çıkmış bulunan lider vasfının büyük önemi nedeniyle, liderlik kavramı hakkında da açıklama yapmak gerekiyor.

Volkan’a göre “Bir politik lider bilinç düzeyinde siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri meselelerle uğraşır. Ne var ki bilinçdışı düzeyde, kendi grubunun diğer gruplarla olan etkileşimlerindeki ritüelleri korumaya da çabalamalıdır.”⁶⁰ Ayrıca izinde olanları dönüşüme uğratan ve onlar tarafından “tam bir ebeveyn” olarak algılanan etkili liderler karizmatik olarak isimlendirilmektedir. Karizmatik lidere bu derece bağlılık onun gerektiğinde kendisini takip eden kitleye hükmetmesindeki güç sayesinde onarıcı, yıkıcı veya her ikisi birden olması imkânını bahşeder. Hangisi olacağına dair seçim, liderindir. Lider, izleyenlerini “ötekileri” yıkmadan daha yüksek düzeylere çıkarmaya çabalarsa, onarıcı lider olmayı tercih etmiş demektir. Bazı dönüştürücü liderler ise, öteki olan düşman grubu yıkarak/yok ederek takipçilerinin konumunu yükseltmeye yeltenebilir. Mustafa Kemal gibi karizmatik liderler, genellikle kriz zamanlarında ortaya çıkarlar. Bu tip liderler, izlemeye hazır olacak kitlenin talep ettiği ve ihtiyaçlarını karşılayacağı ortamları iyi analiz etmiş ve fırsatları kullanmaktan

---

⁵⁹ Vamık D. Volkan ve Norman Itzkowitz, *Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular*, Çev. Banu Büyükkal, Bağlam Yayınları, İstanbul 2002, s. 135.

⁶⁰ V. Volkan, *aynı yer*.

çekinmemişlerdir. “Lider karizmatik olduğunda bile, lider –izleyici ilişkisi iki yönlü bir cadedir ve lideri ve/veya izleyenlerini etkileyen güçlerin psikolojik yapısına bağımlı olarak trafiğin akışı durabilir (yani gerileyebilir [regresyon] ya da ilerleme sağlayacak değişikliğe araç olabilir).”⁶¹ Yalçın Küçük Mustafa Kemal’in bu reformist, inkılâpçı ve lider yanını II. Abdülhamid’inki ile “Son Osmanlı yöneticileri kimlerdir ya da Osmanlı’nın genç yönetimini belirleyen eter nedir?” sorularını sormak yoluyla paralellik kurarak tartışıyor:

*“Tükenme ve sarılmışlık duygusu, sonunda buna içgüdü bile denebilir, geç Osmanlı yönetimini belirleyen en önemli çizgi olarak görünüyor, hep gözlüyoruz. Bu çerçevede Hamid ve Kemal’e baktığımızda ikisinin de çok temkinli ve çok yenilikçi oldukları kesindir. İkinin de inşacı ve reformatör olduklarından kuşku duyamayız. Kemal Harbiye’ye girerken, Hamid henüz, “Kızıl Sultan” unvanından çok uzaktı ve bütün ilericilerin yıldızıydı; Kemal’i etkilememiş olmasını düşünmek imkânsız görünmektedir. Her ikisi de fotoğrafa düşkündür ve kız okullarının açılmasına özel bir eğilim gösteriyorlar; Hamid, aksine tüm iddialara karşın pek merhametlidir... Kemal, liderliğini üstlendiği Anadolu Rezizansı’nı, sultan ve hilâfeti kurtarma programına dayandırıyordu; yeni bir “cihad” ilân etmekten geri kalmamıştır.”*⁶²

Mustafa Kemal, Türklerin liderliğini üstlendiğinde Osmanlı İmparatorluğu yenilmiş ve insanları da yıllarca süren savaşlardan dolayı yorgun, isteksiz ve bitkin bir hale düşmüştür. Birçok insan, birçok evlat öldürülmüş; birçok insan göç ederek asırlardır yurt bellediği topraklardan ana yurduna sığınmış ve hâlen sığınmaktadır.⁶³

“Kısaca, halk duygusal açıdan, çok sayıdaki travmaya tepki olarak “gerilemiş” durumda[dır]. [Mustafa Kemal]’in kişilik yapısı, onarıcı ve kurtarıcı olmak yönünde güçlü bilinçli ve bilinçdışı güdülenimler içer[mektedir]. Liderle izindekiler arasında çarpıcı bir “uyum” gerçekleş[ir] ve dünyada olup bitenlerin etkisiyle birleşen bu uyum, modern bir Türkiye ve yeni bir Türk milliyetçiliği yaratılmasına yol aç[ar]. [Mustafa Kemal]’in kişiliğinin incelenmesi modern Türk milliyetçiliğinin anlaşılmasında [bu bağlamda çok önemli bir] temeldir.... [Mustafa Kemal]’in durumu, bireyin iç dünyasıyla dış dünyası arasında etkilerin alışverişine ve aynı zamanda bir liderle izleyenleri arasındaki etkileşimlere kusursuz bir örnek

⁶¹ V. Volkan, a.g.e., s. 136.

⁶² Yalçın Küçük, “Roy”, *Sırlar*, YGS-Yazı-Görüntü-Ses Yayınları, İstanbul 2001 birinci baskı, s. 29.

⁶³ “1821-1922 arasında, beş milyondan fazla Müslüman kendi topraklarından sürüldü. Beş buçuk milyon Müslüman ise öldü; bir kısmı savaşlarda olmak kaydıyla diğerleri göç yollarında açlık ve hastalıktan can verdi.” Justin McCarthy, *Death and Exile – The Ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821-192*, The Darwin Press, inc., Princeton, New Jersey 1996, s. 1.

oluşturur. Bu alışveriş ve etkileşimler muazzam tarihsel olaylara ve kültürel devrimlere yol açmıştır.”⁶⁴

Tam bu noktada, Mustafa'nın Mustafa Kemal ve *Ata-Türk* oluşuna doğru geçen süreçte onun bilinç dürtülerinin bilgi temelinde oturduğunu belirtmek kesinlikle gereklidir. Mustafa Kemal'in bir dönüştürücü lider olarak izleyenlerini -Vamık Volkan'ın ifadesi ile- “*muazzam kültürel devrimlere*” adapte etmesi ve kendisini izleyenlerin onu her şartta takip etmelerini sağlamasının altında yatan en önemli neden, çağını özümsemiş, kendisini çağdaş bilgi ile donanımlı kılıp, ne geriye ne de o andaki zamana bağımlı kılmış ama onun ötesindeki ufka hedefini kilitlemiş olmasında aranmalıdır. Bu ise doğru bilgi ile kendisini taçlandırıp eğitmiş olmasından başka bir şey değildir. O bir Osmanlı aydını -hatta tam manasıyla- Osmanlı entelektüelidir. Toplumunun sorumluluğunu yüreğinde taşıyan bilinçli bir aydın olarak dönüştürücü liderliği, gönüllü olarak benimsemiştir. Bu nedenle “*siyasal bir iktidar değişikliğinden daha derin, toplumsal ve ekonomik sonuçları*”⁶⁵ olmuş olan mücadelesi ve inkılâpları bundan dolayı bu kadar entelektüel detaylarla örülüdür. Onun rehberliğinde gelişen Türk Devrimi, her ne kadar geri kalmış ve geri teknoloji kullanan milletlere yönelik bir mücadele örneği olarak kabul edilse de Mustafa Kemal'in yetişme tarzı, okuduğu ve incelediği kitaplarla, hayata geçirdiği devrimler ve uygulamaları, daha önce Pozitivizme yönelik yaklaşımında belirtildiği gibi, “*Türk Devrimi'nin büyük ölçüde 'ileri teknolojiye sahip' Batı ülkelerinden ve bu ülkeler için geliştirilmiş olan bazı modellerden etkilendiğini göstermektedir.*”⁶⁶

Tarihi akış içinde bu etkilenme, bütün Devrimlerinin hayata geçirilip yerleştirilmesi sürecinde devam etmiştir. Batı'nın imkânlarını devrimlerinin yerleşmesi için kullanmıştır. Mesela, Sosyoloji Bilimi her alanda sosyal gruba bilgi aktarımında iletişimin çok önemli olduğunu vurgular. Mustafa Kemal'de yeni kurduğu devletin bağılılarını oluşturabilmek için, çağın iletişim araçlarını kullanmıştır. Dennis Kavanagh Mustafa Kemal'in siyasal kültürü yaygınlaştırmada en uç köylere kadar radyo alıcılarını yerleştirmiş olduğunu belirtir. Buna paralel olarak Latin Alfabesine geçişle de okur-yazarlığı arttırdığını söyler. Ayrıca, 1930'ların başında Atatürk'ün daveti ile Türkiye'ye gelen bir grup Amerikalı bilim adamının üç yıllık çalışması sonrası hazırladığı “*Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki*” adlı raporun

⁶⁴ V. Volkan, *a.g.e.*, s. 136.

⁶⁵ Emre Kongar, *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998, s. 20.

⁶⁶ E. Kongar, *a.g.e.*, s. 35.

Tavsiyeler başlığı altında, hükümetin köylere seyyar sinema göstericileri götürmesi ve bu yolla yeni devletini, Cumhuriyet'in ideallerinin ne olduğunun köylülere canlı olarak gösterilmesi tavsiye edilmiştir.⁶⁷

Osmanlı Devletinin her döneminde olduğundan daha fazla son iki asrında yaşamış aydınlarının ortaya koydukları ve onların etkileri, Mustafa Kemal'in kişiliği, eğitimi ve yürüyeceği yollara ait temel taşları yerleştirmiştir. Bilhassa kendisinin de içinde bulunduğu son dönem aydınlarını harekete geçiren motifleri iyi belirlemek gerekmektedir. Çünkü onların ve tabii Mustafa Kemal'in devletine baş kaldırıp, mücadeleye geçmesinin ardındaki nedenler böylelikle daha iyi anlayabiliriz. Aksi takdirde, onun aydın kimliğini ve tüm yaptıklarının bu kadar sağlam temele, yani doğru bilgi üzerine oturduğunu göstermeden kendisinin ve arkadaşlarının yapmak istediklerini; neden ölümü göze alarak bu risklere girdiklerini anlamamız zor olur. Doğaldır ki, bu cevap arayışı Nutuk'da belirtilen Mustafa Kemal'in "*vicdanında sakladığı millî sırrı*" da anlamamızda, bize yardımcı olacaktır. Kısaca "*aydın olmak*" burada çok önemli bir anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki, bu durumda, "*Aydın*" kimdir? Sorumluluğu nedir?" Bu soruları şöyle cevaplayabiliriz:

Aydının en önemli özelliği çevresinde ve dünyada olan değişimin farkında olmasıdır. Algıladığı değişimin sürekli olduğunu bilmesidir. Çünkü ünlü Antikçağ Yunanlı düşünürü Heraklitos'un, "*Değişmeyen tek şey, değişimdir!*" dediği gibi insanoğlu var olduğu günden bu yana, sahip olduğu akıl⁶⁸ sayesinde, güçsüz olduğu doğa karşısında üstün vaziyete çıkıp ona karşı kendini koruyacak aletleri yaparak sürekli inkişaf etmiş, –ama aynı zamanda tek yanlı/bencilce yaklaşımıyla, doğayı; yaşama kaynağını da tahrip ederek- bu günlere gelmiştir. Şartlara intibak etmek gibi çok önemli bir meziyete sahip olan insan açıktır ki, içinde bulunduğu *doğal çevreden* hiçbir zaman tatmin olamamıştır. Hep daha fazlasını, daha iyisini, daha konforlusunu ve güvenlisini, zevklisini arzu etmiş; onlar için çalışırken, "*değişimi*" de

⁶⁷ Dennis Kavanagh'ın *Studies in Comparative Politics/Political Culture*; Macmillian, 1972, s. 43 adlı eserinden alıntılanan Aytunç Altındal. (Aytunç Altındal, *40 Yıllık Yazılar-Kültür Savaşları I*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005, s. 41-42.)

⁶⁸"*İsveçli zoolog Portmann, insangillerin (hominid) başkalaşmasını erken doğumlarına bağlar. İnsan hayvanlardan farklı olarak bu erken doğumu sebebiyle, doğum sonrası bir yıl boyunca bile hâlâ ana rahminde gibidir. Hayvanların aksine hemen yürüyemez, koşamaz, konuşamaz, tüylü değildir, yemek yiyemez. Eş zamanlı doğmuş maymungiller olgunlaştıklarında, insan henüz erginleşmemiştir bile.. Bu sebeple de [gecikme yüzünden] insan, insan olmaktadır. Hollandalı anatom Louis Bolk da insanı şöyle tanımlıyor: Bir varlık olarak, madenler, bitkiler ve hayvanlar arasında bir başkalaşma, yani "insanlaşma"ya geçiş nedeni, bu bireysel gelişmedeki gecikmedir. Her hayvan çevresine uyarken, insan uyamadığı için, çevresini kendisine uyarlar ve bu da tükenmesini engeller. "[İ]nsanın gücü, güçsüzlüğündedir."* Çevresini değiştirmek için akıllanmış, akıllanmak zorunda kalmıştır." Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005, s.15-16.

körüklemiş ve ihtiyaçları yeni icat ve ürünleri; onlar da yeni (tabiatın kendisine nazire olarak) *suni/yapay çevreleri* getirmiştir/üretmiştir. İçinde yaşadığımız toplumu, sosyolojik bir kavram olan bir “sosyal sistem” olarak ele aldığımızda bu yapının içinde işleyen sosyal mekânizmaları da anlamamız gerektiği açıktır. Buna göre sosyal sistem içinde işleyen “*en önemli süreçlerden birisi bütünleşme ise diğeri de sosyal yapının değişmesini ve böylece toplumun değişen şartlara uyum yapmasını sağlayan mekanizmalardır. Bu mekanizmalar mevcut yapısı ile devamına imkân bulunmayan sistemi değiştirerek sürekliliğini sağlar; böylece değişme toplumun yani sistemin devamının şartıdır. Değişme yeteneğini yitirmiş olan sosyal sistemler hayatta kalmak imkânını da kaybetmiş olurlar. İnkılâpçılık ilkesinin büyük değeri de kendisini işte burada göstermektedir... Sosyal ilişkilerde meydana gelen önemli ve kalıcı değişiklikler sosyal değişmedir.*”⁶⁹

Tarihî sürece baktığımızda görülen o ki, bahsedilen bu tür sosyal değişimler kendiliğinden olduğu gibi, mecburiyetten, zorla da oluşmuştur. Bir özgürlük çılgılığı, var olanı değiştirme isteği olan devrimler de çoğu kez, bu “mecburiyetler”in zorlaması ile yapılan, değişimlendendir. İşte bu sebeple Rönesans ve Reform dönemleri ile beslenmiş Aydınlanma ve Sanayi Devrimi ile çok ciddi bir ivme kazanan değişim süreçleri, insanın kaderinde önemli kilometre taşları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü “*Aydınlanma ve modernite projesi, insanın kaderinin belirlenmesini ilahi güçlerin elinden almış ve insanın eline vermiştir... Değişme ve değiştirme, modernite öncesindeki gibi farkında olunmadan gerçekleşen bir olgu olmaktan çıkarak, aranan, istenilen bir şey haline gelmiştir.*”⁷⁰

Bundan böyle değişim, bir modernite süreci olarak *Aydınlanma* ile birlikte, akıl ve bilime; doğaya rasyonel açıdan bakabilme yeteneğine dayanmaktadır. Modernite kavramını açıklarken Stephen Toulmin, “*Onaltıncı yüzyıl hümanistlerinin hoşgörülü kuşkucu tutumunu bir kenara bırakan ve onyedinci yüzyılın matematiksel mükemmeliyet ve mantıksal sağlamlık, entelektüel kesinlik ve moral saflık/arılık arayışı üzerinde odaklaşan entelektüel ve pratik gündemini Modernite'nin hedefleri olarak seçmekle Avrupa, kendini hem çarpıcı teknik başarıya hem de onun en derin beşerî başarısızlıklarına götüren bir kültürel ve politik yola*

⁶⁹ Sulhi Dönmezer, “Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı 1995*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, byy (Ankara?) Bty (1995?), s.89-90.

⁷⁰ İlhan Tekeli, “Değişenin Değiştirme Zorunluluğu Var mı?”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan – Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB sponsorluğu, İstanbul 1999, s. 31.

soktu”⁷¹diyerek toplum hayatındaki önemini çarpıcı olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca Modernite, ne zaman ortaya çıktığı konusunda bir türlü hemfikir olunamayan bir fenomendir. İncelenen bilim dalına ve sosyolojik kapsama göre farklı zamanlarda başlatılır: Gutenberg’in oynar matbaayı icat ettiği tarih olan 1436 yılı ya da Luther’in kilise otoritesine başkaldırışı olan 1520 yılıyla. Yahut Otuz Yıl Savaşları’nın sonu olan 1648 yılı ya da 1776 Amerikan veya 1789 Fransız devrimleriyle başlatıldığı gibi, Freud’un *Rüyaların Yorumu*’nun yayınlanış tarihi olan 1895 yanında edebiyat ve güzel sanatlarda “*modernizmin*” doğuşu ile de başlatılır. Aynı şekilde, Newton’un bizzat kendisinin ortaya koyduğu çalışma yöntemleriyle oluştuğu kabul edilen *Modern Bilimin* doğuşu olan 1680’ler de Modernitenin milâdı olabilmektedir. Feodal sadakatten ulus-devletin kuruluşuna ya da devletin ulus etrafında örgütlenişine geçiş tarihi olan 1600’ler bir başka başlangıç olarak ele alınmaktadır.⁷²

Tabii, bunun bir de “*post-modern*” zamanı vardır: Modernitenin ölüp, post-modernliğin doğum tarihi olarak, Robert Venturi’nin 1970’lerde öncülük ettiği modern mimari yapı stillerinin ortaya çıkışı kabul edilir. Fakat şu bir gerçek ki, insanlığın sosyal hayatta yeni bir sıçrama yapıp doğaya, insana olaylara bakış açısını, kısaca düşünce yapısını değiştiren her olay Modernitenin başlangıcı olabilmektedir. Bu bilgiler ışığında sanırım rahatlıkla ilk kesici âletin yapımı, ateşin keşfi, tekerleğin ve pusulanın icadı vb. de Modernite’nin başlangıcı olarak alınabilir. Önemli olan Modernite kavramı’nın ne söylemek istediğidir. Sözlük anlamı, her ne kadar yenilik, yenileşme ise de toplumsal olarak değer yargılarının yeni bir bakış açısı ile olayları algılaması ve ondan hareketle sosyal hayatın hemen tüm alanları ile değişip, onu destekleyici fikirlerle donanmasıdır. Temel olarak rasyonel akla dayanır. Din ilişkilerinden disiplinlerin kurtulması ile modernleşme başlamıştır. Özellikle buna öncülük edenler ise felsefe ve doğa bilimleri olmuştur. Öteki disiplinler ise bu iki ana dalın seküler dünyası üzerine oturmuştur. Modernite için, aslında rasyonel düşüncenin başladığı noktada hayat bulmuştur diyebiliriz.

Buna mukabil, belirli bir tarih verilmesi gerekiyorsa, tezde incelediğimiz dönem itibariyle Türk aydınlarının zihinlerinde ciddi travmalara yol açan olayların gerçekleştiği ve onları değişime götüren fikirlerin ciddi bir ivme kazandığı, sonuçları itibariyle her alanda etkin olan 1789 Fransız Devrimini başlangıç olarak alabiliriz. Nitekim Fransız Devrimini,

---

⁷¹ Stephen Toulmin, *Kozmopolis-Modernite’nin Gizli Gündemi*, Çev. Hüsamettin Arslan, Pradigma Yayınları, İstanbul 2002, s.3.

⁷² S. Toulmin, a.g.e., s.13-17.

Alman filozof Jürgen Habermas, modern dönem'in başlangıcı olarak almaktadır: “Ona göre modern dönem, Fransız Devrimi'nden aldığı ilhamla Immanule Kant, tarafsız, evrensel moral standartların politik alanındaki amaç ve tutumları yargılamak için nasıl uygulandığını gösterdiği zaman başlamıştır. Kant'ta Fransız Aydınlanması'nın sosyal idealleri felsefi ifadesini bulmuştur; ve o zamandan beri ilerici politikalara, Kantçı adalet yön vermiştir. Fransız Devrimi ancien régime (eski rejimi) yıkarak demokrasinin ve politik katılımın yolunu açmış[tır]. Onun moral mirası, bugün geç onsekizinci yüzyılın sonlarındaki kadar güçlüdür. Habermas'a göre böylece, başlangıç noktası onsekizinci yüzyılın son çeyreği, daha da özelden, 1776 ya da 1789 yılıdır.” Tabii bu tarih –1789-, Decartes ve Galileo'nun araştırmalarının yeni yöntemlerini kullanmaya başlamalarından itibaren gelen sürecin bir atlama taşıdır da.⁷³

Bu yorumlar ışığı altında rahatlıkla söyleyebiliriz ki, kaçınılmaz olarak, “modernite projesi” dünyanın herhangi bir yerinde bir kez doğdu mu, evrensel niteliğiyle er ya da geç tüm dünyada değiştirme ve dönüştürme iddiasını taşıyacak ve bu dönüşümü gerçekleştirecektir. Ama bu dönüştürmenin dünyanın her yerinde aynı yoğunlukla yaşanamayacağı da bir gerçektir. Dünyanın değişik mekânlarında, geleneksel toplum yapısından modern toplum yapılarına geçiş farklı zamanlarda ve farklı yoğunluklarda yaşanacaktır.⁷⁴ Karşılaştırma yaparsak, *geleneksel toplumda* değişme arzu edilen bir çaba değildir. Tam tersine, değişen kişiye hoş gözle bakılmaz, hatta toplumun temellerini çok fazla sarsıyorsa, yok edilmesine kadar gidilebilir. Tarihte bunların izlerini çok fazla görüyoruz; 1600'da Giardono Bruno'nun, Engizisyon Mahkemesi buyruğuyla yakılması, sadece “Tanrı'nın doğada varolduğu ve evrenin sonsuz olduğu”nu söyledi içindir.⁷⁵ Değişen kişinin

⁷³ S. Toulmin, a.g.e., s. 17-18.

⁷⁴ İ. Tekeli, a.g.e., s.31.

⁷⁵ Ahmet Say, *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 1995, s. 105-172. ve “Demek ki, nereye bir sınır koyarsak koyalım, onun arkasında yine de bir uzay kalıyor; öyle ise evrenin hiçbir yerine bir sınır koyamayız; evren sonsuz ve sınırsızdır.” Giordano Bruno (1548-1600) (William Irwin, *Seinfeld ve Felsefe –Her Şey ve Hiçbir Şey Hakkında Bir Kitap*, Çev. Umut Kapdan, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 234.) “Geleneksel yer merkezli astronomiyi reddeden Bruno, Kopernik'in gün merkezli ama sabit yıldızlar küresine sahip sonlu bir evrenin varlığını kabul eden kuramını da sezgisel olarak aşar. Kitabı Mukaddes'in astronomi ile ilgili kısımlarının dikkate alınmaması gerektiğini yazdı. Ona göre din, cahil insanları eğitmek ve yönetmek için bir araç, felsefe ise kendilerini terbiye edebilen ve başkalarını yönetebilen seçkinlerin uğraşydı. Hristiyan etiğini, özellikle de yalnızca iman yolu ile [İsa'yı kurtarıcı ve tanrı olarak kabul etmek. H.K.] kurtuluşu savunan Kalvenci ilkeleri eleştirerek, bütün insan etkinliklerinin saygınlığını savundu. Skolâstik dönemde Aristo'ya açıkça eleştiriler getirdi. Böylelikle hem Protestan hem de Katolik kilisesince aforoz edildi. Engizisyon mahkemesi tarafından tutuklandı. Görüşlerini geri alması istendi. O İlahiyat değil felsefe üzerine görüşlerini yazdığını belirttiyse de, ısrarla kuramlarından vazgeçmesi istenince, geri alınacak hiç bir sözü olmadığını ve hatta hangi sözü geri alması gerektiğini de bilmediğini söyledi. Ölüm fermanı kendisine okunduğunda, “Beni ölüme yolarken siz bendeden daha çok korkuyor olabilirsiniz,” dedi. Çok geçmeden konuşmaması için ağız tukaçlı olarak Campo di Fiori'ye getirilip, diri diri yakıldı. Düşünce özgürlüğünü simgeleyen Bruno, 19. yy Avrupa'sında özgürlük hareketlerinin esin kaynağı oldu.” Ana Britannica, V, Ana Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 34-35.

güç kazanıp, toplumunu da değiştirmesi, kolay değildir elbette. Bu kişiler bir zümre de olsalar, toplum tarafından benimsenmediklerinde, dışlanacakları aşikârdır. Nizam-ı Cedit ordusu, Yeniçerilerin ayaklanması ve toplumdaki güçleri nedeniyle hemen kurulamamıştır. Ama kaçınılmaz olarak, geleneksel toplum içinde dahi, muhakkak yeryüzünün bir noktasında başlayan değişim sürecinden etkilenecek birileri olacaktır. *“Başka bir deyişle, geleneksel toplumun üyeleri arasında erken aydınlananlar olacaktır.”*⁷⁶

Geleneksel toplumun *“erken aydınlanmış”* elemanları, kendilerini toplumlarını aydınlatmak ve değiştirmek misyonu ve vicdanî yükü ile bağlı hissederler. Çünkü aydınlanma projesi olan modernite çerçevesinde akıl ve bilimle desteklenen bu değişim, ait oldukları kendi toplumlarının da iyiliği içindir. Dışlanmaları yüzünden, değişimi hayata geçirebilmeleri, iktidarda olmalarını zorunlu kılar. Çünkü değişim gönüllü değil -ki, gönüllü kabul çok zaman alacak, belki de hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir,- iktidar gücü ile otoriter bir anlayışla ancak yerine getirilebilecektir. Aksi takdirde Bruno gibi susturulmaları kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte, *“erken aydınlanmış”* birey, burada bir ikilem içine girmektedir: *“Bu aydınlar, temelde yaşadıkları toplumdaki insanları otoriter baskılardan kurtarmak ve özgürleştirmek isterler. Ama onların yaşamlarını değiştirmek için otoriter bir müdahale yaparlar. Bu durum kolayca üstesinden gelinemeyecek bir ikilem, [açmaz] yaratır. Amacı insanı özgürleştirmek [olan] müdahalede, değiştirilmek istenen insanın özgürlüğü dikkate alınmamış olur.”* Bu tezadı giderecek açıklama/yorum ise, bu sosyal mühendisliğin geleceğe yönelik de bir boyut taşıması şartı ile *“zaten geleneksel toplumda bir özgürlük yoktur ki, askıya alınsın veya otokratik bir yönetim ile sınırlandırılınsın.”* şeklindedir. Bu *“zor”* kullanım gerçekleşmezse, özgürlük hiç gelmeyecektir.⁷⁷

İşte bu noktada Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının yapmış oldukları inkılâplar bütünü, Tanzimat ile *“aydınlanması”* kökleşmeye başlamış *“geleneksel toplum”*un bir grup *“modern aydın”*ın vicdanında taşıdığı bir misyon olarak kabul edebiliriz. Böyle bir misyonu edinmelerine, yetiştikleri çetin ve karmaşık ortam sebebiyet vermektedir. Milletleri için, dışarıdan bakıldığında ütopya gibi görünen yeni bir çağ açmayı hedeflemişlerdir. Ütopya gibidir çünkü, Donald E. Webster’in ifadesi ile Osmanlı’nın kalıntısını aşip, Sevr istilacılarını yenip, ulus-devlet olma dinamiğini üretecek I. Dünya Savaşı sonrası mandacı zihniyeti hiçleştirip, kurtuluşu hedeflemek, hiç bir Batlı gözlemci tarafından dikkate değer bulunup ele

---

⁷⁶ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s.31.

⁷⁷ İ. Tekeli, *a.g.e.*, s.32

alınmazken, “ulusal yeniden-doğuş mucizesinden” umutlanan sadece Türkler olmuştur. “[Ama] pek az sayıda Türk bu yürekliliği gösterebil[miş]; böyle bir sonucu önceden kestirebilenler ise” çok daha az olmuştur.⁷⁸ O dönem bugün bizzat içinde yaşadığımız sonuçları icra eden bir çağ olmuştur. Onların derin ve samimi inançları açısından savaş sonrası yaptıkları ve yapmayı hedeflediklerine lirik anlamda bakarsak açmayı hedefledikleri bu çağ,

“[u]mut ve masumiyet çağıydı. Bir ülke, bir ulus ve bir devlet yaratılıyordu. Anadolu’nun bağrındaki bir kasabadan başkent yükseliyor; yıkılmış, terkedilmiş küçük Anadolu kentleri, yeni sahiplerinin elinde yeni bir yaşam umuduna doğuyordu....[Çağı yaratanlar,] bir avuçtular. Misyonlarına inanmışlardı. Büyük düşlerini gerçekleştirmek için kolları sıvamışlar; Müslüman ağırlıklı, çok dinli, çok halklı bir şark imparatorluğunun enkazından, “muasır medeniyet” düzeyinde Batılı bir toplum yaratmaya çalışıyorlardı: Halk için, gerekirse halka rağmen, olabilirse halkla beraber... Tarihin asla steril olamayacak laboratuvarında, karmakarışık bir coğrafyada, yüzyılın en gözükara, en iddialı, en cesur “toplum mühendisliği” projelerinden birini gerçekleştiriyorlardı. Giyim kuşamdan yazıya, müzikten dile, hukuktan sanata, devlet biçiminden kafalara, düşüncelere, konutlardan kentlere, eğitimden ekonomiye, her alanda Batılı bir toplum, Batılı bir ülke olunacaktı. Hem de acele, hemen şimdi...”⁷⁹

Aydın için misyon bu kadar çarpıcıdır. Vamık Volkan’ın değerlendirmesi ile paralel olarak Emre Kongar, bir lider olarak Mustafa Kemal’in hayatını tanımlarken, “Atatürk’ün yaşam öyküsü, tutarlı ve bilinçli bir biçimde kendisini hazırlayan bir Önder’in, Osmanlıların çöküş dönemine rastlamasının, nasıl bir toplum yarattığını açığa vurur. Mustafa Kemal’in ortaya çıkışı ve çağdaş Türkiye’nin kuruluşu birbirini etkilemiş ve belirlemiştir.”⁸⁰ der. Burada hemen Mustafa Kemal’in bu misyonu nasıl algıladığına bakmak gerekiyor; nitekim Nutuk’daki ifadesi ile yüklendiği misyonu şöyle açıklamaktadır: “Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzım gelirse, diyebilirim ki, ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim

⁷⁸ D. E. Webster, *a.g.e.*, s. 76.

⁷⁹ Oya Baydar, “‘Muasır Medeniyet’ Ütopyasından ‘Köşe Dönme’ Hayaline”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan –Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB sponsorluğu, İstanbul 1999, s. 9-10.

⁸⁰ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye-2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 5. Basım, İstanbul 1998, s. 77.

büyük tekâmül istidadını, bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.”⁸¹

Mustafa Kemal, *geleneksel* Osmanlı toplumu içinde, *erken* aydınlanmış bir birey olarak, zamanın medeniyet temsilcisi ülkeleri ile kendi ülkesi ve vatandaşlarının arasındaki farkı birçok vesile ile –okuduğu kitaplar, yurtdışına yaptığı seyahatler ve savaş meydanları gibi çeşitli kanallar aracılığı ile- görmektedir. Türk’ün tarihindeki büyük başarıları; asırlardır süren güçlü bir devlet yaratma ve yaşatma geleneği; çöküşler ardından yeni devletler ve medeniyetler kurarak varlığını devam ettirmesi yanında, kendisinin bizzat gözlemlediği Çanakkale Savaşları’ndaki Türk’ün yeteneklerine dayanarak çıkardığı sonuç çerçevesinde, istidadından hiç şüphe etmediği ve Modernitenin tüm sonuçlarını yaşamaya layık bulunduğu milletin içinde bulunduğu haksız durumun sebep olduğu, adaletsizlik ile mücadele etmektedir. Çünkü taktik ve stratejik zekâyâ sahip erken aydınlanmış bir birey olarak, *kendi kendine* yüklendiği misyonu yavaş yavaş, adım adım gerçekleştirecektir. O bir milletin kaderini değiştirecektir. Öngörülerinde yanılmış olabilir. Bir milleti, idealleri uğruna intihara da sürükleyebilir. Bütün bu büyük, olağanüstü yükün ağırlığını da vicdanında, *millî sır* olarak taşımaktadır. Çünkü marjinaldir. Kendisi gibi erken aydınlanmış birçok aydından daha fazlasını hayal etmekte ve istemektedir. Kendisi yanında yer alan Kazım (Karabekir), Fevzi (Çakmak) ve İsmet (İnönü) Paşalar ile Rauf Orbay gibi, etkin aydın ve vatanseverler yerine, kendisinin lider olmasının nedenlerinden biri olan düşüncelerinin sınırını, o zaman ve şartlarda, kolay kolay kimse hazmedemeyecektir. Bu sebeple de, ideallerini sıra ile zamanı geldikçe açığa çıkaracaktır. Mesela, radikal düşünceleri arasında uygulamaya soktuklarından en önemlilerinden biri olan Cumhuriyet’in ilânı konusunda, bu sırrı neden ve nasıl sakladığını Nutuk’ta şu şekilde anlatmaktadır:

“Efendiler, saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat, birbiriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesiydi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idarei cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak noktai nazarımızın kabiliyeti tatbikiyesini mahfuz bulundurup zamanı münasibinde tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin

⁸¹ Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK, I*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s. 16.

*tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti mekût bırakmakta fayda görüyorduk... İdarei devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti millîye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk... Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi... Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk... [M]uhasımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekli hükümet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, bizde, zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.*⁸²

Bu sebeple, tepeden inmece, üstten İnkılâplarla toplum değiştirilmeye gidilmiştir. Mesela en çarpıcı örnek olarak Şapka İnkılâbı da bu bağlamda, Takrir-i Sükûn ve İstiklâl Mahkemeleri desteği altında icra edilmiş ve bu güçten faydalandığı, açıkça Mustafa Kemal'in Nutuk'daki beyanı ile tescil edilmiştir:

*“Efendiler, milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmetifarıkası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk Milletinin, medeni hayatı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun meriyeti de, sühuletbaş oldu denirse, bu, çok doğrudur. Filhakika, Takriri Sükûn Kanununun meriyeti, bazı mürtecilerin, milleti vâsi miyasta tesmim etmesine meydan bırakmamıştır.”*⁸³

Türk toplumunun “erken aydınlanmış” aydın-seçkinleri olarak, Mustafa Kemal ve arkadaşları “değişimi” empoze etmek görevini üstlenmişlerdir. “Daha önce var olmayan özgürlükleri”ni kendilerine sunabilmek için, halka karşı, halkın kendi iyiliği için, kanun kuvvetini kullanmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mustafa Kemal'in kanun zoru ile de olsa inkılâplarını neredeyse kansız hayata geçirmesindeki en önemli unsur olan liderlik yeteneklerinin analizini, İstiklâl Harbi sonrası yaptıklarının ışığı altında daha gerçekçi yapabiliriz.

⁸² Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK, II*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s. 839.

⁸³ Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK, II*, s. 895.

Her şeyden önce Mustafa Kemal “*havas*”ın “*avam*”ın seviyesine inmesindense, “*avam-halk*”ın “*havas-seçkin*”ler seviyesine *yükseltmesinin* daha doğru olduğuna inanmaktadır.⁸⁴ Bu sebeple, Mustafa Kemal, sürekli savaşlarda ölmelerine, acı çekmelerine, fakirleşmeleri ve esaret altına girmelerine, en sonunda da topraklarından sürülmelerine neden olan eskimiş ve zamanının gerisinde kalmış zihniyete ait “Osmanlı” yönetiminden kurtulup, tekrar bağımsızlığı elde ettikleri bu anda, onu kalıcı kılacak temel unsur olan “muasır medeniyet”e varmada oturttukları zemin olan “Akıl-bilim-Batı üçlemesi”ne⁸⁵ yürekten inanan – ve Osmanlıyı reddetmiş- bir seçkin grup ile; “*Cumhuriyetçi ve Batıcı bürokrasi; liman kentlerinin yüzünü, kesesini ve kafasını yıllardır Batıya döndürmüş kent-soyluları; Anadolu kırlarının ve kentlerinin Kurtuluş Savaşını desteklemiş seçkinleri ve eşrafı; umut ve gelecek arayan, sınırların ötesinde, ufukta başka dünyaların, başka yaşamların da olduğunu sezen kent gençliği*” ile birlikte bu *yükseltme işini* gerçekleştirecektir. Bu sırada “*herşey onun adına, onun refahı, iyiliği, mutluluğu için yapılan yorgun, yoksul ve sessiz halk kitleleri [-avam-] ise seyirci[dir] ve bekleme[ktedir].*” Hakikatte bu bir, “*akıl-bilim-Batı*” sacayağına karşı, “*inanç-töre-Doğu üçlemesi*”nin karşı karşıya geldiği bir mücadelesidir.⁸⁶ Hüsamettin Arslan’ın ifadesi ile “*bilimsel epistemik cemaat*” ile “*klasik dini cemaat*” çatışmasıdır bu.⁸⁷ “*Aslında 19. yüzyıl’ın kurumlaştırdığı bir toplumsal olgu olan değişim, Cumhuriyet döneminde yepyeni bir kisveye bürün[nür] ve toplumun olduğu kadar bireyin de yaşamında önemli bir belirleyici olmaya başla[r].*”⁸⁸ Bu değişimi kavrayışta, Tanzimat dönemi ile Cumhuriyet döneminin,

⁸⁴ Mete Tunçay, “Cumhuriyet’in 75 Yıllık Düşünce Serüveni”, *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Ed: Mete Tunçay, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999, s.1.

⁸⁵ Oya Baydar, “‘Muasır Medeniyet’ Ütopyasından ‘Köşe Dönme’ Hayaline” *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan – Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999, s.13.

⁸⁶ O. Baydar, *a.g.e.*, s.10 ve 13.

⁸⁷ Arslan’a göre Türkiye’de önce pozitivist, sonra modern; önce pozitivist, sonra materyalist; önce pozitivist, sonra milliyetçi... olunmaktadır. “*Çünkü pozitivism gelenekten kopmanın biricik aracıdır. Tarihi süreç de göstermektedir ki ülkemizde Batı’ya ilk açılanlar kendi toplumlarından devraldıkları geleneğe pozitivist bilim ideolojisiyle karşı çıkmışlardır. Pozitivist bilim ideolojisini benimsemek, gelenekten kopmanın ön şartıdır.*”(Arslan, s.XIV) Artık, tıpkı 1597’de Francis Bacon’ın belirttiği gibi, [pozitif] “bilgi güç demektir.” Fakat dikkat edilmesi gereken önemli bir ayrıntı vardır bu aşamada: Bu kopuşta ve/veya geleneğe karşı çıkışta ya da bu köklü değişim sürecinde, değişmeyi belirleyen şey rasyonel unsurlar değil ama algı kalıbı değişimi (gestalt switch)’dir “*Algı kalıbı değişimi*” süreci sonunda modern Cumhuriyetin kurucuları, klâsik resmî ideolojiyi reddedip, pozitivismi benimsemişlerdir. “*Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi ideolojisi o nedenle pozitivist bilim ideolojisidir. Türkiye’de ortalama insan klâsik geleneğin göbeğinde dünyaya gelir (aile) ve sonra pozitivist ideolojiye gönüllü bir geçiş yapar (okul). Böylece klâsik gelenekten kopmanın yolu “okul” a gitmektir.*”(H. Arslan, *a.g.e.*, s.XV) Yazar bu okullaşma ile, “aydın-halk kopukluğu” ya da “kuşak çatışması” diye adlandırılan tartışmaya yanlış bakıldığını, aslında, klâsik gelenek ile pozitivist ideoloji arasında yaşanan bir çatışma olduğunu ve bugün toplumumuzdaki en temel ayrımın, klasik epistemik, bilimsel epistemik sosyal topluluklar arasındaki ayrım olduğunu belirtmektedir.

⁸⁸ Hasan Bülent Kahraman, “Cumhuriyet, Değişim ve Değiştirmek”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan – Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999, s. 33.

arasında önemli bir fark vardır. Cumhuriyet’den farklı olarak Tanzimat Aydınları, değişime “acı bir ilaç” olarak bakarlar: Hastalık süresince gereklidir. Hatta öldürücü bir yanı da olduğu için, “korkulan, ürkülen birşeydir”. Hastalık tekrar nüksedinceye kadar, bir kenara konulacak bir unsurdur.

“Oysa Cumhuriyet her şeyiyle değişimi çok farklı bir yerde kavrar. Ona göre bizatihi hastalık değişimle bütünleşmektedir. Değişim yaşamın kendisidir; onu yok saymak, onu görmezden gelmek hastalanmaktır. Bir toplumu doğabilecek bütün tehlikelere karşı korumanın tek yolu, onu sürekli değişir konumda tutmaktır... Bu düşüncenin getirdiği çok ciddi bir sonuç ve çelişki söz konusudur. Bu çelişki Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde değişimin oynadığı ikili rolü de ortaya koymaktadı[r:]”⁸⁹

Değişim şayet insanı, birey’i odaklamışsa, bu da bellek yenilemesini gerektirmektedir. Yani, her değişim önceki dönemin varlığını, “tüm gerçekliğini” ortadan kaldırmaya ve oluşturulmaya çalışılan yeni zihniyete uygun yepyeni bir bellek-gelenek yaratmaya çalışmaktadır. Değişim eski belleği yok ederken, yeni bir bellek ve gelenek yaratmak çabasıdadır. “Bu [bir algı kalıbı değişimi (gestalt switch)⁹⁰ olan] doğal bir durumdur. Asıl sorun, Cumhuriyet’in ortadan kaldırdığı gerçekliğin bellekte yaşamasını da istememesidir ve bütün çabasını yapıyı dönüştürmeye ve var olan düzeni aşmaya değil, onun içerildiği belleği[geleneği] ortadan kaldırmaya yöneltmiştir. O nedenle de Cumhuriyet, toplumu ve yapıyı değil, aslında kendisine nesne olarak insan tekini [birey’i] ve onun özel alanını seçmiştir.”⁹¹

Bu, Cumhuriyet gibi keskin, radikal bir atılımdan sonra ortaya çıkan normal bir durumdur. Çünkü 600 küsur yıllık bir mazinin, iliklere kadar işlemiş, kurumsallaşmış gelenekleri, örfü, âdeti ve kültürü vardır. Taner Timur’un Osmanlı geri kalmışlığı nedeni olarak ortaya koyduğu değerlendirmesi olan “Osmanlı toplumunda Avrupa’da ortaya çıkan ve giderek Batı düzenine damgasını vuran bir unsur [olan “bağımsız aydın kategorisi”nin]” de bulunmaması, bu geleneğin üzerine oturduğu zihniyet, dünyayı algılama parametrelerine dayanmaktadır. Çünkü, “aydın” ya da “âlim”, “ulema” ya da “münevver”, “... siyasal iktidardan bağımsız, kritik espri sahibi ve özgür düşünceli birey[dir].” Fakat “Modern çağlara kadar “aydın”ların başta gelen işlevi, içinde yaşadıkları toplum düzeninin

⁸⁹ H.B. Kahraman, a.g.e., s.33.

⁹⁰ H. Arslan, a.g.e., s.XV.

⁹¹ H.B. Kahraman, aynı yer.

*meşruluğunu ve işlerliğini sağlayacak dünya görüşünü üretmek [olmuştur].*⁹² Bu değerlendirme, Osmanlıdaki “zihniyet” kavramını incelemiş olan Sabri F. Ülgener’in bir “entelektüel tarih şahasesi”⁹³ olarak kabul edilen “*İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*”⁹⁴ adlı eserinde sıklıkla referans olarak kullandığı dönemin ahlâkçıları yani, ulemanın statükocu yaklaşımlarını da açıklamaktadır.

Ülgener’e göre *zihniyet* kavramı iktisat, devlet yönetimi, iç ve dış politikada, aile hayatı ve insan ilişkilerinde kendi rengini belirten bir unsurdur. Tüm bu kurumlara “*bakış ve davranışlara içten katılan eğilim ve değer hükümlerinin söz ve deyim halinde ve genellikle telkin yollu ifadesi*” zihniyet denen kompleks yapıyı oluşturmaktadır. Yani, “[z]ihniyet –hangi yönde ise- o yolda benimsenmiş değer hükümlerinin haklılığına gerek kendini, gerek başkalarını inandırmak ve o noktada ilgiyi sıcağında tutmak üzere çoğu zaman ezbere tekrarlanan kaide ve kuralların toplam ifadesidir.” Ayrıca herhangi bir davranış veya eylemin ardındaki bu motifler ve değer hükümlerinin de anlamlı bir içeriği vardır ve hepsi tabanda elle tutulur gerçek bir davranış temeline oturmaktadır. Bu tabandaki gerçek de “*yaşam stili*”dir.⁹⁵

Ülgener tarif ettiği yaşam sitilinin geliştiği ortamı belirlerken, *Klasik* ve *İnhitat*(çözülme) dönemi aralığındaki Osmanlı devlet rejimi/yapısını da tanımlamaya çalışmaktadır. Bu tanımı daha açık olarak ortaya koyan Niyazi Berkes’e göre, “*Osmanlı rejimi ne feodaldır, ne de teokratik; hele hem feodal hem teokratik hiç değildir.*” diyor. Osmanlı Devleti doğu tipi despot imparatorluk biçimindedir. Nitekim bu eğilimden kurtulamadığı için de *ulus* yapısında olan bir topluma ve o ortamda gelişen *burjuvaya* sahip olamamıştır.⁹⁶

Ülgener de buna benzer bir yaklaşım içindedir: Yaşam stilinin geliştiği ortam, *pre-kapitalist, merkezî-bürokrat ve eşraf a’yân ve mezhep karışımı feodal (belki feodalimsi)*⁹⁷ yapı üzerine oturmuş gelenekçi bir ortamdır. Gelenekçi Toplum pre-kapitalist çağın hayat felsefesini bir şekilde tümünden veya kısmen yaşatan iktisadî yapıyı anlatmaktadır. Bu tip bir

⁹² T. Timur, *Osmanlı...*, s. 123-124.

⁹³ Şükrü Hanioglu, “Max Weber-İslami Calvinistler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 84, Bahar 2006, s. 40.

⁹⁴ Ayrıntılar için bakınız: Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul 2006

⁹⁵ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet, Aydınlar ve İzm’ler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s. 14-17.

⁹⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ed. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 24-25 ve 26.

⁹⁷ “... *taşranın geniş rant kaynakları üzerine kurulu eşraf, ağa ve tarikat karışımı bir feodalite yapısı...*” kastedilmektedir. (S. F. Ülgener, *Zihniyet...*, s.34 dip not.)

toplumda değişim istenmemekte, teknik ilerleme ve dolayısıyla yer ve meslek değiştirme de arzu edilmemektedir. Ortaçağ'ın geleneği olan bu yapı sayesinde ki, bir iş ya da meslekte “kemal” edebilmek mümkün olmaktadır: Sık sık ve rasgele yer değiştirmeden tutulan işteki sabır, ciddi gayret sonucu, bugün de hayranlıkla izlenip takdir edilen tezhipler, marangozluk işleri, kilim, halı dokumaları, minyatürler, ebrular, cam işçilikleri, vitraylar ortaya çıkmıştır. Fakat, bu pozitif sonucu veren aynı ihtisaslaşma, zaman içinde nüfusun hızla artması yüzünden geçim ve yaşama çevresi daralınca bazı mesleklerin dışarıya doğru kapanmasına ve *hareketsizliğin* toplumun vazgeçilmez kurallarından birine dönüşmesine de yol açmıştır. Özellikle *inhibit-çözülme* devirlerini yaşayan toplumların zamanımıza kadar gelen gelenekçiliği de bu ikinci negatif unsur vasıtasıyla olmuştur. Zaman içinde “[h]alinden ve geleceğinden emin bir sanatkârın sabırlı bir temkinle kendini var ettiği esere verme melekesi mekanik istihsalin baskısı altında çoktan erimiştir.” Bu statik ve gelenekçi yapı, modern dünyaya ait olan bir iş ve görev adamının hiç bir zaman “garanti“ olarak görmeyerek, her şeyi kılı kırk yarararak hesap ve kitap üzerine bina ettiği geleceğinin tam tersi bir temel üzerine kendi geleceğini ve hayatını oturtmaktadır. O da, ister bu dünya üstünde isterse de içinde ama hikmetine akıl sır ermez; daima imdada hâzır ve nâzır olan *süprem/aşkın* kuvvetlerdir. Gelenekçi toplum insanı, bu aşkın kuvvetlerle nasibini garantilemiş olduğuna inanır/kanidir. Bu sebeple de “*nefsini kritik, kontrollü bir davranışa zorlamak için herhangi bir zarûret karşısında değildir. Yeri ve sırası geldikçe aynı inanışla tehlikeye atılmaktan, rizikoya katlanmaktan çekinmez.*”⁹⁸ Batı’da ahlâk ve siyaset Machiavelli⁹⁹ ile birlikte şiddetli bir

⁹⁸ S. F. Ülgener, *Zihniyet...*, s.29-50.

⁹⁹ Niccolò Machiavelli (1469-1527), 1513 yılında yazdığı *Prens* adlı eserinde “*Alınmadan Önce Kendi Kanunları Altında Yaşayan Şehirler veya Eyaletler Nasıl Yönetilmelidir*” başlığı altında Prens’ine, şu öğütte bulunuyor: İlki gidip orayı yıkıp, yok etmek; ikinci olarak gidip şahsen oraya yerleşmek.. Üçüncüsü ise, “... *haraca bağlayıp, yönetimini arkadaşlarınızın kalanını tutacak [olan] orada yaşayan bir kaç kişiye emanet ederek, kendi kanunlarına izin vermektir.*” Çünkü, böyle bir yönetim Prens tarafından oluşturulduğundan onun koruma ve desteği olmadan yaşayamayacaktır. Bu sebeple atanan kişi, Prens desteğini koruyacak şekilde elinden geleni yapacaktır. Ayrıca, “*özgür yaşamaya alışmış bir şehir korunacaksa, kendi vatandaşları onu herhangi başka bir yolla denetlenebileceğinden daha kolay denetleyecektir.*”(s.17) Ya da fethedilen yere koloniler göndererek, çok sayıda piyade ve silahlı adam tutmak gerekmeden yönetmek mümkün olabilir.(s.8) (Niccolò Machiavelli, *Prens*, Çev. Semra Kunt, Alkım Yayınları, Ankara 1997) Osmanlı devleti de fethettiği yerleri, bu öğütlere uygun şekilde yönetmiştir: “*Ulusal Ordusu olmayan Prensler başarısız olur ve yenilirler, ihanete uğrarlar*” diyen Machiavelli gibi tarihteki ilk düzenli orduyu kurup, feth ettikleri beyliklerdeki hanedanlıkları yok edip, her beyliğe doğrudan doğruya yönetilen bir eyalete dönüştürüp, kendi sarayından yetiştirilmiş kullar atamıştır. Hatta I. Beyazıt, Karamanlıları ortadan kaldırmak için yarattığı gerekçesinde “*sürdürdükleri gazâyâ karşı bir ihanet ve dolayısıyla şeriata göre Karamanlıları ortadan kaldırmanın dinî bir ödev olduğunu*” ileri sürebilmiştir. (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 20-21.) Ebu’s Suud Efendi fetvası ile Venedik ile yapılmış barış anlaşması, Sadrâzâm Sokollu zamanında ve Venedik ile “barış” halinde iken bozulur. Çünkü, artık Osmanlı Devleti aleyhine işlemektedir. Venedik elçisi Ahidnâme(yeminname) uygun davranmadığını söyleyince, Sokollu “*Ahidnâmeler ölü doğmuş vücutlardır. Onlara hayat verecek şey tarafeynin azmidir.*” demekte hiç bir sakınca görmez. Kısaca “*kefere ile sulh eylemek ol zaman meşru olur ki kâffe-i müslimîne menfaat ola.*” (Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul

silkinifle her türlü manevi otorite ve gelenekten sıyrılmaya yoluna girmişken, Osmanlı toplumunda neredeyse en ufak bir değişim yoktur: “*Geleneğe kayıtsız ve şartsız bağlanış; “routine”den kıl kadar ayrılmayış... Bütün bunlar, sözün kısası, dış unsurlarıyla belki “ortaçağ” tarifine sığdıramayacak olan içtimaî-politik hayatın nesci [dokuması] altında saklı “Ortaçağ” kıymetlerinden başka şeyler değildir.*” Açıkçası, Kapitalizme geçiş için gerekli olan ortam henüz filizlenirken bastırılmış ve tekrar aslına çevrilmiştir.¹⁰⁰

Bu ortamın sanat ve esnaf erbabı, bir çatı altında toplanma yolunu seçmiştir. 12 ve 13. asırlarda Anadolu’nun içinde bulunduğu tedhiş ve siyasî çalkantıların yaşandığı bir ortamda kaza ve kader ortaklığı yapacakları *fütüvvet* ve *ahîlik* teşkilatını kurarak birleşmişlerdir. Daha sonra Lonca ismini alan bu teşkilat içindeki *zihniyet* ise, bizim ilgilendiğimiz ana esas teşkil etmektedir: San’at erbabı ortak bir iş ahlâkı ve disiplini altında, gelenek ve göreneğe bağlı olarak, zorunlu olmadıkça iş ve sanatı değiştirmeden, düşkünü gözetip kollayıp dış dünyaya karşı kapatıp savunmak felsefesi üzerine oturan bir sosyal düzeni ve asırlar boyu sürmüş kapalı bir *yaşam stili*ni içermektedir. Sınıf ve tabaka düzeni taşıdığı değerlerle, farkına varılmadan, bilinçaltına yerleşmiştir. “*Osmanlı toplumunun ideal insan tipi, ulul-emr’e itaatkâr, dünyanın düzeninden ve geleceğinden, devletin yönetiminden kendini sorumlu tutmayan, tersine tam anlamıyla itaakâr olan, yeni tavırlar almaya, mensubu bulunduğu sosyal gurubu ve yaşadığı mekânı değiştirmeye hevesli olmayan, olmamasının istendiği bir tipti[r].*”¹⁰¹ Nüfuz ve güç sahipleri paye, itibar, şan, nişan, asalet, gösteriş, ağalık ve efendilik peşinde koşarken, alt tabakalara ise, ancak “*ulul-emr’e riayet*” kuralı öğretilmiştir. Hatta dönemin ahlâkçıları tarafından paranın kirli olduğu ve *kirli* emeller için kullanılabileceği empoze edilmiştir. Hükümdar ve mensuplarını ticaretten, iktisadî faaliyetten uzak tutarken, esnaf ve sıradan tüccara da fazla kazancın şeytanî olduğu yönünde, para kazanma hırsı ile ahiret işlerinden uzak kalmacağı ve bu sebeple işe geç gidip, erken ayrılıp, kendi içine kapalı, dar ve statik hayat içinde dinî vecibelerin yerine getirmelerinin daha takdire şâyan olduğunu sürekli tekrarlamıştır. Kendini ve yakınlarını geçindirmeye yetecek kadar emek ve gayret sarf etmek dışındaki fazla hırs, yarını düşünme endişesi, yan komşunun rızıkına el atmak olarak değerlendirilmiştir. Asıl gaye dostluk, koruma, yarınından ve rızıkının Tanrı tarafından

---

2006, s. 65.) Açıkçası ve ilginçtir ki, yazıldığı dönem itibariyle sürekli Osmanlı ve Türk’lerin devlet yönetimi, fetih siyasetine olumlu referanslar yaptığı da göz önüne alınırsa, rahatlıkla Osmanlı’nın ve yönetim tarzının, Machiavelli’ye ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

¹⁰⁰ S. F. Ülgener, *İktisadî...*, s.19-25.

¹⁰¹ Yaşar Yücel ve Ali Sevim, *Klâsik Dönem Üç Hükümdarı-Fatih, Yavuz, Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. X.

verileceğinden emin¹⁰² olarak huzurlu bir hayat ve bunu sağlayan düzenin devamı, geleneklere bağlılık, usul ve yöntemlerin muntazaman tatbiki olunca, “*asıl iktisadî fonksiyonlar bu kabil sosyal duyguların o derece gerisinde kalmış, öylesine küçülmüştür ki ahî teşkilâtının gerçekten bir san’at ve meslek topluluğu olduklarına akıl erdirmek bile*” zorlaşmaktadır. Bunun sonucu olarak ticaret, gayri Müslimlere ve maceraperestlere kalmıştır. “*Tarihsel kayıtlara [bakılınca], toplumsal hiyerarşide Müslümanlardan daha yukarılarda, daha büyük servete sahip ve siyasal güce erişme olanağı daha fazla olan, muazzam sayıda Osmanlı Hristiyanı ve Yahudisi olduğu [görölmektedir].*”¹⁰³ Bu yapı dinî, mistik daha doğrusu tasavvufî yapı ile birleşince, ilk başlardaki fütüvvet ehlinin bahadır, yiğit, çarpışan özelliklerinin yerini sabır ve tevekkül içindeki “insan-ı kâmil” kişilik almıştır.¹⁰⁴

Bu durum da aslında, Ortaçağ ahlâkının *durgun, atıl hayat anlayışdır*. Zâhid ve rind (sakin, tevekkül sahibi, telaşsız) esaslı bir ruh yapısına sahip olma anlayışdır. Lonca ve orada yapılan el işçiliğine dayalı meslekler de kişinin tevekküle sarılmasını sağlayıp, onu hırstan uzaklaştırdığı ve tasavvufî manada bu dünyadan soyutladığı içindir ki, takdir ve tercih edilen işler olmuştur. Bu kapalı yapı, nüfus artışı ve şehirlere göç sonrası¹⁰⁵ meslek erbabının hiyerarşik bir süreç olan mesleğinde kâmil oldukça elde ettiği *meslek sırrına* daha fazla sarılıp, rekabet ortamında dışa karşı daha kapalı, daha gelenekçi ve daha yeniliğe karşı şüpheli olmasına yol açmıştır. Yer ve meslek değiştiremeyen sanatkar için, neredeyse seçme şansı hiç yoktur. Meslek babadan oğula devam ettirilmektedir; sevse de sevmese de..¹⁰⁶ “*İşte böyle bir ortamda dünyaya gelen çocuk, ulaşılan teknolojinin olanaklarından yararlanarak, kültürel*

¹⁰² Kadercilik ve tevekkül rızkın ayrılmaz parçasıdır: “... *Kaza ve kader imanı, yani her şeyi ferdin iradesine ver arzusuna hâcet bırakmadan en mükemmel sûrette tanzim eden kâdir ve mutlak bir kuvvete bağlanış, sa’y ve faaliyeti dahi bir kıymet olarak en düşük seviyesine kadar azaltılmaktan geri kalmamıştır.*” Mal ve servet ile sa’y hiç bir zaman tek başına bir anlam taşımazken, ancak kendinden üstün bir amaca hizmet edecekse değerli sayılmıştır. “*Rızık takdiri, ferdin sa’y ve dehd miktarıyla her türlü ilişkisini keserek, onun gücü üstünde akıl sır ermez bir kuvvetin tasarrufuna, âdeta mihanikî bir tevzi ve taksim cihazına intikal etmiştir.*” (S. F. Ülgener, *İktisadî...*, s.82-84.)

¹⁰³ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 212.

¹⁰⁴ S. F. Ülgener, *İktisadî...*, s.25-98.

¹⁰⁵ “*Kırsal nüfusun, 16. yüzyıldaki hızlı artışından sonra 1600 ile 1800 yılları arasında Anadolu’da – Balkanlar’da değil- azaldığı anlaşılmaktadır. Elimizde 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda zanaatlerde bir gerilemenin ortaya çıktığına işaret eden bilgiler vardır.*” Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984, s. 15-16.

¹⁰⁶ Devlette nizamı kurup korumak için gerekli olan denetim ve disiplini oluşturma gayesi taşımakla birlikte “*Ortaçağ ahlâkı ve lonca siyaseti rastgele yer değiştirmenin ve başka sanatlara el atmanın amansız düşmanıdır. Bunun en açık misâlini gedik usûlünde görebiliriz: ‘Herkes istediği yerde dükkân açıp sanat-ı asliye ve vazife-i zâtiyesinin haricinde bulunan eşyayı dahi dükkâna cem ve iddihar edip satmaya cüret etmemek velhasıl hangi sanat ve me’lûf ise yalnız anın icrasıyla meşgul olmak için her dükkân ve mağazaya birer alâmet vaz edilmiş ve bu alâmete gedik nâmı verilmiştir.’* (Süleyman Sudî, *Defter-i Muktesit, II*, s.28-29’dan alıntı)” Ülgener, *İktisadî...*, s.100-101. 55 sayılı dip not.

ortamın değerleriyle donanarak yetişir ve erginliğe ulaştığında babasının gurubunun bir üyesi olur. ... Ergenlik çağında bir yanda cami ve kahvehanelerde okunan menakıbnâmeler, gazavatnâmelerden, diğer yandan meslek gurubunun geleneklerini içeren fütüvvetnâmelerden, içinde bulunulan kültürel ortamın değerlerine ulaşır[r].”¹⁰⁷

Fakat belki de en önemli tarafı, bu kapalı yapının otoriteye boyun eğen bakımından üst kademelere yükselmeyi ustasının/pîrînin onayı, yardımı ve yol göstericiliği olmadan gerçekleştirilememesi; usta ya da pîr’in prestijini koruyan gelenek ve göreneklerin değişmesine aracılık edecek yenilikleri ve farklı yöntemleri kullanamaz olmasıdır. Bundan dolayı hayal kurmak, yeni bir yöntem-tarz geliştirmek/icat etmek yargılanmış, bastırılmıştır. Günümüzün ezberci, “babam-atam bilir; ben bilmem”, şeyh ve pîr peşinde koşma, akli kullanmak yerine, “bir bilen”e danışma şeklinde ortaya çıkan ataletin kökeninde yatan sebepler, aslında asırlar öncesine giden ve şuur altına yerleşmiş olan bu çekince, korku ve pasiflik yanında cemaat kurallarıyla yetenekleri köreltmekten başka birşey değildir.

“... [B]abadan ve ustadan kalma usullerle iktifâ etmeyip –“tavr-ı kadimden hurûc edip”- mütemadiyen yeni ve değişik usuller peşinde koşmak boş bir zahmetten ve üstelik affedilmez bir bid’atten başka bir şey olamazdı. Eşyanın renginde, biçiminde en küçük bir değişiklik, meselâ kunduranın bir dikiş eksik veya fazla dikilmesi, yahut ne sûretle olursa olsun “olagelmiş”ten farklı şekilde imali, onların derhal “nev-icâd” ve “hilâf-ı edeb-i kadîm” diye takibe uğramalarına, “bilâ aman” hakkında gelinmeleri için arka arkaya hüküm ve ferman çıkarmaya yeter bir sebep teşkil ederdi. İstihsal tarzına, vasıtalarına ve tekniğine meşruluk kazandıran, onların ancak pîr ve usta elinden veya dilinde öylece sâdir olmalarıdır. O sebeple fütüvet büyüklerinin –usta, kalfa veya “yol atası”nın- sözünden ve izinden dışarıya en küçük bir adım atmak en ağır bir bid’at olarak damgalanmaya mahkûmdur. Bir bid’at ki, onu göze alanı eninde sonunda lanete çarpılmışçasına felâket ve nîkbete uğramaktan hâli kalmayacaktır; çünkü, sanat hayatında her türlü uğursuzluğun sebebi usta sözünden dışarıya çıkmaktır.”¹⁰⁸

Bu sebeple, “pîrsiz ve nursuz” kimse olmamak adına işte ustaya, tekkede şeyhe, evde baba ve kocaya itaat şarttır. Düzen ve huzur için bu gereklidir. Üstelik bilgi ehil olana ve hak edene aktarılır. Aksi zülüm ile eşdeğerdir. Başkalarının arzusu önünde eğilirken, kendi iradenizden uzaklaşmak ve bastırmak esastır. Kısaca, “[h]er türlü reaksiyon istidadını kaybetmiş, daima “boyun eğmeye” alıştırılmış bir alt tabaka karşısında bulunduğumuza

¹⁰⁷ Y. Yücel ve A. Sevim, *a.g.e.*, s.XI.

¹⁰⁸ S. F. Ülgener, *İktisadi...*, s.108.

şüphesizdir. “Teslimlik” ve “nâmuradlık” yolundaki öğütlerle yalnız tarikat ve esnaf teşekküllerinin alt kademeleri değil, aynı zamanda manevî nüfûz ve iktidar sahiplerinin diledikleri tarzda –hattâ imkân buldukları zaman siyasî kıyâmlar ve ihtiraslar uğruna- kolayca işleyip yoğuracakları bol, uysal bir insan malzemesi hazırlanmış ve önlerine serilmiş bulun[maktadır]” Üstten alta hep bu yapı empoze edilip mevkie razı olma öğretilmektedir.¹⁰⁹

Aslında bu zihniyet yapısı, – Birinci Bölüm’de de belirttiğimiz gibi,- Hilmi Yavuz’a göre, tarihin temellük edilememesi ve bundan dolayı da doğru kavranamaması meselesi olarak önümüze çıkmaktadır: Tarihi mülk edinme becerisi problemi zorluklar ve acılarla dolu sosyo-psikolojik bir çağlar silsilesi olarak, yıkılışına kadar Osmanlıyı zihniyet bağlamında ve oradan da kurumlara yansıyan anlayış olarak çepeçevre sarmıştır. 1789 III. Selim’den başlayan ve zamanla ivmesi hızlanan somut atılımlara rağmen, temel nokta olan zihniyet değişimi sağlayıcı parametrelerin genele ve alt katmanlara anlatılmasındaki gecikme (ya da bunun arzu edilmemiş olması) değişimin başarısını engellemiştir. Bunun için Hilmi Yavuz, “Kuşkusuz, Osmanlı kendi hayatını ‘sahih bir aynadan’ seyrederek gibi seyrettiği musikisinden, kendi müziğinden ötesini tanımıyordu. Batılılaşma ”aydın”ımıza, (öteki Batılı kurumlarla birlikte) Batı müziğini de tanıttı. Batılılaşma Osmanlı insanının hayatına nesnel karşılığı olmayan alternatifler getiriyordu ve bunlar, hayatımızda nesnel karşılığını gündelik somut ve pratik hayatının içinde bulamadığı bir musiki dolayımında, bir “Tarih”i temellük etmeye çağrılmaktaydı. Oysa bir tarih temellük edilmeden, bir beğeni’nin temellük edilmesi (mülk edinilmesi: appropriation) mümkün değildi elbette..” demektedir.¹¹⁰

Bu nedenle, Tanzimat ile gelen yenilikler bir acayip kalmış ve çoğunlukla yüzeysel algılanmış, Aydınlanma’nın arkasındaki bilim, emek ve acı mücadelelerden soyutlanarak, güncel ve görünen yüzüyle kopyalanmıştır. Toplumun büyük şehirlerindeki dışa dönük, “Avrupai” olmak çabası içindeki tüccarlar ve üst bürokratları dışında pek kabul görmemiş, hatta avam tarafından tepki de almıştır. Bu sebeple, “İşte Anadolu şehirlerinin ecesi, eskilerin İonia dilberi, İonia’nın baştacı ve Asya’nın süsü diye adlandırdıkları ve övdükleri şehir..”¹¹¹ olarak tanımlanan İzmir kentinden iki tane olmuştur: Levantenlerin, Hristiyanların İzmir’i ile Müslümanlar’ın yerleşik olduğu daha içerdeki İzmir. Sahil tarafındaki İzmir, Lamartine’nin ifadesi ile, âdetâ “Küçük Asya’nın sahiline konmuş bir Marsilya”dır. Şehrin Hristiyan

¹⁰⁹ S. F. Ülgener, *İktisadi...*, s. 98-120.

¹¹⁰ Hilmi Yavuz, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul 1996, s. 133.

¹¹¹ Tülay Alim Baran, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması-İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul 2003, s. 15.

gruplarının yoğunlaştığı “*Frenk-Levanten*” mahallelerinde, ağırlıklı olarak çoğunluğu tüccar olan Ermeni, Yahudi ve Rumlar görülmektedir. Müslüman dünyadan farklıdır ve öyle ki, Kordon’da Türkçe bilinmez; Rumca ve Fransızca konuşulur. Bütün bu kozmopolit ve dışa açık yapı, buranın kültürel anlamda da Batı tarzı bir hayatı bünyesine entegre etmesini sağlamıştır. Bu Batı tarzı hayatın tiyatroları, kitaplıkları, konser salonları, sinemaları; Büyük Poseidon, Gratz, Klonaridi, Kafe dö Paris, Sporting Kulüp, Küçük Poseidon gibi gazino ve cafêleri; spor sahaları vardır. “*Büyük bir gösteriş merkezi olan Frenk Mahallesinde, büyük züccaciye mağazaları, bonmarşeler, Atnasula kâğıt ve kırtasiye mağazaları, büyüklü küçüklü manifaturacı, kuyumcu, kunduracı, gömlekçi mağazaları*” bulunmaktadır. “*Üç katlı ve 200’e yakın personeli bulunan muazzam Exnopulo mağazasının, değil Türkiye’de, hatta balkanlarda bile eşinin olmadığı*” anlatılır. Misafir gelen yabancılara, “*Sizler böyle fevkaladeliklere sahipken, elbette ki bizim tarafa gelmeye ihtiyacınız kalmaz*” dedirten bir zenginlik ve canlılık vardır. Bu Batı hayat tarzının ortamı, elbette Osmanlı aydınlanmasında ve yenileşme hareketlerinde etkili olmuştur. Fakat Türk mahallelerindeki Müslüman kesim, bu ortamın dışında kalmıştır.¹¹² Çünkü Niyazi Berkes’in de belirttiği gibi, toplumda değişme mecburiyeti ortaya çıktığında, daha önce hiç dinle ilgili olmayanların bile din şemsiyesi altında toplanması gibi, değişimden korkan ve uyum zorluğu yaşayan kesimlerde gelenek ve zihniyet daha bir sıkı şekilde korunmuş ve savunulmuştur.¹¹³

Aslında Mustafa Kemal liderliğinde kurulmuş olan Cumhuriyet, bu zihniyetin barındığı kültür’ün “*muasır medeniyet*”le uyuşmayan, çatışan; akıl ve mantık, bilim dışında kalan; ilerleme, kalkınma ve bağımsızlık için şart olan çağın parametreleri ile çatışan unsurlarını ortadan kaldırmak istemiştir. Bu sebeptir ki, yeni hukuk yasaları, yeni kurumlar ve yeni bakış açıları getirmeye çalışmıştır. Ve yine bu sebeptir ki Mustafa Kemal, kanun zoruyla ve kısmen de olsa kan dökülmek zorunda kalınarak hayata sokulduğu için önemli bulduğum ve laikliğin dışı vurumu olan Şapka İnkılâbı öncesinde, Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasını sağlayarak geçmişin “*akıl ve rasyonellikten*” uzak miskinliğini ortadan kaldırmak istemiştir. *Tevhid-i Tedrisat* ile öğrenim ve eğitim dili birliğini sağlarken, laik-rasyonel, çağın güncel bilgisi ile eğitim ve öğretim veren bir alt yapı oluşturma yoluna gitmiştir. Burada toplumu dönüştürürken, elbette toplumun en küçük parçası olan birey üzerine odaklanmış ve onu kazanmadığı sürece, yasalarla, zorla hiçbir şeyin tutunamayacağını

---

¹¹² T. A. Baran, *a.g.e.*, s. 19-29.

¹¹³ N. Berkes, *a.g.e.*, s. 20.

bilmiştir. Bu sebeple de onun inkılâpları, birey odaklıdır. Bireyin zihnini temizlemek ve evirmek çabası içindedir.

Bu zihnî değişimi etkileyecek tüm içsel ve görsel unsurları da kullanmaktan kaçınmayan Mustafa Kemal, dış görünüşü de bu değişimin somut göstergesi olarak algılayıp, görsel unsur olarak kullanmıştır. Medenî olmak demek, kılık kıyafetiyle de medenî olmaktır ve bu, bu tarzda düşünmeyenler için, manevi bir baskı da oluşturmaktadır. Ya da oluşturması hedeflenen bir alet/araçtır. Kul'dan farklı olarak Modernite'nin algıladığı tarzda düşünen, üreten, reaksiyon gösteren *Birey*'i oluştururken ona moral vermek, onurlandırmak da hedeflerinin arasındadır: Kısaca “*Hep Beraber bütün cihana sarıh ifade edelim ki, bunca inkılâbatın şuurlu kahramanı olan bu millet, medeniyet güneşinin bütün hararetini almıştır. Şüphesiz etmeğe mahal var mıdır ki, bu hararetin füyuzatı elbette emrivaki halinde feyizli olarak fışkırmaktadır.*”¹¹⁴ Mustafa Kemal, “*Cevheri gösterebilmek için çamuru atmak lazım. Çok cevherli olan bizim milletimize layık olan kıyafet, medeni ve beynelmilel kıyafettir. Öyle giyineceğiz. Ayakta iskarpin, potin, pantolon, yelek, gömlek, kravat, ceket ve bunları tamamlamak için başta siper-i şems’li serpuş. Açık söylemek isterim. Buna “şapka” derler*”¹¹⁵ diye 26 Ağustos 1925 tarihinde, İnebolu Türkocağı’nda yaptığı konuşması ile *birey* için, tepeden tırnağa bir kılık kıyafet tarifi yapar. Şapka, sadece bir simgedir. Çünkü daha önce gavur’a aittir diye kabul edilmeyen “*püsküllü belâ*”¹¹⁶ fes’e¹¹⁷ bağlılık ve onun mütemmim cüzü olan Osmanlı tarzı giyim yerine şapka; şapka’da bedenleşen Batılı hayat tarzı ve prensipleri ile rasyonel bakış açısı ikame edilmeye çalışılmıştır. Değişimin simgesidir.

Mustafa Kemal ulus-devlet’i oluştururken, ulusal iradenin, bireyin iradesinden koparılamayacağını bilmekte ve bireyin iradesinin sağlıklı olabilmesi için de Tefvîk Fikret’in deyimini ile *fikrinin*, *irfanının* ve *vicdanın* hür olmasını zorunlu şart kabul etmektedir. Bu da bireyin kendisini, serbestçe ifade edebilmesine bağlıdır. Çin, İran devrimlerinden farklı olarak, üniforma baskısı altında değil, kendini algılayışı, doğa ve toplum içindeki konumuna uygun olarak iradesini ortaya koymasını beklemektedir. Bu sebeple, “*kıyafet devrimi*,

¹¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 219.

¹¹⁵ Çağla Ormanlar, “‘Püsküllü Belâ’dan Şapkaya 1923-40’”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan – Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB sponsorluğu, İstanbul 1999, s. 43. ve Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, s. 220.

¹¹⁶ “Fesin tamamlayıcısı püsküllü düzenli bulunması, durması için sık sık taranması gerekirdi. Bu nedenle fes için “püsküllü belâ” deyimini kullanırdı.” Enver Ziya Karal’dan alıntı olarak Kazım Öztürk, *Türk Parlâmento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM II. Dönem 1923-1927*, II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 61.

¹¹⁷ Ç. Ormanlar, *a.g.e.*, s. 43.

hedeflediği toplumsal yapı ve birey için, var olan yapının özünü değiştirmeye yönelik adımlardan biridir. Diğerleri ile birlikte, özellikle sosyo-ekonomik, siyasi ve hukuksal düzenlemelerle birlikte, birey ön plana çıkarılarak, tebaa-ümmetten, birey ulusa geçilmesine yardımcı olmaktadır. Bu, aynı zamanda laikliğin bir sonucudur da.”¹¹⁸ İslam’ın simgesi haline gelmiş fes, bir zamanlar zorla kan dökülerek,¹¹⁹ II. Mahmut döneminde kabul ettirilip, giydirilirken, şimdi onun yerine ikame edilen şapkanın ardındaki gaye, “laik bir devlette yaşayan vatandaşın “dinsel” kılıklarla dolaşmasını” engellemektir. Mustafa Kemal için sorun, “halkın kıyafetini lâikleştirerek, dinsel hayatın simgelerini günlük yaşayıştan uzaklaştırmak ve kılık-kıyafet ile din arasında bir ilişki olmadığını göstermektir.”¹²⁰ Böylece - Hüsamet’in Arslan’ın ifadesi ile- “dinî” ya da “geleneksel epistemik cemaat” geleneğinden, modern geleneğe götürmeyi hedeflemektedir.

“Ernest Gellner, Kemalist sekülerizmi didaktik sekülerizm olarak adlandırır: Kemalist sekülerizm ahlaki ve pedagojiktir, sekülerizmi Batılı yaşam biçimi olarak empoze eder ve öğretir. Eğitimin, siyasetin, gündelik yaşam pratiklerinin ve toplumsal mekânların laikleştirilmesi modernist proje için hayatiyet arzeder... Kamusal alan cumhuriyet seçkinleri için yeni bir mekân işlevi görürken bu alana uyum sağlayamayanlar dışarıda bırakılır, bunlar Batılılaşmamış müslüman kesimdir... Dahası, İslami bir toplum bağlamında, kamusal alan kadının görünürlüğü ve erkekle kadının toplumsal olarak kaynaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Kadının kamusal alanda vatandaş olarak kurgulanması ve kadın hakları Türk modernizminin temel taşı oluşturmuş, hata diğer sivil haklara ve yurttaşlığa göre önceliği olmuştur. Başörtüsünün kaldırılması, zorunlu eğitimin kız-erkek karışık yapılması, seçme ve seçilme hakları dahil olmak üzere kadınların hukuki haklarını elde etmesi ve İslami aile hukukunun kaldırılması kadınların kamusal görünürlüğü ve vatandaşlığını garanti altına almıştır. Bir başka deyişle Kemalist projede kadının gövdesel, toplumsal ve siyasal görünürlüğü, modernist kamusal alana şekil vermektedir.”¹²¹

¹¹⁸ Şener Aksu, “Atatürk Devrim Sürecinde Kıyafet Devriminin Yeri”, *Atatürk’ün Cumhuriyet’in İlanından Sonraki Hedefleri, 4-6 Haziran 1998*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.127.

¹¹⁹ “O vakitler doksan yaşlarına basan eski Sadrazam Tefik Paşa: “Yahu bu festen de kolay geçti, sokakta hiç kimse taşlanmadı, dediğini duymuştum.” diyen Falih Rıfkı, aynı şekilde giyilmesi ile, benimsenmesinin farklı olduğunu “fötr ve melon’a alışan” halkın, kendilerini silindir şapka ile gördüklerinde ”Gâvurlar! İltifatına da” mazhar(!) kıldığını anlatır.” Falih Rıfkı Atay, *Çankaya –Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar-*, Bates Yayınları, İstanbul 1980, s. 435.

¹²⁰ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1996, s. 157.

¹²¹ Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, Ed: Nilüfer Göle, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 23-24.

Osmanlı dönemi ele alındığında, toplumun çoğunluğunu oluşturan “köylü kadın, ... kültürel düzeyde hiç bir ürün veremeden ve katkıda bulunamadan yaşamıştır. Toplumda, ...iktisadi-siyasal hiç bir etkinliği olmamış, her iki durum için de “safra” gözüyle bakılmıştır. Erkeğin yarısı kadar olan yasal hakları da olmasa Anadolu kadını için kendilerine hiç bir karşılık ödenmeksizin çalıştırılmış insanlar gözüyle bakılabilir.”¹²² İşte, Şapka İnkılâbı ile gerçekte toplumun öteki yarsının da hayata katılması sağlanmaya çalışılmıştır. Nihayetinde, Şevket Süreyya Aydemir’in ifadesi ile “Mustafa Kemal’in en cüretli çıkışı”¹²³ olan, “kıyafet devrimi bir amaç değil araçtır.”¹²⁴

Mustafa Kemal’e göre Türk kadını “dünyanın en aydın, en faziletli ve en ağır kadını olmalıdır. Ağır sıklıkta değil, ahlâkta ve fazilette ağır, vekarlı bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi Türk’ü zihniyeti ile, pazusu ile, azmi ile muhafaza ve müdafaaya kudretli nesiller yetiştirmektir... Büyük Türk kadını’nı çalışmalarımıza ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek; Türk kadınına ilmî, ahlâkî, içtimaî, iktisadî hayatta erkeğin şeriki, arkadaşı, yardımcısı yapmak yoludur.” Dahası, Mustafa Kemal ilave olarak “kadınlık meselesinde şekil ve kıyafetle başarıdan ziyade, asıl kazanılması gerekli olan, nur ile, irfan ile, gerçek faziletle bezenmek ve kuvvetlenmektir. Ben muhterem hanımlarımızın, Avrupa kadınlarından aşağı kalmayacak, aksine pek çok cihetlerden onların üstüne çıkacak nur ve irfanla cihazlanacaklarına kat’i olarak şüphe etmeyen ve buna kat’i olarak inananlardanım.”¹²⁵ demektedir.

Kısaca, şahsiyetini “Bağımsızlık benim karakterimdir!” şeklinde tanımlamış olan Mustafa Kemal’in inkılâpları, kadının da hayatın içinde yer almasını zorunlu kılar. “Türk Modernizmi kadınının kamusal alanda görünürlüğüne ulusal ilerlemeciliğin simgesi olarak ele alır.”¹²⁶ Bu, kadının ve onunla birlikte bir toplumun özgürleşmesi demektir. Mustafa Kemal için özgürlük, bağımsızlık çok önemlidir. Sonuç olarak, böyle bir zihniyet ve gelenek değişimini gerçekleştirmeyi planlamış ve istemiş olan Mustafa Kemal’in liderliğinin tek açıklayıcı sloganı “Ya istiklâl! Ya Ölüm!”dür. Bağımsız değilseniz yaşamak ne içindir.! O,

¹²² Aytunç Altındal, *Türkiye’de Kadın*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1991, s. 93.

¹²³ “...Hulasa şapka hareketi aslında, yeni Türkiye’de kıyafetin batı düzenine yönelişi yolunda tabii bir mana taşımakla beraber, uygulamada hiç şüphe yok ki halkın yerleşmiş, kökleşmiş duygularına karşıydı. Halkın bu kökleşmiş duygularına böyle, menfi reaksiyonlara en müsait bir hareketti. Bizce ve bu sebeplerle, Mustafa Kemal’in en cüretli çıkışı budur.” Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam- Mustafa Kemal, 1922-1938, III*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1978, s. 234.

¹²⁴ Ş. Aksu, *a.g.e.*, s.124-126.

¹²⁵ A. Altındal, *a.g.e.*, s. 117. ve *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, s. 242.

¹²⁶ N. Göle, *a.g.e.*, s. 19 ve 23-24.

bunu toplumun her kesimine hayatı boyunca empoze eden karizmatik öğretici bir lider, rehber ve baba olmuştur. Kıyafetin sosyo-psikolojik etkisini çok iyi kavramış olan Mustafa Kemal ve kadrosu, Türk toplumunun geçmişe ait zihni izlerini de, görsel olarak ortadan kaldırarak, zaman içinde tamamıyla silmek için kıyafet değişimine gitmiştir. Bunun için 671 numaralı Kanun ile, “Şapka Giyilmesi’ni Madde 1 altında şöyle tespit et[miştir]: “Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idarei umumiye ve mahalliye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin, Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedirler. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümet meneder.”¹²⁷

Atatürk İnkılâpları’nın geneline baktığımızda, “[inkılâp] mevzuatına hâkim fikirler[in] daima ana prensipten çıkarılan sonuçlar halinde sunul[duğunu görmekteyiz]. Bu ana prensip kanun koyucuya göre “medeniyetin bütün icabatını ve zaruriyatını idrak ve kabul etmek”, başka bir deyimle çağdaş medeniyeti bütün halinde almaktır. Şapka giyilmesi hakkındaki kanunun gerekçesinde, bilhassa Adliye encümeni mazbatasında bu durum kesin olarak belirtilmiştir. Türklerle Batı milletler arasında bir “âlâmeti farika” olan mevcut serpuşun değiştirilerek yerine medenî ve modern toplumların müşterek serpuşu olan şapkanın giyilmesi gerekir. Medeniyetin bütün şartlarını kabul etmiş olan Türk milletinin şapkayı da kabul etmesi tabiidir. Şapka bir “lâzimei medeniye”dir.¹²⁸

Buna karşılık, diyalektik gereği, İnkılâpların ideolojik açıdan da eleştirileri yapılmıştır. “Marksist teori üzerinden değişim incelendiğinde, teoriye göre, üretim ilişkilerinin bütünü, toplumun ekonomik ilişkisini oluşturmakta, bunun üzerine de üst yapı -siyasi yapı, hukuk-oturmaktadır.” Bireylerin fikirleri de bu yapıya bağlıdır. Yeni buluşlar üretimin maddî güçlerini değiştirir. Bu durumda onun üzerine bina edilen sosyo-ekonomik ilişkilerin de değişmesi gerekir. Buradan yola çıkarak Marksist yorumcular, Atatürk İnkılâpları’nı bir sosyal değişme olarak kabul etmezler; “üst yapı değişiklikleri”/“gardrop inkılâpları” olarak kabul ederler. “Hâlbuki Marksist Teori tarafından, askerî tekniklerdeki değişim, propaganda’nın psikolojik etkinliği, bürokratik güç ve aklın bizzat kendisinin gücü, üst-alt yapı ilişkisini kuran parametreler dışarıda bırakılmıştır.” Bu sebeple, sadece ekonomik tabanlı değerlendirme ile eksik kalmışlardır. Atatürk İnkılâpları, “toplum içinde faaliyetde

¹²⁷ Ş. S. Aydemir, a.g.e., s. 248.

¹²⁸ Tarık Zafer Tunaya, “Türkiye Cumhuriyeti Rejiminde Batılılaşma Olayları ve Fikirleri”, *Türkler*, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.17, Ankara 2002, s. 806.

bulunan eğilim ve güçleri gözlemleyerek, uygun bir strateji marifetiyle eylemleri istenilen yönlere sevk etmek” yoluna gitmiştir.¹²⁹

2.2 DEVRİMLERİN ARDINDAKİ TEMEL DAYANAK: DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ

Mustafa Kemal’in yaptığı tüm devrimler, yaşadığı dönemdeki kültür/zihniyet çatışmasının izlerini taşır. Halkının esaretine sebep olan “*reaya*” kültürü onun bağımsız karakterine terstir. Bu nedenle onun devrim ve mücadeleleri aslında, Tevfik Fikret’ten kendisine miras olarak kalmış olan “*fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür*” formülü içinde özetlenen felsefeye dayanmaktadır. Bu felsefenin hedeflediği insan tipi, laik ve düşünce özgürlüğüne sahip bireydir. Onun devrimleri de -sosyal planda görünen kadın dahil- bireysel özgürlüğüne kendi iradesi ve tercihleri ile sahip olmuş laik bireyi yaratmak için kurgulanmıştır. Bu felsefenin önemini, stratej ve siyasî tarih uzmanı Erol Mütercimler’in, bir nevi zihniyet analizi yaparak kendi kültürümüze ve içinde bulunduğumuz paradoksa yaklaşımında, açık bir şekilde görüyoruz: Yazar, “*Türkiye’de neden “stratej” yetişmiyor? Yetişmez mi?*” sorularına cevap ararken, yetişmelerinin zor olduğunu vurguluyor ve zorluğunun nedenini de şöyle açıklıyor:

“Birinci neden: Bizlere düş kurduracak üç önemli meslek alanı ve erbabı var. Bunlar, mimarlar, sinemacılar ve moda yaratıcıları. İşte bizim düş dünyamızı tetikleyecek, bizi uçuracak, başka evrenlere sürükleyecek bu üç alanda sanatkar ve zanaatkar yetişmiyor da ondan... Gelelim ikincisine; çocukluk çağlarımızda oynadığımız oyuncakları anımsıyor musunuz? 68 kuşağının, 78 kuşağının oyuncakları nelerdi? Kent çocukları bir dereceye kadar ithal oyuncaklarla oynadı ama kırsal kesimde büyüyen çocuklar hangi tür oyuncakları tanımıştır. Metal çember, çelik çomak, aşık, bilye, bez bebekler, tahta araba, tahta tabanca ve metal bıçaklar... İstanbul Sunay Akın “Oyuncak Müzesin[d]e” .... dünyanın her yerinde üretilen oyuncakları görüyorsunuz. Ve kafanızdaki, bizde neden stratej yetişmemiş sorusunun yanıtını vermeniz kolaylaşıyor.”¹³⁰

Yazar konuyu burada bırakmıyor ve daha somutlaştırmak için çocukluğunun geçtiği Eyüp Sultan oyuncakçılarını ve oyuncaklarının ardındaki zekâ ve zihniyeti tasvir ediyor:

¹²⁹ S. Dönmezer, *a.g.e.*, s. 95-96

¹³⁰ Erol Mütercimler, *Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta -Geleceği Yönetmek*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.29.

“...Osmanlı’da yenileşme hareketlerine kadar Türk Müslüman unsurların sanat dünyasında üç boyutlu tablo yapması yasak ve günahı. Tek boyutlu minyatürler yapılabilirdi. Bu ne kazandırdı, ne kaybetti?.. Tablo yapmayı yasaklamak aslında düşünmeyi yasaklamaktı. Tiyatroyu, operayı, baleyi yasaklamaktı. İşte bu, ardına sığınılan ‘günah ve yasak’ olgusu, oyuncak tasarımına da yansımıştır... Geleneksel sahne gösterisinde kullanılan oyuncaklara bakıldığında orada kullanılan figürlerin de tek boyutlu olduğunu görmekteyiz. Adı kuklacı olan kişi, bu figürlerin orta yerine bir ince çita monte etmiştir, tüm hareketi de yine tek boyutta yaptırır. Karagöz-Hacivat gösterilerini anımsayınız... Oysa Rönesansı, reformu yaşamış Avrupa’daki oyuncaklara baktığımızda gördüğümüz, tıpkı resim sanatında olduğu gibi hepsinin üç boyutlu oluşudur. Yani tablo yaparken kazandırılan derinlik, üretilen düşünceye de yansımıştır. O halde düşünme özgürlüğü sorunuyla üretilen ve çocukların eline verdiğimiz oyuncaklarla birebir ilinti var... Kukla gösterilerine baktığımızda da Batı ile aramızda önemli bir fark görüyoruz. Bizimkiler ellerinde tek sopa tek kuklayla oyalanırken, Batılı kuklacı on parmağına geçirdiği iplerle kuklaları oynatmaktaydı... Aradaki fark çok önemlidir. Batı’da çocuklar bu tür kuklalarla oynarken, bizim çocuklarımız ise birisini yere bırakmadan ötekini elimize alma şansımız olmayan kuklalarla oynadılar!”¹³¹

Yazarın burada bahsettiği “düşünce özgürlüğü” kavramını açmamız gerekiyor. Çünkü bu kavram, çalışmamızın da temelindeki zihniyet çatışmasının ve ülkemizin içinde bulunduğu paradoksun arka planında yer alan önemli unsurlardan birisini oluşturmaktadır. Mustafa Kemal’in yapmak istediklerinin sırrı da burada yatmaktadır. Hatta bu kavram, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, hem Taner Timur’un Osmanlı geri kalmışlığı sebeplerinden olan “bağımsız aydın kategorisi”nin” bulunmamasını açıklarken, hem de “zihniyet” kavramı tanımından faydalandığımız Ülgener’in sıklıkla referans olarak kullandığı dönemin ahlâkçıları yani, ulemanın statükocu yaklaşımlarını da açıklamaktadır. Çoklukla, düşünce özgürlüğü ile karıştırılan düşünceyi ifade etme özgürlüğü altındaki temel ayrımı, “bireysel” özgürlük ve “düşünce” özgürlüğünün felsefi değerlendirme ve tanımlarını yaparak, İlhan İnan, şöyle ortaya koymaktadır: Bağımsızlık ile bireysel özgürlük aslında aynı sınıftan kavramlar olmakla birlikte, bütün fiziksel ihtiyaçlarını –dış özgürlük- karşılasak da insan yine özgür olmayabilir/olamaz. Çünkü ona göre iç özgürlük denilen ve Antikçağ’dan buyana da aslında hiç bir filozofun cevaplayamadığı kavrama, bizim de cevap vermemiz zordur: Nasıl ki, evrenin başlangıcını bilemiyorsak, nasıl özgür olduğumuzu da bilemiyoruz. Buna rağmen, özgürlük kavramına tam vakıf olabilmek için, insanın kendisini sorgulaması, “Ben kimim?”

¹³¹ E. Mütercimler, a.g.e., s. 29-30.

Neyim? Ne olmak istiyorum?” sorularını sorması gerekiyor. Bunun için de öncelikle, kişinin, bu bilince ve bilgiye erişmesi gerekiyor. Bireye istekleri, karakter özellikleri ve varlığının bilincine varması için gerekli olan bilgi fiziksel, biyolojik ve sosyal çevresi tarafından bir yaşa kadar verilmektedir. Buna mukabil birey, ancak belli bir yaştan sonra bunları yapabilecek yeteneklerini geliştirir ya da bunların farkına varır. Özgürleşme süreci de işte bu noktada başlamaktadır. Bu da aslında, verilenleri¹³² kavrayıp, başkaldırmaya geçiştir. Özgürleşmek için bilgi gerekmektedir; doğrudur. Fakat, bilimler ne kadar gelişirse gelişsin, özgürleşmek için yeterli değildir, kişinin öncelikle kendi içine bakması ve kendinin ne olduğunu bilmesi gerekmektedir.¹³³

Bu kendini tanıma süreci içinde *dil*, önemli bir rol üstlenmektedir. Kişiye kendi düşüncesini sorgulayacak bir dil gerekmektedir. İnsanın dış dünyayı düşünmesini mümkün kılan dil, aynı zamanda iç özgürlüğün, bir düşünce özgürlüğü olduğunu söylemektedir bize. İnanç ya da düşünce özgürlüğü ancak, bireyin, sosyal şartlar sonrası edindiği inançlarının ya da en açık ifadesi ile zihniyetinin, algılayışlarının farkına varıp bunları sorgulaması ile gerçekleşir. “*Yani, inançları üzerine düşünebilmek, onların üzerine çıkıp tepeden bakabilmek için inançlarını kavramsallaştırabileceği bir meta-dile sahip olmalı[dır].*”¹³⁴ İnan’a göre, bugün sözü edilen *düşünce* ve *inanç* özgürlüğü aslında, *ifade* ve *inancı ifade* özgürlükleridir. Yani, ifade özgürlüğü bir dış özgürlük türü iken, düşünce özgürlüğü bir iç özgürlük türüdür. “*Tamamen toplumsal şartlanmalarla edindiği bir inanç sistemine sahip birine, bu inançları ifade etme özgürlüğü tanıyarak inançlarını özgür kılamayız.*” Burada bahsedilen inanç, salt din değil, demokrasi, dünyanın düzlüğü, yumurtanın tavuktan çıktığı... gibi daha geniş kapsamlı bir inanç yelpazesini tasvir etmektedir. Yani bireyin düşünce özgürlüğünü bağlı bulunduğu ve/veya kendisini ait hissettiği “bilimsel” ya da “klâsik din” epistemik topluluk açısından değerlendirirsek, onun ait olduğu grubun normları ve bakış açılarının verdiği aletleri kullanarak olaylara bakması, o çerçeve dışına çıkmaması/çıkamaması, bireyi tek bir sonuca götürür; o da düşünce özgürlüğünün baltalanıp dogmalarla sınırlanmasıdır.

---

¹³² Veriyi burada kültür ve gelenekler aracılığıyla aktarılan, zihniyet olarak ele alabiliriz.

¹³³ İlhan İnan, “Küreselleşme Özgürlük Getiriyor mu?”, *Felsefe Tartışmaları* 28, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 116.

¹³⁴ “*İster dış dünyada, ister düşünmede, ister dilde olsun, kavram, varolanı kavrama, anlama bakımından düşünmenin sahip olduğu en önemli araçtır. [...] kavram oluşma bakımından düşünmede yerini alır, ancak iletebilmesi dille mümkün olur; dile büründüğü anda da yer yer düşünce, çoğunda da terim olarak değerlendirilir. Kavramın düşünsel, zihinsel olduğu gerçeği artık tüm düşünenlerin benimsediği bir gerçektir.*” Betül Çotuksöken, *Felsefi Söylem Nedir?*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2000, s. 43.

Düşünce özgürlüğü olmadan inanç özgürlüğü de olmaz. Gerçek anlamda özgürlük, kişinin kendi düşüncelerini/zihniyetinin temellerini oluşturan parametreleri sorgulaması ile olur ki, günümüzde bu dogmatizmlerle baltalanmaktadır. Kaldı ki nihayetinde her yerde eşit refaha ulaşılsa bile, sonunda tamamen bir rekabet, hızlı tempo, sığ eğlence endüstrisi ile tüketim üzerine kurulmuş bir kapitalist toplumda da dogmatizmler –Hüsamettin Arslan’ın bilimsel dogmatizme yaklaşımı ile ortaya koyduğu gerçeklikle paralel olarak¹³⁵- devam edeceğinden, *hiç bir zaman tam bir özgürlük olamayacaktır.*¹³⁶ Çünkü Sanayi Devrimi ideolojisi olan Kapitalizm, varlığını sürdürebilmesi için standartları belirler. Bu standartları yerine getirecek olan insanları da kategorize eder ve onların yeteneklerini, ait oldukları sınıfa uygun şekilde standartlaştırır. Bu değerler zaman içinde zihniyet kalıplarına dönüşür. Çünkü yeteneklerin ne olduğuna karar veren, kapital’in sahibi olan *Pragmatist*¹³⁷ otoritedir. Belirli

¹³⁵ Bilimsel tabanlı da olsa, sosyal grup haline gelmiş her grubun yaşamak ve devam etmek üzere belirlediği kuralları vardır. Bu kurallar dâhilinde bilimsel araştırma yapılıp, bilimsel makale yazılabilir. Bunların “bilimsel” olduğuna karar veren onaycıları aşamadığımız sürece, çalışmalarınız bilimsellik statüsünü kazanamaz. (*Editörler “bilimin eşik bekçileri(gatekeepers of science)” olarak uzmanlık alanındaki bilim adamlarından biri olarak, yayınlanmaları için kendilerine verilen yazıları bir değerlendirmeye tâbi tutarak, yayınlayıp yayınlamama kararını verirler. Bu noktada editörler, “bilimsel ya da epistemik monopolün ajanlarıdır.”*) Bu sebeple, bir tür bilimsel epistemik cemaat olan üniversiteler dâhil, her gruplaşmanın kendine ait dogmaları vardır. “*Dogmasız epistemik cemaat yoktur ve olamaz. İki türlü dogma vardır: Herhangi bir epistemik cemaatin genelde müminlerinin sahip olduğu şekliyle naiv (işlenmemiş, analizi yapılmamış) dogmalar ve yine herhangi bir epistemik cemaatin yaratıcı önderlerinin sahip buldukları (bilimsel cemaat içindeki bilim adamlarının) sofistike (işlenmiş ve analizi yapılmış ya da işlenmekte olan) dogmalar. Tarihi gelişim içinde, dinî cemaatten bilimsel cemaate geçilirken ya da daha düzgün bir söyleyişle, bilimsel cemaat dini cemaatin yerini alırken dogmalar alanından, dogmalardan arınmış bir alana geçilmiştir; dinî dogmalar alanından bilimsel dogmalar alanına geçilmiştir. Her cemaat eninde sonunda bir inançlar şebekesine bağlıdır ve kendi varlığının devamı için bu inançları işlemek, kuşaktan kuşağa intikal ettirmek ve savunmak zorundadır.*” (Arslan, s.87) Daha fazla ayrıntı için, Arslan’ın adı geçen eserine bakınız.

¹³⁶ İ. İnan, *a.g.m.*, s. 117-118.

¹³⁷ Maksim Gorki’nin ifadesi ile “*Temel sorun, yöntem değil, sonuçtur*” ifadesinde özetlenen ve teori yerine, “*hangi araçlarla olursa olsun amaca ulaşma*” pratikliği ile her şeyi halledeceğini düşünen pragmatizmin kökeni, 1878’de, Amerikalı Charles S. Peirce’ün, *Popular Science Monthly* adlı dergide yayınladığı iki makaleye dayanmaktadır. Kurucularından olan John Dewey tarafından geliştirilmiş bir felsefedir. Geleneksel felsefenin ayrımı olan tecrübe ile doğayı ayıran; tecrübeyi öznel, doğayı nesnel kabul edişe karşılık pragmatistler, bu ayrımı kabul etmez ve “*onların karşılıklı olduğunu; doğanın tecrübe edilen her şey anlamına, tecrübenin de insanlığın toplam tecrübesine işaret ettiğini ileri sürerler.*” Sanayi Devrimi ile özellikle, rekabetin dorukta olduğu ve tekellerin geliştiği 1860-1878’ler pragmatizmin ortaya çıktığı dönem olarak kabul ediliyor. Bu dönemde sermaye birikimi artar, işçi sınıfı ortaya çıkar, kapitalist sınıf elindeki devletin gücü ve baskısı artar; örgütlenmiş devlet ağı işçi, çiftçi ve zencilerin “*boyunduruk altına alınması için vahşice kullanılır.*” 1870-71 Alman-Fransız savaşı ve Fransız yenilgisi sonrası Paris Komünü hareketi, üretim araçları sahibi kapitalistlerin, gidişata dur demek için harekete geçmeleri gerektiğinin işaretleridir. Buna göre, ABD’deki kapitalist sınıf, Güneydeki feodal köleliği – ki, ucuz iş gücüne ihtiyaçtan dolayı Zenci’lerin özgürleştirilmesi gerekiyordu H.K.- kaldırarak, ilk kez “*kapitalistlerin sınıf ideolojisinin oluşturulmasını zorunlu kılan koşullar*” yaratılır. Burjuva ideologlar bilim ve hakikat yerine koymuş oldukları, “*amaca hizmet etme ve yararlı olma kavramlarını,*” tüm amaca hizmet eden idelojinin felsefi ilkeleri olduğunu söylerler... Diyalektik materyalizm, çocuğun gelişmesindeki güç kaynağının toplumda, ailede, okul ve toplu yaşamada bulunduğunu söyler. Bu gruplar, ortamlar çocukta bilginin oluşmasını sağlar. “*Çocuğun yetişme süreci, insanlığın tarihsel gelişmesinde yarattığı maddî ve manevî değerlerin ona özenle tanıtılmasını zorunlu kılar. Kişilik, birinci derecede çocuğun aralarında yaşadığı, öğrendiği, oynadığı ve çalıştığı insanların etkisinde oluşur.*” Dewey ise, bu toplumsal mirası görmemezlikten gelir ve çocuğun içsel doğasında varolan bir güç ile gelişmenin sağlandığını söyler. Çocuktaki içgüdüleri hümanist miras olarak eğitimin temeline yerleştirir. İlişkiler kökten değiştiği için eğitim düzeni de değişmek zorundadır. Kitlelerin

üretim araçları belirli otoriteleri ortaya çıkarmaktadır. Kapitalizm'in araçları da onları yönetecek, kullanacak ve yeniden üretecek grupları ve sosyal toplulukları ortaya çıkarır. Sonunda, “otorite tarafından konulmuş olan Standart'a özgü bir özgürlük ve yetenekleri geliştirme anlayışı resmen tesis edilmiş olur.” Yani, “Standart İnsan İçin Standart Özgürlük sağlanır.”¹³⁸ Bu standardizasyon da başta eğitim ve medya-iletişim yolu ile sürekli beyin yıkama –yeni bir zihniyet oluşturma- anlamında pompalanır. Bu ortamda düşünce özgürlüğünü sağlamak ya da ona ulaşmak; kısaca (özgür) birey olabilmek için, farklı kaynaklardan beslenen bilgi çok büyük bir hayatiyet kazanmaktadır. Bununun anlamı şudur: Bireyin dogmalardan kurtulabilmesi için, öncelikle kendisini tanıması gerekmektedir. Kendisini tanıması ise, kendine ait fikirlerinin ortaya çıktığı temel unsur olan zihnini farklı kaynaklardan beslemesi, okuması, öğrenmesi ile gerçekleşebilir. Bu farklı kaynaklarla farklı terminolojileri/jargonları öğrenir. Daha sonra öğrendiklerini genetik özellikleri, yetenekleri, içinde bulunduğu sosyal çevre ve yetiştirilme şartları yanında hayat tecrübesi ile elde ettiklerini -hiç bir kurum ve kişiye herhangi bir şekilde diyet borcu olmamış- vicdan ve akıl süzgecinden geçirerek, fikir denilen somut bir çıktıya dönüştürür. Kişinin bu süreci düzgün yaşayabilmesi için, laik birey olması çok önemlidir. Ancak bu sayede, cemaat liderinin sözlerini aşması, tek yanlı kalıplaşmış gelenekleri ve tek yanlı kaynaklarla beslenmeyi bir kenara bırakıp, kendisinin gelişmesini engelleyici geleneklerin zincirlerini kırması mümkün olur. İşte bu noktada düşünmeyi, araştırmayı, farklı bakmayı öğreten laik eğitim önemini ortaya koymaktadır. Açıktır ki, kendi benliğine öz saygı duymayan bireyin özgür olup, kendisi için öğrenmeye başlaması mümkün değildir. Laik eğitim sayesinde birey, yeryüzünde isterse her şeyi değiştirmeye muktedir olduğunu keşfeder. Çünkü o –günümüzün ciddi bir travması olarak karşımızda duran- dini de salt kendi toplumunun içinde bulunduğu dinin teamüllerini yerine getirmek ve onun sürekliliğini sağlamak adına öğrenmez ama diğer

---

çoğunluğunun “içgüdülerini”, “yetenekleri” ve “istidatları”, zihinsel değil ama pratikte sınırlandırılmıştır. Bu sebeple manevî alana özen gösterme, toplumda küçük bir azınlığa bırakılmalı, çoğunluğu oluşturan işçi sınıfının çocukları ise daha çok “pratiğe” yönelik yetenek ve ilgilerle donatılmalıdır. “Resmî okullarda yeni eğitim gören işçi sınıfının çocukları, “pratik yeteneklerini” geliştirecek biçimde eğitilmelidir.” Özen gösterilecek manevî sahalara ise, zengin kapitalist çocuklarına bırakılacaktır. Çıkan sonuç, işçi işçi olarak doğar, patron da patron olacaktır. Yani, “kapitalizmin sınıfsal özelliği, tarih sürecinde yaratılmamış, tersine insanın doğası ve kalıtım sayesinde oluşmuştur.” “Böyle bir görüş, sınıflı toplumlarda egemen sınıflarca ileri sürülen bir kuramdır. Bu görüş, en azından Platon'un tanrıların altından, işçilerin ise bronzdan yaratıldığı yalanı kadar eskidir.” Sonuç olarak “[p]atronların kârlarını artırma ve üretime yönelik içgüdüünün en yüksek düzeye gelmesini sağlama olanağı, ancak egemen sınıfın istediği etkinliklerin okullarda merkeze alınması ile vardır.” Harry K. Wells, *Emperyalizmin Felsefesi Pragmatizm – Hukukta, Tarihte, Psikolojide, Eğitimde, Ahlâkta, Din ve Dış Politikada İşbitiricilik Felsefesi*, Çev. Tahsin Yılmaz, Sorun Yayınları, İstanbul 2003 adlı eserden özetlenmiştir.

¹³⁸ Aytunç Altındal, *40 Yıllık Yazılar-Kültür Savaşları II*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

dinlerin kültürleri ve tarihi ile birlikte öğrenerek mukayese eder. Bunun sonucunda da kendi hür iradesi ile tercihini ortaya koyar.¹³⁹

Böyle bir laik iradenin yerleşmesi ve benimsenmesi de aslında bir kültür algılamasıdır. Elbette ki, bu algının dağıtımını yapan mecraların da işlevleri çok önemlidir. Kültür, bir süreklilikse ve insanlar tarafından üretilip, bireylerin farklı bakış açılarına sahip olarak düşünce özgürlüğüne gidişlerinde önemli bir işlev görüyorsa, kültürlerin aktarıldığı iletişimin temel aracı medya'nın bir parçası olan ve en temel yazılı kaynak olarak kitaplara, tabii ki büyük iş düşmektedir. Biliyoruz ki Mustafa Kemal, savaş alanlarında bile okuyordu. (Hatta daha öğrencilik yıllarında iken gazete çıkarıp, kitap yazıyordu.) Hayatı boyunca 4000 civarı da kitap okumuştur. Dolayısı ile onun kültür hayatını derinden etkileyen böylesi önemli bir bilgilenme kaynağının en uzak geçmişine ve insanlık üzerindeki etkisine de kısa da olsa bakmakta fayda var: Karl Popper'a göre kitap Atina demokrasisi'nin temelidir. Çünkü ona göre ilk kitabın yazılması sonucu oraya çıkan bilgi ile Atina'da demokrasi kurulmuştur. Yaklaşık MÖ 550 yıllarında Homeros destanları toplanmış ve “*ilk kez –üstelik devletin zoruyla- kitap biçiminde yayımlanmıştı[r].*” Yani kitabın basımı, Atina hükümdarı tiran Peisistratos'un inisiyatifi ile Atina'da gerçekleşmiştir. Böylelikle, ilk kitap pazarı da Atina'da kurulmuştur. Popper'a göre bu nedenle Peisistratos'u Avrupa'nın ilk yayıncısı kabul edebiliriz. Atina'da artık herkes Homeros'ü, MÖ. 466'da da Anaksagoras, Pindar'ı okumaktadır. Sonuç olarak okuma yazmayı öğrenen Atina, demokratik bir devlet olmuştur.¹⁴⁰ Hemen akla şu sorular gelmektedir: Peki Osmanlı tarihi boyunca kaç kişi ya da kimler, kaç tane kitap okumuş ve neleri okumuştur? Matbaaya ne zaman izin verilmiştir? Hangi şartlarda? Ya da Popper'ın dediği gibi demokrasi bilgi temelliyse, o halde, Osmanlı gelenek ve zihniyetlerini tümünden yıkamamış Türkiye için de demokrasinin hâlen böyle total aksak olmasının nedeni bilgiden, bilimsel bilgiden uzak düşmüş olması mıdır? Elbette bunlar da cevaplanması gereken önemli sorulardır. Ama konumuz kapsamını genişleteceği için sadece

¹³⁹ Marks'ın din için söylediği gibi, Burjuva dünyasında olumlayıcı kültür, “*ezilmiş insanın iç çekişi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir: ruhsuz koşulların ruhudur. Halkın afyonudur.*” (Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi, Giriş'den alıntı) Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000, s.232. Ayrıca, “*Marks, “[d]in, baskıya tâbi yaratıkların iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. (Din) halkın afyonudur.*” derken kullandığı bu “afyon” tabiri, H.B. Acton'a göre, vicdansız bir üst sınıfın, halkı uyutmak için kullandığı bir araç anlamında değil, fakat, bizzat insanların kendilerini, olayların yüzünde batmadan tutabilmek için kullandıkları bir –kendi kendine- aldatmacadır. Marks'a göre, dindeki aldatmacayı insan anladığında, kendi kendini esir ettiği şartları da ortadan kaldıracak ve kendisini kurtaracaktır. Proleterya'nın gerçeklerden uzaklaşmış (yabancılaşma-alienation) olmasının sonucudur bu.” Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 44.

¹⁴⁰ Karl R. Popper, *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 117.

soruları sormakla yetiniyoruz. Yine de kitap bağlamında ele alınması gereken önemli bir nokta daha vardır: Osmanlı ile Batı'nın Aydınlanma sürecini ayıran en önemli nedenlerden biri de Kapitalizme damgasını vuran “*mal bolluğu*”dur. Tezimiz açısından bakınca bu bolluk, “*kitap bolluğu*” olarak ele alınabilir. Matbaanın kitlesel üretimi keşfedildikten sonra “*kitap üretimi ve onunla ilgili olarak basın ve yayın faaliyetleri de kapitalist bir işletme*” halini almıştır. Bunun sonucu olarak kültür ve üretilen bilgi de kitlesel boyutlara uzanan bir değer olmuş; “*aydın için yeni olanaklar, yeni işlevler doğmuştur.*” Böylece Ortaçağ'ın skolâstik ve korporatif¹⁴¹ sistemi dışına çıkıp ideoloji üreten yeni bir aydın tipi ortaya çıkmıştır.¹⁴² Aynı dönemde Osmanlı'da ise, kapitalizm gelişmeyince kültürel gerilik ve statükocu ulema hayatına devam etmiştir. En önemlisi, matbaaya ihtiyaç hissedilmemiştir. Onun yerine Lonca yönetimleri altında ciltçilik, tezhip, kopyalama, güzel yazı yazma; kısaca şekil öne çıkıp, içerik dışlanmıştır.

Bu zihniyet bugün de var ve daha fazla kadınlarımız için söz konusudur. Böyle bir yapı ve anlayışı evirmesindeki zorluklarla birlikte düşünüldüğünde, Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti temelini atarken hilafet ve saltanat temelini yıkıp, laik bilim üzerine temellenmiş fikir, irfan ve vicdan hürriyetine dayalı bir rejim kurmasının değerinin önemini belirtmek hiç şüphesiz ki, aydın dürüstlüğü'nün de bir gereğidir.¹⁴³ Onu Sultan Vahideddin ve zamanındaki diğer devlet yöneticilerinden ayıran en önemli özelliği de bireyin benlik olarak ortaya çıkmasını sağlayan bu özgür ortamı kurmak istemiş olmasıdır. Geçmişin iliklere işlemiş kalıplarını biranda değiştirmenin zor olduğunu bildiği için, taze güçlere ve kadrolara ihtiyacı vardır. İşte bu sebeple de, devrimlerini gençlere emanet etmiştir: Gazi Mustafa Kemal Atatürk, okuduğu nutku'nun sonunda şöyle söyler: “*Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin; istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asri bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım... Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir... Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum*”

---

¹⁴¹ Aydın toplum mühendisi olarak ilk çağlarda siyasi erkin yanında toplum düzeninin meşruluğunu sağlayacak dünya görüşünü üretirken, dinî tabanlı yaklaşım üzerinden gider. Dinî karakteristiği gereği düşüncenin üretildiği okullar da çoklukla dinî mabedlerle bir arada bulunur. “*Ortaçağ'da ise okullar feodal düzen içinde “korporasyon”lar halinde örgütlenip skolâstik felsefe ile feodal yapıyı hem temsil eder hem de yeniden üretmeye katkıda*” bulunur. Bu manada, Sabri F. Ülgener'in de tüm ayrıntıları ile açıkladığı gibi, Osmanlı eğitim ve devlet düzenini çok uzun sürmüş Ortaçağlaşma olarak ele alabiliriz. (T. Timur, *Osmanlı...*, s. 124.)

¹⁴² T. Timur, *Osmanlı...*, s. 124-125.

¹⁴³ Rauf Orbay'ın “ekmeğini yediği” Padişah'a ve saltanata bağlılığı ile kristalleşen dönemin zihniyeti ile Mustafa Kemal'in yapmak istediği karşılaştırıldığında bu değer daha açık olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, onun bu çok dolu hayatı içinde ortaya çıkardıklarının değerlendirmesi yapıldığında üzerinde durulması gereken husus, ne kadar başarılı olduğu ve/veya -önemini kabul etmekle beraber, bugün için artık- kullandığı yöntemlerin ne kadar doğru olduğundan ziyade, asıl ulaşmak istediği gayesinin büyüklüğünün önemi ve değeridir. “*Hür ve Laik*” akıl, fikir ve vicdanla “*muasır medeniyetler üzerine çıkmak*” olan gayesinin büyüklüğü nedeniyle, hâlâ güçlü ve kalıcı bir önder olarak varlığını sürdürebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1 MONDROS MÜTAREKESİ ve MUSTAFA KEMAL

Mondros Ateşkes Antlaşması, Mustafa Kemal'in liderlik izlerinin yoğun olarak hissedildiği bir platform olarak karşımıza çıkar. İlk Dünya Savaşı'nda Alman'lar yanında yenilgiye uğramış Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan Antlaşma, Rauf Bey başkanlığındaki Osmanlı Heyetiyle İtilâf Devletleri adına İngiltere'nin Akdeniz Filosu komutanı Amiral Arthur Gaugh Calthorpe arasında üç gün süren görüşmelerin sonunda, 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır. Osmanlı Heyeti'ne iletilen ve açıkca şahsı ile hanedanın kurtuluşu endişelerini yansıtan talimatında/emrinde Sultan Vahideddin, *“Hilafet, saltanat ve hanedan haklarının korunmasını, bazı eyaletlere verilecek muhtariyetin yalnız idarî olup, siyâsî olmamasının temin edilmesini ve buna çare bulunmadığı takdirde istiklâliyetin ehven olacağı, eğer siyâsî muhtariyeti kabul edecek olursak İslâmiyet âlemine ihanet edilmiş olacağı fikrinde bulunduğunu...”* belirtmesine rağmen bu gerçekleşmemiştir.¹⁴⁴ Aksine Antlaşma maddeleri, Osmanlı'nın biran önce Avrupa'dan atılmasını sağlamaya odaklanmış bulunan Müttefiklerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sonuçlanmıştır. Osmanlı devleti için çok zor şartlar getiren ve 25 madde halinde düzenlenen ateşkesin önemli maddeleri şunlardır:

İtilâf Devletleri, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını işgal edecekti. Osmanlı ordusu terhis edilecek, silâhlar toplanacak ve sadece asayişini sağlamak için gerekli bir kuvvet bulundurulacaktı. Ülkenin liman, demiryolu, telgraf hatları vs. İtilâf Devletleri'ne teslim edilecekti. İran ve Kafkasya'daki, Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilecekti. Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'taki kuvvetler en yakın İtilâf Devletleri komutanlıklarına teslim olacaktı. Ateşkesin en ağır maddeleri ise İtilâf Devletlerine ülkenin istediği yerlerini işgal imkânı sağlayan 7. ve 24. maddeleriydi. Bu maddelere göre İtilâf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun doğması halinde herhangi bir noktayı işgal edebileceklerdi. Ayrıca İtilâf Devletleri Doğu Anadolu Bölgesinde bir Ermeni devleti kurma projesini ateşkesin İngilizce metninin 24. maddesinde altı Ermeni vilayetinden söz ederek göstermekteydi. Aslında Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı devleti'nin adeta kayıtsız

---

¹⁴⁴ Tefik Bıyıkoğlu, *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, ATASE, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1999, s.33. (üçüncü baskı)

şartsız teslimiydi.¹⁴⁵ “Bu özellikleriyle Mondros Metni, karşılıklı askerî konumları saptayıp donduran bir silah bırakma belgesi olmaktan çok, yeni paylaşımlara zemin hazırlayan, ilerisi için kalıcı sonuçlar doğuran bir “siyasal belge”dir. Bununla Osmanlı İmparatorluğu ruhunu teslim etmektedir.”¹⁴⁶ Bu anlaşma maddelerinden hareketle denilebilir ki, İtilâf Devletlerinin, Türkiye için öngördükleri devlet modeli yarı sömürge tipi bir köylü devleti modelidir.(Tanör, s. 26.) Çünkü Kastamonu, Sivas, Ankara ve Bursa’dan oluşan bir toprak parçası üzerinde, üreten ve aktif nüfustan arınmış halde çok sınırlı bir alanda Türklere yaşama hakkı tanınmaktadır.¹⁴⁷

Osmanlı Devleti ise, Suriye, Filistin, Yemen, Hicaz, Irak gibi Arap nüfuslu topraklara idarî özerklik tanıyarak bunları Hilafet ve Saltanat’a bağlı tutma görüşü ile hareket etmekte. Daha önemlisi, bu topraklara şimdi hâkim olan İngilizlerle iyi geçinerek, gelecekte bunları alabilmek umuduna oturan bir politika gütmektedir. Arap toprakları için bu kadar duyarlı iken, Anadolu topraklarında Ermeni Devleti kurulmasını kabul edebilmektedir.(Tanör, s. 28) Padişah Vahideddin, Mondros için, “Şartlar ne kadar ağır olursa olsun hemen kabul edelim. İngiltere’nin Şark’taki bize dost politikası değişmemiştir. Daha sonra af ve müriyyetlerini kazanabiliriz.” şeklinde otaya koyduğu politikasını sadrazamına talimat olarak verebilmektedir. Vahideddin açısından, “Ortada bir millet var, koyun sürüsü. İdaresi için bir çoban lazım. O da benim.” şeklinde özetlenebilecek düşüncesine göre, milletin ve devletin yönetiminde hâkim unsur olarak, saltanat ve hilâfet makamı korunsun da gerisi önemli değildir. Fakat aynı zamanda, Osmanlı devleti bu basiretsizlik içinde kıvranırken, “uluslaşma çağında ve çokuluslu imparatorlukların dağıldığı bir dönemde Hindistan, Mısır, Afganistan, İran gibi ülke halkları ulusal bağımsızlık için silkinişe geç[mektedir].”¹⁴⁸

Daha sonra ülkesinin İstiklâli için beraber çalışacağı Mustafa Kemal’in liderliği ile mukayese edildiğinde, yenilmiş ve teslim olmak dışında hiçbir çıkış yolu göremeyen, basiretsiz ve ümitsiz bir Devlet yönetimi adına Antlaşmayı imzalarken yaşadıklarını ifade ettiği hatıralarından hareketle, Mütarekeyi imzalayan Rauf Orbay’ın ruh hali için, en sonunda İngiliz’lerin güvenine inanmak şeklinde karakter bulan, romantizm ve çaresizlikle çevrelenmiş, duygusal anlamda zincirlenmiş bir noktada olduğunu söylersek, abartmış

¹⁴⁵ Süleyman Beyoğlu, “Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuvayı Milliye”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, Editör: Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, Ankara 2005, s. 104.

¹⁴⁶ Bülent Tanör, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998, s. 24.

¹⁴⁷ B. Tanör, a.g.e., s. 24.

¹⁴⁸ B. Tanör, a.g.e., s. 29-33.

olmayız diye düşünüyorum. Hemen hiçbir madde üzerinde istenilen değişiklikler yapılamamıştır. Sadece üç günde müzakere edilmeye çalışılmıştır. Gerçekte, İngilizlerce dikte ettirilmiştir. Rauf Bey'in ertesi günü gazetelere de çıkan, ¹⁴⁹İstanbul'un işgal edilmeyeceği ve Yunan askerlerinin İstanbul'a girmeyeceği iddiasının, sonradan acı bir şekilde sadece kendisinin şahsi teminatı olduğunu göstermiştir: 15 Kasım'da sayıları 167'ye çıkacak ¹⁵⁰İtilâf filosundan 57'si, 13 Kasım 1918'de, Yunanlıları da dâhil edecek şekilde, sarayın karşısındaki yerlerini, hiç vakit kaybetmeden, almıştır. O çok güvenilen İngilizler, Antlaşma ve hatta savaş öncesi planladıkları alanlara tek tek çıkmış ve faaliyete başlamıştır. İşgal her yerdedir. ¹⁵¹Bu arada, -hatıralarında Osmanlı ile yapılan Ateşkes Anlaşmasının diğer yenilgiye uğramış devletlerle yapılanlara göre daha hafif olduğunu ve bu sebeple de iyi karşılandığını belirten- ¹⁵²Sadrazam ve Başkomutanlık Genel Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa, 31 Ekim 1918'de İtilaf Devletleriyle Mütareke'nin imzalanmış olduğunu, aşağıdaki telgraf ile tüm Osmanlı ordularına bildirir:

---

¹⁴⁹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele [Mutlakiyete Dönüş 1918-1919]*, I, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 83.

¹⁵⁰ T. Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 180.

¹⁵¹ Rauf Orbay antlaşma maddeleri üzerinde müzakere ederlerken 7. madde için şunları anlatır: "...Bundan sonra hükümetimin beş ve altıncı maddeleri, yapılan düzeltme dairesinde 7 nci maddeyi de, İstanbul'un istisna edilmesi şartı ile kabul edeceğini söyledim. Amiral Galtrop " *Müttefikler hiçbir zaman İstanbul'u işgal etmek fikrinde değillerdir. Lâkin İstanbul'un işgalini istisna eder bir fıkra eklenmesi de düşünülmeğe değer, yarın hükümet düşer ve durum karışır da vuruşmalar, kırışmalarla kan dökülmeğe başlarsa, böyle bir fıkra, Teb'amızın hayatını korumak için bizim müdahalemize mani olur. Bu sebeple, İstanbul işgal edilemez şeklinde mutlak bir kaydın konmasını mümkün görmüyorum*" dedi.... Yine Rauf Orbay, antlaşmayı imzalama aşamasındaki duygularını şu şekilde ifade etmektedir: "...şimdi, tarihimiz karşısında yüklendiğim sorumluluğun tesiri altında tarifi imkânsız bir üzüntünün doğurduğu tereddütle kendi kendime: "*Acaba doğru yolda mıyım? Yaptıklarımın daha başka türlü, daha isabetli ve daha elverişlisi yapılamaz mı?*" deyip durarak, adeta kendimi yiyordum... Reddetmek?... Buna kim mâni olabilirdi? Elbette reddedebilirdik. Fakat o zaman ne olacaktı? Reddettiğimiz takdirde, harp devam edecek ve harp devam edince de çâresiz, bütün cephelelerde yenile yenile pek kısa bir zaman içinde mahv ve perişan olacaktık... İşte bugün için tek çâre, yazık ki, bu ve bundan ibaretti. **İngiliz'lerin başlıca gayeleri Boğazlar'dan serbest olarak geçmek ve bunu sağlamak için de istihkâmları ellerinde bulundurmaktı. Türkiye toprakları üzerinde istilâ emelleri beslemiyorlardı.** Açık sözlü, düşündüğünü söyleyen, dürüst, Yakındoğu tarihini ve ahâlisinin mizacını, hususiyile siyasi cereyan ve emellerini bilmemekle beraber, geniş görüşlü ve anlayışlı bir şahsiyet hissini veren Amiral Galtrop da, her vesileden faydalanarak, bunu söylüyor, aksi iddiayı katıyetle reddediyordu. Dileklerinde ifrata kaçan ve meseleleri incelemekte daha dar görüşlü, bununla beraber serbest fikirli ve samimi bir insana benzeyen Amiral Seymur, müzakere esnasında her ne kadar bazan fazla inat göstermiş, hatta bizim kadar Galtrop'un da sabrını tüketerek, herkesin önünde, onun tarafından iddiaları red ve cerh olunmak gibi hallere yol açmıştı amma o da intikam hissi ile hareket eder görünmüyordu." (Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız, Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992, s.123-124 ve 132-133.) Rıza Nur Lozan Anılarında, Rauf Bey'in Lozan delegesi seçilmesi tartışmaları kısmında, Mondros Mütarekesinin 7. maddesini nasıl olup da imzalandığını sorduğunu ve karşılığında Rauf Bey'in "*İngilizler beni aldattılar. Söz verdiler, tutmadılar.*" dediğini yazar ve ilave eder: "*Amiral Galtrophe'a yalancı, düzenbaz diye söz etmişti. Diplomasi zaten aldatmaktır. Niye namussuz olsunlar?..*" Dr. Rıza Nur ve Joseph C. Grew, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)*, Ed: Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 44.

¹⁵² Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 93.

“Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere, Düvel-i İtilafiye ile mütareke akdeyledik. Düvel-i mezkûrenin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduları komutanlıklarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine suret-i kati'yyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iç'ârı lazımdır. Tafsilat ayrıca bildirilecektir.”¹⁵³

Bu bildiri akabinde, Mütareke gereği tüm Alman subay ve erlerinin İstanbul'a avdeti gerektiğinden, Liman Von Sanders Paşa, İzzet Paşa'dan Suriye Cephesi'nde kendi komutası altında bulunan Yıldırım Orduları Komutanlığını, bölgedeki 7. Ordu Komutanlığı yapan Mustafa Kemal Paşa'ya devretmesini isteyen bir telgraf alır. Mustafa Kemal de telgrafi aynı gün ve Barış Anlaşması maddelerini de 3 Kasım günü almıştır.¹⁵⁴ Fakat İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi, bu Anlaşmaya ilk itirazı yapan¹⁵⁵ da Mustafa Kemal'dir. Kendisine bağlı birliklerin yerlerinde kalmalarını ister. 6 Kasım'da Ahmed İzzet Paşa'nın Hicaz, Asir ve Yemen'deki orduların silah bırakmasını ve İtilâf komutanlarına teslim olunması emri, 28 Kasım, 8 Aralık, 26 Aralık tarihlerinde tekrarlanmış olmasına rağmen, Komutan Fahrettin Paşa tarafından yerine getirilmez. Medine Muhafızı Fahrettin Paşa, 26 Aralık'taki cevabında Padişah tarafından bir irade beyan edilmedikçe ve de askerleri ve silahları ile Türkiye'ye geri dönmesi sağlanmadıkça Medine'yi terk etmeyeceğini belirtir. Ancak, emri tebliğ etmek üzere gemi ile İstanbul'dan bir Osmanlı heyeti gönderilip emir bir kez daha tebliğ edildikten sonra 10 Ocak 1919'da (Mütarekeden 2 ay 10 gün sonra) teslim olmayı kabul etmek zorunda kalır.¹⁵⁶

Tüm komutanlar için durum aynıdır: asker ve silah terhisi ve teslim olmak gerçek bir züldür Ama, Mustafa Kemal üzerinde bu durum farklı bir motivasyon etkisi yapar. Âdeta liderlik vizyonunun parlak emarelerinin ortaya çıktığı önemli bir laboratuvar gibidir: Hükümet açısından başka bir çare olmadığı için, İngilizleri memnun etmek ve onlar ne isterlerse samimi olarak boyun eğmek dışında bir çıkar yol yokken; Mustafa Kemal'de ise, emri altındaki iki ordunun arzu ettiği tarzda takviyesi halinde, tüm felaketselere rağmen, “*Türkün sesini işittirebileceği kanaati*” hâkimdir. (Bu kanaatinin somut yansıması olan bu itirazlarını daha sonra, 1923 Martında “*ulusun felakete sürüklenmesini engellemeye ilk defa çalıştığı*” tarih olarak belirtecektir.)¹⁵⁷ Kendisine ulaşan Mütareke Anlaşması maddelerinden muğlâk olanlar

¹⁵³ T. Bıyıköğlü, a.g.e., s. 55.

¹⁵⁴ T. Bıyıklıoğlü, a.g.e., s.55 ve 63.

¹⁵⁵ H. Eroğlü, a.g.e., s. 94. ve C. Erikan, a.g.e., s. 259-260. ve S. Tansel, a.g.e., s.44-46.

¹⁵⁶ T. Bıyıklıoğlü, a.g.e., s. 57.

¹⁵⁷ Andrew Mango, *Atatürk-Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004, s. 234.

için İstanbul'a sorular sorar: Toros tünellerinin sadece işgalinin Adana işgali olmaksızın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını görece kadar basiretlidir ve İstanbul'u uyarır. Ayrıca, 3 Kasım'da 2. ve 7. ordulara gönderdiği emirle, Anlaşma maddelerinin "*sarahat-ı kâfiye*" olmadığından işgal teşebbüslerinin derhal "*derpiş*" edilmesi gerektiğini bildirir. İstanbul'dan gelen cevapta belirtilen Toros işgal kuvveti miktarının İngiliz inisiyatifine bırakılacağı kararına karşılık, bu kuvvetin miktarının tüm Anadolu'yu kendi egemenliği altına alacak oranda olması halinde de işgale ve kuvvet sayısına müsaade edilip edilmeyeceğini sorarak, gelen cevabî mektubu, yine tatmin olmamış sorularla geri cevaplar. Hatta, İngilizlerin Adana ismi yerine tarihi ismi olan Kilikya ismini kullanarak, ilin coğrafik kapsama alanını genişlettiğini ve "*Suriye'deki garnizonların teslimi maddesinin, ... İngilizler tarafından bizi işgal için yazdırılmış olduğuna, Osmanlı murahhaslarının imza ettikleri mütareke şartlarının taraflarca başka başka telâkki edildiğine şüphe kalmamıştır.*" diyerek, cesur uyarılarını yapmaktan kaçınmaz. Yunanlıların İskenderun'da bulunmasına mânâ veremediğini de ilave eder. İskenderun ve Hatay'ın Türk toprakları olduğunu ve Suriye toprakları olarak sayılmaması gerektiğini de belirterek,¹⁵⁸ daha sonra tüm kuvvetlerini Suriye dışına, yukarıya, Türk topraklarına doğru çeker. İstiklâl Harbi sırasında bu kuvvetler mücadelenin ana askerî kaynaklarını oluşturacaktır. Bu tenkitleri ve uyarıları öyle bir hal alır ki, İstanbul Hükümeti kendisinden kurtulmak adına, 4 Kasım'da¹⁵⁹ Yıldırım Orduları Grubu ile 7. Orduyu lağveder. Bu arada İngilizler işgal için İskenderun önlerine geldiklerinde, "*Her ne sebep ve bahane ile asker ihracına teşebbüs edecek' olmaları halinde, kendilerine silahla karşı konulacağını resmen*" açıklamaktan çekinmez. Aynı zamanda, "*İngilizlerin telkini ile bu tip bir hareketi uygulamaması yolunda bir karar alınması halinde, kendisinin buna uymaya yaratılışının uygun olmadığını belirterek, itham altında kalmamak için 'Kumandayı hemen teslim etmek üzere' kendi yerine atanacak şahsın süratle bulunduğu yere gelmesini rica*" eder. Tabii, aynı gün 6 Kasım 1918'de Sadarettin, Devlet çıkarlarına aykırı olduğundan, İngilizlere silahla karşı koymaması bildirilir.¹⁶⁰ Çünkü, İstanbul'a göre General Alleby'nin kuvvetlerine karşı konulamayacaktır; zorla imzalanmış Mütarekeyi bozacak bir davranış içine girilmeme telaşı hâkimdir.¹⁶¹ Mustafa Kemal de 10 Kasım 1918 tarihinde trenle İstanbul'a hareket eder. Bu

¹⁵⁸ C. Erikan, a.g.e., s. 258-259.

¹⁵⁹ Bu tarih Celal Erikan, Selahattin Tansel ve Adrew Mango 'da 7 Kasımdır.

¹⁶⁰ Yücel Özkaya, Enver Konukçu, Rifat Önsoy ve diğerleri, *Millî Mücadele Tarihi –Makaleler-*, Ed. Berna Türkoğlan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.30. ve C. Erikan, a.g.e., s. 262-263. ve Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, II*, Genel Kurmay Özel Komisyonu, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975, s. 223.

¹⁶¹ Selahattin Tansel, *Modros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Ankara 1973, s. 47.

arada kendisini İstanbul'a davet eden/aldıran İzzet Paşa istifa etmiş, yerine İngiliz taraftarı Tevfik Paşa Sadrazam olmuştur.¹⁶²

Aslında 11-13 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Osmanlı Ordusunun gücünü kaybettiğinden dolayı barış yapılması gerektiğini, Başyaver Naci (İldeniz) aracılığı ile Vahideddin'e bir mektup ile iletmiştir. Hatta sadrazamlığın İzzet Paşa'ya verilip, yeni kurulacak kabinede de kendisi ile birlikte "*Fethi, Tahsin, Azmi, Canbolat Beylerin girmesi*" gerektiğini belirtmiştir. Fakat Enver Paşa'nın bile Harbiye Nazırlığı'na uygun bulunduğu Mustafa Kemal, İzzet Paşa tarafından Yıldırım Orduları Komutanlığı'na atanır.¹⁶³ Bu sebeple, yönetme ve ülke kaderinde söz sahibi olma isteği, bir süre için bir kez daha ertelenir.

Bu şartlar altında geçen süreç sonunda sadece İtilaf Devletlerinin baskısı değil ama yıllarca durmaksızın savaşmaktan yorgun düşen halkın da isteği doğrultusunda, ateşkes imzalandığı tarihte en az 560 bin olan ordu sayısından Mayıs 1919'a kadar 338 bini terhis edilir.¹⁶⁴ Fakat bu yorgun halk özellikle Yunanlıların, "*Müttefiklerin bir kandırmaca senaryosu ile Anlaşmada olmadığı halde önceden İtilaf Kuvvetlerinin ortalığı hazırlaması sonrası*,"¹⁶⁵ 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkması ile artık bir şeyler yapmak sıkıntı ve arzusuyla çareler aramaya başlar. Daha "*5 Kasım 1918'de Kars İslam Şûrası*"¹⁶⁶ ile başlayan bu arzunun yansıması olan *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri* bir silsile halinde, ülkenin her noktasını hızla sarar. Tek gaye vardır, işgalden kurtulmak için bir yol bulabilmek. Elbette "*erken aydınlanmış*" bir birey olarak Mustafa Kemal de bir şeyler düşünmekte ve planlamaktadır.

3.2 16 MAYIS 1919

Mustafa Kemal Nutuk'ta Samsun'a çıkmadan önceki "*umumî manzarayı*" anlattıktan sonra "*düşünülen kurtuluş çareleri*"nden bahseder. Üç tür kararın ortaya atılmış olduğunu anlatır: İngiltere himayesini ve Amerika mandasını talep etmek.¹⁶⁷ "*Bu iki nevi karar*

¹⁶² T. Bıyıklıoğlu, a.g.e., s.64-80 ve H. Eroğlu, a.g.e., s. 93-95.

¹⁶³ Y. Özkaya, E. Konukçu, R. Önsoy ve diğerleri, a.g.e., s.27.

¹⁶⁴ A. Mango, a.g.e., s. 236.

¹⁶⁵ S. Akşin, a.g.e., s. 272-275.

¹⁶⁶ S. Beyoğlu, a.g.e., s.107.

¹⁶⁷ Uluslararası Hukuk Profesörü ve İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı Ahmet Selâhattin Bey de himaye ve mandaya karşıdır. O da tam bağımsızlık fikrini savunur. Fikirlerini açıkladığı bir makalesine göre, "*Bağımsızlık bir bütündür. Böyleyse vardır, aksi halde yoktur. Bağımsız olmayan bir devletin kimliği yoktur.*" Daha önce koskoca bir imparatorluğu yönetmiş ve şimdi bu topraklarının beş veya altıda birini kaybettiği bir dönemde, "*Türk ulusu, geriye kalan ülkeyi yönetmeye gücünün yetmeyeceğini ilân edemez.*" Dünya ulusları arasında boyun eğmek yerine sadece işbirliğini talep edebilecek olan Türkiye'nin, manda yapısına uygun olmadığını belirtir.

sahipleri [ise], Osmanlı Devletinin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir. Osmanlı memalikinin muhtelif devletler beyninde taksiminden ise kül halinde, bir devletin tahtı himayesinde bulundurmaya tercih edenlerdir.” diye açıklamada bulunduktan sonra, üçüncü kararın “mahallî halâs çarelerine mâtufl” olduğunu belirtir. Bundan sonra “benim kararım” diyerek aşağıdaki açıklamasını yapar:

“Efendiler, ben, bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü, bu kararların istinadettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, essassız idi. Hakikati halde, içinde bulunduğumuz tarihte, Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşılmaktan ibaretti. Osmanlı devleti, onun istiklâli, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi medlûlü¹⁶⁸ kalmamış birtakım bimana elfazdan ibaretti... Nenin ve kimin masuniyeti için kimden ve ne muavenet talebolunmak isteniyordu?.. O halde ciddî ve hakiki karar ne olabilirdi?.. Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da **hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni** bir Türk Devleti tesis etmek!.. İşte, daha, İstanbuldan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsunda Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur...”

Bu karara varmasını sağlayan “en kuvvetli muhakeme ve mantığı” da şöyle açıklar:

“Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak **istiklâli tamme malikiyetle** temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun istiklâlden mahrum bir millet, beşeriyeti mütemeddine muvacehesinde uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye kesbi liyakat edemez... Ecnebi bir devletin himaye ve sehabetini¹⁶⁹ kabul etmek insanlık evsafından mahrumiyeti, aczû meskeneti itiraftan başka bir şey değildir. Filhakika bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir ecnebi efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez... Halbuki Türkün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. **Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!.. Binaenaleyh, ya istiklâl ya ölüm!**”

“Manda projesi, yorum esnekliklerinden yararlanılarak Türkiye'nin bölüşülmesine ilişkin gizli anlaşmaların uygulamaya koyulmaları için kolaylıkla bir kılıf haline getirilebilir.” Ahmet Selahattin Bey'e göre, esasında manda, savaşa katılmamış az gelişmiş ülkeler için hazırlanmış bir yapıdır. Türkiye'ye uygulanamaz.” Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul / 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 89-90.

¹⁶⁸ Medlûl: Delâlet olunan, gösterilen. Bir kelime veya işaretten anlaşılın. (Mustafa N. Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1979.)

¹⁶⁹ Sehabet: Cömertlik. (Ali Nazîma ve Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Haz. Necat Birinci, Kâzım Yetiş, Fatih Andı ve diğerleri, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002.)

Ayrıca Osmanlı Saltanatının da miadını doldurduğunu devamını istemek ise “*Türk milletine karşı en büyük fenalığı işlemektir.*” Çünkü “*artık, vatanla, milletle hiçbir alâkai vicdaniye ve fikriyesi kalmamış bir sürü mecaninin,*¹⁷⁰ *devlet ve millet istiklâl ve haysiyetinin muhafızı mevkiinde bulundurulması nasıl tecviz olunabilirdi?*” Hilafet makamını korumanın da gereksizliğinden bahsederken yaptığı değerlendirmeye göre, hilafeti devam ettirmek sadece “*ilim ve fennin nurlara müstağrak kıldığı hakiki medeniyet âleminde gülünç telâkki edilmekten başka bir*” şey değildir. Kararının toplumdaki yansıması için de şunları söyler:

“*Görülüyor ki, verdiğimiz kararın tatbikatını temin için henüz milletin ünsiyet etmediği meselelere temas etmek lâzım geliyordu. Umumca mevzuubahis olmasında azîm mahzurlar tasavvur olunan hususların mevzuubahis olmasında zarureti mutlaka bulunuyordu... Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müslüminin isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu... Tatbikatı bir takım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerek hedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur.*”¹⁷¹

Mustafa Kemal, Şam’dan dönüşünden itibaren bu hedeflerine ulaşmak için, çeşitli yollar arar. Çünkü Mango’nun da ifade ettiği gibi, İstanbul’un işgali ile birlikte, Yahudi azınlık dışındaki tüm Hristiyan teba, onun inandığı değerlerin aleyhine mücadele etmekte, işgali kendileri için bir bayram havasında kutlamaktadırlar. Bu entrikalarla dolu ortamda, “*siyasî amacı olan bir asker olarak... Türkçe konuşan Müslüman ulusun ve anavatanın bağımsızlığını kazanma davası[nı], ...her zamanki gibi, yalnızca kendisinin... başarabileceğine inan[ciyla]*”¹⁷² hareket eder. Öncelikle Harbiye Nazırı olarak, ülkesine hizmet etmek ister. Fakat dileği gerçekleşmez.¹⁷³ O, İstiklâl Harbi başarısı sonrası İstanbul Belediyesi’nin kendisine onursal hemşerilik payesi yanında, evinin bulunduğu caddeye de *Halaskâr Gazi Caddesi* adı¹⁷⁴ verilecek olan Şişli’deki evinde, arkadaşları ile kurtuluş senaryoları üzerinde çalışır.

¹⁷⁰ Mecanin: Deliler, akıl hastaları. (Mustafa N. Özön, a.g.e.)

¹⁷¹ Mustafa Kemal Atatürk, *NUTUK, I*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987, s. 10-16.

¹⁷² A. Mango, a.g.e., s. 240.

¹⁷³ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları/Mustafa Kemal’in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005, s.94. ve A. Mango, a.g.e., s. 241. ve S. Akşin, a.g.e., s.286.

¹⁷⁴ B. Criss, a.g.e., s. 235.

Mango'nun belirttiği gibi, İngilizlerin politikasına uyumlu hareket eden Sultan ve Damat Ferit Kabinesine karşılık, milliyetçi subaylar Mutafa Kemal'in dost çevresini oluşturmaktadır. Onun Şişli'deki evinde buluşurlar: Rauf, Kâzım (Karabekir), Refet (Bele), Cevat (Çobanlı), Fevzi (Çakmak), İsmet (İnönü) ve Ali Fuat. Bunlardan en güvendiği kişi olan ve kendisine *“Kolordum her zaman emrinizdedir”* diyen Ali Fuat'la birlikte planlar yapar: *“İlk hedefleri askerlerin terhis edilmesini durdurmak, ellerindeki silah ve malzemeleri korumak ve aynı fikirleri paylaştıkları subayların ve kendilerini destekleyen sivillerin kilit noktadaki görevlerini sürdürmelerini ya da böyle görevlere atanmalarını sağlamak[tır].”* Ayrıca, 1915 Gelibolu işgali ile İttihat Terakki kurmaylarınca düşünülmüş olan başkenti Anadolu'ya taşıma fikri ve Anadolu'nun önemi onlar için de geçerlidir artık. Ama önemli bir ayrıntı vardır: Osmanlı Hükümet'i bu millî kurtuluş çabalarına karşı çıkarsa, beraber olacaklarını düşündükleri vatansever komutanların tavrı ne olacaktır? Zaman içinde anlaşılan odur ki, tüm vatanseverler kurtuluş için mutlaka bir şeylerin yapılması taraftarıdır. Bu çalışmada en büyük desteği alacağı Kazım Karabekir ve Ali Fuat atandıkları resmî görevlerle Anadolu'ya ondan önce geçerler. O, ani bir düşünce ile hemen hareket eden biri olmayıp tam aksine itidal, plan ve programla hareket eden bir asker olarak, beklemeye devam eder. Anadolu'daki örgütlenmeyi sağlayacak resmî yetkilendirmeyi beklerken, ülkede de, her bölge kendi haklarını korumak için kuvvetler oluşturmaktadır: *Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine* bölgelerin ileri gelen eşraf ve ayanının yanında, bölge aydınları da katılır. *“Resmî olarak amaçları Müslümanların çıkarlarını savunmak[sa da], aynı zamanda, silahlı [bir] direniş örgütlemeyi tasarlar[ar.]... Bütün cemiyetlerin İstanbul'da ajanları ve taraftarları vard[ır].”* Bu sırada Damat Ferit Hükümeti, idarî anlamda düzeni sağlayacağına inandığı bir yöntem olarak, düzenli orduyu tasfiye ederken, jandarmayı güçlendirmek yanında, toplumun Müslüman kesiminin desteğini koruyacağını düşündüğü için şehzadelerin başkanlığında oluşturulmuş heyetleri Anadolu'ya gönderir. Müslüman halktan olumlu tepki alan bu davranış, Hristiyan ahali tarafından ise boykot edilir. Bu şekilde ülkenin tüm uyruklarının, *“Padişah selamı göndermekle”* bir arada tutulamayacağı görülmüş olur. Ayrıca bu cemiyetlerin yanında Müslüman çeteler de dağlara çıkarak, Galip Devletlerin işgalinden destek alıp şımaran Hristiyan tebanın saldırganlıklarına karşı mücadele etmeye başlar. Aralarında yer alan Samsun'daki Topal Osman'ın çetesi ise, en ünlülerinden biridir. İngiliz subayları bu çeteleri bastırıp asayiş sağlamaya çalışır. Fakat bunda yeterince başarılı olamaz. Bunun üzerine Hükümetten Anadolu'da kurulan “şura”ların kapatılmasını ister. Bütün bu oluşumları ve isyanları bastırarak yeterli insan gücüne sahip olmayan İtilâf Devletleri için, ciddi bir sorun haline gelen bu oluşumlara bir hal çaresi düşünme işi ise, Hükümete kalır. İşte

tam bu noktada Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Paşa ile isyanları görüşür. O da Mustafa Kemal'in bölgeye gönderilmesini teklif eder. Görüşmeler, tartışmalar silsilesi “sonunda Harbiye Nazırı Şakir Paşa [Mustafa Kemal'i] çağır[ır] ve Doğu Anadolu'daki durumu açıklayan dosyayı verip, müfettiş olarak görevinin Rumların taciz şikâyetlerini çözmek olduğunu bildir[ir].” Bunun sonucunda 9. Ordu Müfettişliğine ataması yapıp 30 Nisan 1919'da da görevi resmen açıklanır. Aldığı görev salt düzeni sağlayıp, silahların güvenli bir yerde toplamak ve şuralar hakkındaki raporları inceleyip, şayet doğru ise kapatmak değildir. Bu atama ile yalnızca Doğu ve Orta Anadolu askerî ve sivil yöneticileri değil ama Batı ve Güneydeki yönetimler de ona bağlanmıştır. Mustafa Kemal bu yetkilerle donanımlı olarak 15 subay ve iki şifre memuru ile yola çıkacaktır. Fakat Samsun'a hareket etmeden önce Cevat (Çobanlı) ve Genel Kurmaylık vazifesinden ayrılmak üzere olan Fevzi (Çakmak)'la bir araya gelip, var olan dağılık yerlerdeki silahları toplayıp *kuvayı milliye* tabanına dayalı millî bir mücadeleyi başlatmakta anlaşılır. Anlaşmaya göre, başkentten Anadolu içlerine kaçak olarak asker ve silah göndereceklerdir. 16 Mayıs 1919'da *Bandırma* adlı gemiye maiyeti ile binmek üzere limana gittiğinde, bu kalabalık askeri erkân grubu İngiliz İstihbarat Subayı John Bennett'in dikkatini çeker. Bu kadar çok üst yetkili asker ve yetki, onu şüphelendirir. Üstlerine danışır. Fakat Mustafa Kemal'in Sultan'ın güvenini kazanmış bir asker olduğu bilgisi sonrası yola çıkış iznini verir. Sultan kendisini yolcu ederken, yanındaki tarih kitabını göstererek, “Paşa, Paşa, artık bu kitaba geçtiniz!” diyerek onu uğurlamıştır.¹⁷⁵ Tarih 16 Mayıs 1919'dur.

Bu süreç aslında onun liderlik kariyerinin başlangıcıdır. Görevinin öneminden olsa gerek, kendisinin bu vazifeye seçilişi, hâlen tam bir açıklık kazanamamış, bazı spekülasyonları da içeren bir sürü olaylar silsilesinin sonunda gerçekleşmiştir. Sina Akşin'in de belirttiği gibi, “böyle bir göreve birisi atanacaktı; yoksa bu, Mustafa Kemal'in kendisi için uydurulmuş bir görev değildir.”¹⁷⁶ Belirtildiği gibi, önceleri Anadolu'ya geçmeyi düşünmemiştir. Hükümette görev alarak, daha üst yetkilerle soruna, bizzat müdahale etmek istemiştir. Bunun için çabaları arasında Vahideddin'in desteğini aramak da vardır. Aslında Sultan kendisine ve yeteneklerine güvenmektedir. Fakat Hükümet ve *Hürriyet ve İtilaf Partisi* çevresinde onun hakkında olumlu düşünenlerle, “hiçbir surette itimat edilmez” olduğunu düşünenler ve kendisini İstanbul'dan uzaklaştırıp “Anadolu dağlarına atıp oralarda çürütmek isteyenler” de vardır. İttihatçılarla anlaşamayıp Enver'e karşı olması ve Alman komutanlarla

¹⁷⁵ A. Mango, a.g.e., s. 250-263. ve S. Akşin, a.g.e., s. 285-300.

¹⁷⁶ S. Akşin, a.g.e., s.296.

zıtlaşması, ona olan güven'in ana temelini oluşturmaktadır. Bütün bunların ötesinde en büyük şansı belki de, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Paşa'nın kendisini tanıyor olmasıdır. Arkadaşı Ali Fuat'ın kardeşi Mehmet Ali Paşa'nın kızı ile evlidir ve bir akşam Ali Fuat'ın babasının evinde yemek yerken Paşa ile tanışıp dost olur. Daha sonra Paşa kendisini Şişli'deki evinde Bahriye Nazırı Avni Paşa ile beraber ziyaret eder. Bir başka gün ikisi dışarıda yemek yerken onu da yanlarına davet ederler. Kendisini iyice tanıyıp güvenleri kesinleştikten sonra, Avni Paşa'nın damadı olan Harbiye Nazırı Şakir Paşa aracılığı ile görev kendisine tevdi edilir. Akşin'e göre, Mustafa Kemal'in bu görevi kabul etmesinin ardındaki en önemli neden -belki de-, İstanbul'da artık kendisi için bir iktidar elde etme imkânı kalmadığını ve hatta özgürlüğünün tehlikede olduğunu görmesidir. Çünkü İstanbul, İttihat ve Terakki'nin ön saflarında yer almamış millici subayların bile tutuklandığı bir ortama dönüşmüştür artık. En yakın arkadaşı Fethi Bey bile tutuklanıp hapse atılmıştır. Bu vazife tam bir kurtarıcı gibi ve yapmak istediklerine bir kamuflaj oluşturacak şekilde, Padişah onayı ile kendisine sunulmaktadır. Kabul eder. Ama Akşin'in de belirttiği gibi, görevin onun için bir dış bir de iç anlamı bulunmaktadır: *"...Dışa karşı anayurdu ve tam bağımsızlığı savunmak gibi "ulusçu" ve içeride, mümkün olursa saltanatla hilafeti kaldırmak, olmazsa, hiç değilse Saray mutlakiyetine son verecek meşrutiyeti yeniden canlandırmak gibi "demokratik" bir programı"* hedeflemektedir. *"Zaten ulusal bir mücadelede gereken desteği elde edebilmek için ortaya demokratik bir programla çıkmak gereklidi[r]."*¹⁷⁷ 16 Mayıs 1919'da gemi Karadeniz'de dalgalar arasında kıyıdan kıyıdan Samsun'a doğru yol alırken, bu proje aslında sadece olması arzulanan bir rüya-ütopya gibidir: Elde çok sınırlı silah, cephane, asker, teşkilat, destek ve savaş yorgunu, fakir bir halk vardır. Kısaca maddî ve manevî lojistiğin sağlanabileceği tamamıyla şüpheli bir durum söz konusudur. Aslında bir belirsizliğe doğru yol almaktadır...

---

¹⁷⁷ S. Akşin, a.g.e., s.296-304.

SONUÇ

16 Mayıs 1919 ile liderlik kariyerine başladığının iddiasında bulunduğumuz Mustafa Kemal'in, liderlik ve risk alma gerekçelerine odaklandığımız için, çalışma içinde 16 Mayıs sonrası olaylarına değinmemiz mümkün olmadı. Fakat onun liderliğinin sonuçlarını ortaya koyabilmek için, özellikle 1. Meclis çalışmalarından bahsetmek gerekiyor. Bu döneme ait açıklamalar gösterecektir ki, asırlardır bilgi ve teknolojinin hızı ve büyüklüğüne bağlı olarak süren, Aydınlanma ve Sanayileşme Dönemi ile kazandığı ivmeyle durdurulamaz hale gelen değişimin bu baş döndürücü hızı içerisinde, gerçekte birbirine bağlı olan olayların tetiklediği bir konjonktürün, inanılmaz *özel bir anı* olan bu dönemin yorumu, onun liderliğinin gerçek bir aynasıdır.

Mustafa Kemal 1919–1922 arasında riske atılarak, sine-i milletin içinde bir fert olarak bir mücadeleye başlamış; muhalefetleri, tek tek kendi hedeflerine doğru yönlendirmiş; asırların inançlarını, kendi gayesi için kullanarak, tüm toplumu, inandığı *Muasır Medeniyet*'in yönetim şekline ve hayat tarzına ulaştırmak için yönlendirmiştir. Bütün bunları bilgi ve hesaplarla yapmıştır. Bilgiye o kadar aşık ve cehalete o kadar düşmandır ki, Sakarya Savaşının hemen öncesinde, savaşın en kritik olduğu anda bile (15 Temmuz 1921) Maarif Kongresini toplamaktan vazgeçmemiştir.¹⁷⁸ Kuracağı devlet, halkın devleti olacaktır ve *millî irade* hakim olacaktır. O, Mondros'taki Rauf Orbay gibi romantik değil; gerçekçidir. Ya da kendisinin başarısızlığını bekleyip, Anadolu Hareketini yönetmek isteği içindeki, her zaman rakibi olmuş Enver gibi *hayalci* ve *acul* da değildir. Bulduğu dönemi çok iyi idrak etmiş ve salt silahla değil meclis, halk iradesi ve kanun tabanlı hareketle tam bir eşgüdüm sağlayacak ortamı takdir edip, kullanmıştır. Yani, meşruiyete inanır ve bunun için bütün işleri hukuk ve kanun temellidir. Sabırla yanlışlardan ders alınmasını beklediği gibi (son Meclis-i Mebusan'ın 16 Mart 1920'deki işgal sonrası, basılmadan önce oradaki Müdafai Hukukçuların Anadolu'ya geçmelerini istemesine rağmen, bir kısmının kalıp Malta'ya sürülmeleri olayı), saltanatın kaldırılması tartışmalarında, kesin ve kararlı olarak "*bazı kafaların kesileceğini*" belirtmekten de çekinmeyecek kadar, ideallerinden taviz vermeyen bir radikaldir.

---

¹⁷⁸ Cemil Öztürk, "Millî Mücadele Ankarası'nda Bir yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: 'Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmiyyesi'", *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, 13 (Mayıs 1994), s.56.

Hedeflediği Devleti kurarken, rica etmemiş, beklememiş zorla almıştır: “*Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle, kudretle ve zorla alınır.*“ diyen Mustafa Kemal, “*Gökalp’in ‘Milliyet ve Terbiye’ yazılarından kuşkusuz etkilenmiş olmakla beraber, Türk Yurdu’ndaki yazılarında Gökalp ile Akçura’nın birleştiği, “Devletin temeli millet olmalı” ilkesinden kesinlikle esinlenmişti[r]. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temeli Türk varlığı [ulusu] olacaktır. Erdemli Cumhuriyet bu ulusu yaratacak, devlet de bu ulusa dayanacaktır[r].*”¹⁷⁹ Meclisle, milletle, ordu ile bu yolda yürüyordur artık...

Aynı zamanda, *Ya istiklal ya ölüm!* düsturu ile hareket ettiği ve o an için ne gerekliyse, öncelikle onu elde etme vizyonu ile hareket ettiğinden, Lozan’da Boğazlar ve Musul meselesini öteleyebilecek kadar kendi gücünü de *doğru* görebilen bir liderdir. Komutanı olduğu Millî Mücadele’de gerçek bir teorisyen ve maestro’dur: “*Dünyayı aramızda yuttuk! Tamam!*” diyen emperyalizmin obur midesine atılan ve ona yediklerinin bir kısmını kusturan ilk ve yürekli milli-dini(İslami) başkaldırının”[lideridir]. Mustafa Kemal Paşa’nın başarısı, daha önce çakmış ateşler olan “*Kuva-yı Milliye’nin çoban ateşleri’ni alev alev bir meşaleye dönüştürebilmesindedir... Tehdit-Mükâfat sarkacını iyi kullanarak Batılları, ince diplomasi ile oyalamayı da bil[miştir].*”¹⁸⁰ Bunun yanında çok önemli olduğu muhakkak olan bir yoldaşı da vardır: “*Tarihçilerin ifadesine göre 19. yy.’da günde 80 km² kadar büyüdüğü ifade edilen ve dolayısı ile “Yayılma Siyaseti”ni hiç bir zaman bırakmamış*”¹⁸¹ olarak kabul edilen Çarlık Rusyası’ndan farklı olarak Sovyet Rusya’nın âcilen müttefik aradığı bir dünyada, kendi ihtiyaçları ile eşleşen dostluğu, mahirane yönetmiş ama kölesi olmamıştır. Tabii, Galip Devletlerin kendi aralarındaki güç ve çıkar mücadelesi de Millî Mücadelenin o zor şartlar altında kaynak ve destekçi bulmasını kolaylaştırmıştır.¹⁸² Kısaca, bütün bunları gerçek bir lider ve orkestra şefi olarak uyumlu partiyonlarla yönetmesini bilmiştir. Bütün bunları yaparken yanında, *-muhalefeti ve yandaşı ile-* Meclis ve tüm içtenliği ile halkı vardır. Halkın içindeki müstakil yaşama aşkı ve azmi ile onun çağını anlamış vizyonu birleşince, Türkiye

¹⁷⁹ Bozkurt Güvenç, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Kültürel Yapı*” Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu- İstanbul, 25-27 Eylül 2002, DEGEV (Demokrasi ve Gençlik Vakfı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, s.228.

¹⁸⁰ Mim Kemal Öke, a.ge., s. 16-17.

¹⁸¹ Mesut Hakkı Çaşın, *Rus İmparatorluk Stratejisi: Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006, s. 17.

¹⁸² Detaylı bilgi için bakınız: Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul / 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005 ve Osman Olcay, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara SBF Yayınları, Ankara, 1981, s. XXVI-LIV. ve Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları-Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

Devleti'nin, 24 Temmuz 1923'de, dünya devletler ailesinin eşit bir üyesi olduğunun tescili gerçekleşmiştir.

Mustafa Kemal Yönetimindeki 1. Meclis –ki, kendisini bir ihtilâl organı olarak ilan etmiştir,-¹⁸³ tüm muhalefete ve ayrı düşüncelere, tezatlarla rağmen, ilk olarak Halife Padişah ve Saltanatı esaretten kurtarmak için bir araya gelmiş olsa da, Anayasasına koyduğu kayıtsız şartsız millet egemenliği ve kendisinin üstünde başka hiçbir gücün olmadığını deklârasyonu ile işgale dur diyebilmiştir. “*Bu [elbette] bir tezattır: hem millî hâkimiyet, hem de monarşiyi korumak. Bu tezat, Meclis'in geniş tabanlı muhafazakâr kesimini tatmin için gerekliydi[r].*”¹⁸⁴ Yokluk ve sıkıntı içinde olmasına rağmen sağlamlığını ve iradesini kaybetmemiştir. İstanbul Hükümeti ve Saltanatın esir olması, başıbozukluk/kuralsızlık yaratmış ve bir sürü çete, baskın, hırsızlık, çapulculuk ve ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmış; ama bu bozgun ortamından –en azından Büyük Zafer'e kadar- tek sesliliği ve düzeni sağlayıp koruyabilmiştir. *Tekâlif-i Milliye* gibi zorlayıcı bir kanun çıkararak, artık hemen hiçbir şeyi kalmamış bir milletten, asker, evlat, hayvan, mal, mülk ve para isteyebilmiştir. Ama millet de -bu kanunun zoru olarak görülse de, gerçekte- canla başla son bir gayretle ayağa kalkmış ve Meclisi'ni; kendi geleceğini desteklemiştir. Öyle ki, kazanılan I., II. İnönü ve Sakarya Savaşları ile bu güveni artmış ve gençlerinde kazılı olan *vatan bağlılığı* ve *Devlet kurma* geleneği, yine canlanmıştır.

Bu canlanmayı teşvik eden unsurlardan biri de Kuvay-ı Millîye Basını olmuştur: I. Dünya Harbi sırasında 3 milyon kişi askere alınmış; bunlardan 1 milyonu ölmüş veya sakat kalmış ya da esir düşmüştür. Birinci Osmanlı İstikraz-ı Dahilisi (Osmanlı dahili borçlanma)'nin sonucu halk 7-8 milyon lirasını devlete vermiştir. “Zafer-i Nihai” beklenirken, 13 Kasım 1918'de düşman gemileri İstanbul'a gelmiş ve “tam esirlik” pozisyonuna düşülmüştür. Ayrıca, her kararın İstanbul'dan veriliyor olması, Anadolu'dan bir çözüm üretilebileceği inancını da oluşturmamıştır. Halka yeniden savaşın denilemeyeceği düşüncesi yanında mandacılık ve işgal devletlerine taviz verme yollu düşüncelere karşı, *İrade-i Milliye* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazeteleri ile *Anadolu Ajansı* başta olmak üzere basınla, Millî Mücadele'nin ateşi körüklenmiş ve “*Zekâ, irfan, hamiyet*”e dayanan Hâkimiyeti Milliye ruhu

¹⁸³ Tarık Zafer Tunaya, *Birinci Meclis*, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık, İstanbul 1998, s.10

¹⁸⁴ T.Z.Tunaya, *Birinci Meclis*, s.11

duyurulup, benimsetilmiştir.¹⁸⁵ Tabii, Churchill'in de doğru bir öngörü ile itiraz ettiği ve “*Türklerde sinmiş bulunan savaşçı ruhu yeniden ortaya çıkartacak*” dediği Yunanlıların İzmir’e çıkışı da bu ateşin canlanmasına vesile olmuştur.¹⁸⁶

Mustafa Kemal’in liderliğindeki Meclis’in ilk İcra Vekilleri Heyeti’nin programı “*temelde yeni birşey yapmaktan ziyade, olanı muhafaza ve islâh; zaferden sonra radikal tedbirlere başvurmak[tır.] [M]aliye, nafia, maarif ve adliye sahalarındaki icraatı bilhassa bu temele oturan*”¹⁸⁷ Meclis ilk başta, 16 Mart 1920’de İngiliz baskını akabinde kapatılan Meclis-i Mebusan’ın devamı olarak görünerek; hatta ilk olarak orada tartışmaları başlayıp henüz sonuçlandırılmayan Ağnam Vergisi Kanununun kabulünü yaparak; ve ayrıca, 1921 yılında yaptığı Anayasa’nın kapsamadığı alanları için 1909 Anayasasının geçerli olduğunu beyan ederek, bir meşruluk zemini oluşturma yoluna gitmiş olsa da, *asla*, esir ve “kendi canını düşünen” İstanbul Hükümetine taviz vermemiştir. Ayrıca, bu Hükümetin yapmış olduğu tüm anlaşma ve kanunları kabul etmediğini de ilan edecek kadar kendine güvenir. Kesinlikle İstanbul Hükümetinin Türk Milletinin bütünü temsil ettiğini kabul etmemiştir. Bunu sadece içte değil, dışarıda, cephede savaştığı düşmanlarına da kabul ettirmiştir. Bu kararlılığın sonucunda Londra Konferansına ayrı olarak çağırılıp, görüşlerini beyan etmeyi başarmıştır. Savaşlarla gelen başarılar akabinde, 1. Meclis Türk Milletini temsilen dünya devletleri ile ikili barış anlaşmaları yapabirmiştir. Fransa ile yapılan Ankara Anlaşması *-ki, kendisinin karşısında duran düşman cephesinde gedik açacak bir anlaşmadır-* bunlardan biridir.

Wilson Prensiplerindeki, “*her millete bir devlet kurma hakkı*”nı ve Sovyet Rusya ile karşılıklı ihtiyaçların yarattığı aynı kampta olma şartlarını çok iyi değerlendirmiştir. Kurtuluş Savaşının silah ve finansmanını, çok büyük ölçüde de bu ülkeden sağlamıştır. Lozan’da da yine bu iki devlet arasındaki çıkar ilişkisi devam etmiştir. Lozan anlaşması için karşılıklı olarak ortaya konan taleplerde, ne kadar acımasız ve kazanılan zaferin aslında hiç bir şekilde düşüncelerini değiştiremediğini gösterdiği Lord Curzon dirayetinde yazılan, İtilaf Devletleri talepleri ve Curzon’un bu acımasız yaklaşımlarına karşı çok sağlam durması, 1. Meclis’in doruğa çıkan iradesinin sonucudur... Türk Heyetinin lisan bilgisinin yetersizliği, Ankara ile yapılan telgraf yazışmalarının deşifre edilmesi, bilgi yetersizliği, tecrübe eksikliği yanında,

¹⁸⁵ Orhan Koloğlu, *Birinci Meclis*, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 87-93.

¹⁸⁶ Osman S. Arolat (Ed.), *Tarihin Tanığı Anadolu’da Kurulan Cumhuriyet*, Creative yayıncılık ve Tanıtım LTD, İstanbul 1999, s.268.

¹⁸⁷ T.Z.Tunaya, *Birinci Meclis*, s.9

Konferans boyunca yalnız bırakılmaya çalışılmaları gibi tüm olumsuzluklara rağmen, diplomasinin kurtları karşısında, tam bağımsızlık, iktisadi bağımsızlık, kendi kendini yönetme ve Misak-ı Milli taleplerinden taviz vermemiştir. Bu taviz verilmemesinin, derin bir anlamı da vardır: Batı'nın, sömürebilmek için Fonksiyonalist Antropoloji ve Darwin'in *sosyal seçkinciliğinden* hareketle geliştirdiği argümanlar'dan ortaya çıkan oryantalizmin bakış açısına karşı da bir mücadele verilmiştir: Özeti, değişen ve ilerleyen *modern* Batı karşısında gelenekselci, statükocu, geri ve cahil Doğu'dan bir grup çıkmış ve baş kaldırmıştır. Lloyd George “*Ülkesinde istilâcı olmaktan başka hiçbir sıfata sahip olmayan bir kavim, sırf kuvvetine güvenerek elinde bulundurduğu toprakları, dünyayı iyiliğe kavuşturmaktan mahrum edecek derecede kötü idare ederse, milletler bu perişan sahalarda medeniyeti ihya etmek hakkına –daha doğrusu ödevine sahiptirler. Bu aynı ödev, Batı ovaları ve ormanları hakkındaki kızilderililerin iddialarına karşı, Amerika’yı kuranların davranışlarını meşru kılar.*”¹⁸⁸ diyecek kadar hakir gördüğü Türklerle, şimdi üstelik bir de barış masasına oturmuş, -Curzon'un taleplerinde açıkça görüldüğü gibi,- kazandıkları zaferle bile, hazmedilmeleri zor bir sonuç doğurmuşlardır. Yani, Batı'nın, Doğu için taşıdığı zihniyetle de mücadele edilmiştir. Aynı şekilde, Doğu'nun da, yani, Sovyetlerin de kendi ideolojileri için, üzerlerinde baskısı bulunmaktadır. Sovyetler Mustafa Kemal'in komünist olmadığını bilir. Ama kendi saflarına çekmek ve bir tampon bölge oluşturmak adına desteklemiştir. Fakat yine de Büyük Millet Meclisi üzerinde baskılarını da boşlamazlar. Mustafa Kemal liderliğindeki Meclis ise, çok basiretli bir denge politikası yürüterek, buna da karşı koyar. “*E.H.Carr, bu iki ateş arasındaki dengeye, “ideolojik istiklâl” (ideological independance) demektedir.*”¹⁸⁹

Bu yoğun gündem içinde Meclis'te, karşı görüşler çatışmıştır. Giriş kısmında da açıklandığı gibi, çağımızda bile demokrasilerin gücü, ayakta kalması için destekleyici siyasî ve hukukî aletlerin neler olabileceği ve bu aletlerden birinin buyurucu ve sınırlayıcı kanunlar altında güç kullanımının olduğunun savunulduğu bir ortamdan, geriye dönüp o zor şartlara bakıp 1. Meclis ve şartlarını değerlendirdiğimizde, son derece doğru ve nizamî olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem için, aklın ve bilginin ve bunları kullanma becerisinin, emeğin, irade gücünün, basiretin ikinci plana düşmesi riskine rağmen, -salt kelime anlamı olarak kullanarak- yine de “*Mucize*” bir dönem olduğunu belirtmeden geçemeyeceğim. Yaşanılan her an ve olay, birbirine bağlı ve gerçekte çok ilginç bir düzen içinde gerçekleşmiş ve sonlanmıştır... Bunu yaratanlar Mustafa Kemal liderliğindeki o Meclisin üyeleri ve tüm halktır. Olumsuz olarak

¹⁸⁸ T.Z.Tunaya, *Birinci Meclis...*, s.12.

¹⁸⁹ T.Z.Tunaya, *Birinci Meclis...*, s.15.

gördüğümüz her an ve olay bile, -Rum, Ermeni, Kürt aşireti ayaklanmaları, askerden kaçmalar, silahlara el konulması, işgal altında olmak, karşı fetvalar, ölüm emirleri, Padişah, İstanbul Hükümeti, Curzon'un alayları, Wilson'ın vizyonsuzluğu, Yunanlıların asırlık ihtirasları, kıskançlıklar, hırslar, Tanzimat ve getirdiği özgürlükler, fikir akımları, toprak kayıpları, “Kuşkucu” Abdülhamit, İttihat Terakki, Damat Ferit... Hepsi- gerçekte bu dönemin bu kadar disiplinli ve müteyakkız/her an alarm'da bir hareket olması arkasındaki motive edici unsurlardır. Gerçek bir iradeler çatışmasıdır: Bencil olmak (Padişah ve İstanbul Hükümeti ile aynı zihniyeti taşıyanlar) ve olmamak (Millî Mücadele taraftarları ve halk) mücadelesidir.

Aynı zamanda bir “*macera*”dır da: “Sivas Kongresi sırasında manda talepleri zorlamasıyla Amerika'dan bir heyetin gelip inceleme yapmasını istediği dönemde gelen görüşmeci olan, Amerikalı General Harbord, sıtmadan bitkin ama zihni çok berrak olan Mustafa Kemal'le görüşmeleri sırasında sorar; “*Şimdi ne yapmak niyetindediniz?*” Mustafa Kemal elindeki tespihin ipini koparır ve saçılan taneleri tek tek toplarken, ‘*General'in sorusuna cevap olduğunu söyler*’. Böylece, ülkenin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak istediğini belirtmiş olmaktadır. Harbord, bu türlü bir umudun ne mantığa, ne de askeri gerçeklere uyduğunu söyler. ‘*Birtakım insanlardan kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de bir milletin intiharına mı tanık olacağız?*’ diye sorar. Mustafa Kemal, “*Söylediğiniz doğrudur, General. İçinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan açıklanabilir. Ancak, her şeye rağmen, yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için yapacağız bunu.*” der ve ilave olarak, avucunu açık olarak masaya koyar ve yavaş yavaş kapatırken, “*Başaramazsak, bir kuş gibi düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde, atalarımızın çocukları olarak, dövüşerek ölmeyi tercih ederiz.*” der.”¹⁹⁰ Liderdir. Risk aldığını bilmektedir. Ama özgür yaşamak için bu risk alınmalıdır da. Sonuç; bugün yaşadığımız gerçekler ışığında rahatlıkla söylenebileceği gibi, başarıdır.

İlginç olan bir nokta daha vardır; bu sefer bir farklılık da söz konusudur artık. Yani, Batıyı tanıyıp, Tanzimat'la birlikte gelen yenilikçilik hareketleri, –*aslında*- içselleştirilemeden “hayranlıkla” izlenen ve kısmen de hissedilen ezikliğin sonucunda, kopyacılığın ağır bastığı bir eylemler bütünü iken, şimdi Tanzimat'ın “tefekkür”den ziyade, eklektik (yapıştırma,

---

¹⁹⁰ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994, s.230.

toplama) ve sathi sentezlemeye dayalı, Osmanlı Sisteminin bünyesine birçok noktada uymayan hareketlerin/arayırların aksine, Türk Milleti sadece kendisi için değil ama dünya insanları için de bir strateji, yöntem oluşturmaya soyunmuştur. Türünün ilk örneğidir. Günümüz tabirini kullanırsak, artık yenedünya dengeleri ve düzeni kurulmaktadır ve Mustafa Kemal liderliğindeki Büyük Millet Meclisi bu denge ve düzen kurucularının baş aktörlerindedir. Meclisin, savaş için gerekli silah sanayi ve sermayesine sahip olan büyük devletlerin, kendi ölkelerindeki haklarının evlat kaybı acısı ve olağanüstü savaş hali içinde yaşamanın sosyal ve ekonomik yüküne karşı gösterdiği tepkilerin de yardımı ile, ekonomik ve askeri imkânlar açısından çok yetersiz olmasına rağmen, bu rolü güçlü bir şekilde üstlenebildiğini görüyoruz. Bu da çok doğru bir basireti/vizyonu gerekli kılar ki, o da, başta Mustafa Kemal olmak üzere, kurmaylarda bulunmaktadır. Gerçekçi bir dış politika ve –o dönem için, açıkça ifade edilmemiş olsa da- hedeflenen ideolojiye (Muasır Medeniyet’in gerekleri, hukuk, demokrasi ve Cumhuriyet ile çerçevelenmiş tam bağımsız laik ulus-devlet) uygun olarak hareket edilmiştir. Destekleyen bütün kesimlerin alçak gönüllükle verdiği bu mücadele sonrasında ise, savaş alanlarında elde edilen zaferin devamını ve sürekliliğini sağlayacak olan, onurlu bir ayakta kalma mücadelesi başlatılmıştır. Artık sıra harp meydanından kan ve barut kokusunu temizlemek ve elde edilen meşru hakkın kökleşmesini sağlayacak değişimlerdeydir. Düvel-i Muazzama’nın rüyası, akim kalmıştır. “1 Nisan 1339 (1923) tarihli oturumda Aydın Mebusu Esad Efendi (İleri) ve 120 arkadaşı tarafından verilen bir önerge ile seçimlerin yenilenmesi isten[ir]. Önergede, memleketin savunması için toplanan TBMM, bu görevini övgüye değer biçimde, onurla yerine getirdiği belirtilerek, memleketin şimdi sulha kavuşturulması ve ekonomik ilerlemeyi sağlamak gibi iki önemli ve ulvi sorunu bulunduğu belirtili[r] ve üç yıldan beri değişen ve gelişen düşüncelerin ışığında oluşan kamuoyunu yansıtacak seçimlerle Meclisin yenilenmesi isteni[r]. Önerge üzerine söz alan hariciye Vekili İsmet Paşa, çetin bir aşamaya giren sulh görüşmelerinde, sorunlar üzerine cesaretle yürüyüp direnmemiz için yegâne güç kaynağımız [olan] Büyük Meclisin, güven yenilemesi gerektiğini belirtir. ...Oybirliği ile seçim kararı alın[ır].”¹⁹¹

Karardan sonra kürsüye gelip konuşma yapan lider Mustafa Kemal, konuşmasında şu sözlere yer vermiştir: “...Arkadaşlar, Türkiye Devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tacdar yoktur, diktatör yoktur. (kahrolsun tacdar sesleri) Tacdar yoktur ve olmayacaktır! Çünkü olamaz. (Şiddetli alkışlar) (Bravo sesleri) [...] Bütün cihan bilmelidir ki;

¹⁹¹ Kazım Öztürk (Ed.), a.g.e., II, s. 3.

artık bu Devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da Hâkimiyeti Milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da, Milletın kalbi, vicdanı ve mevcudiyetidir."¹⁹² Bu sözler, erken aydınlanmış bir birey olarak liderliği gönüllü ve tüm risklerini bilerek kabul etmiş bir aydın ve vatanseverin tüm dünyaya özgürlük ve irade deklârasyonudur.

Mustafa Kemal'in ve meşruiyet noktası olan Büyük Millet Meclisi'nin yapmak istediklerini iyi kavrayabilmek için, geçmişi ve karar alıcıların yetiştikleri ortamı da göz önünde tutmak zorundayız. II. Mahmut döneminden itibaren bir merkezleşme süreci söz konusudur. *"Bu Türkiye'de ulus-devlet zemininin hazırlandığı taşranın merkeze egemen olduğu, bu güç dengelerinin yansıtıldığı bir dönemdir. ...Merkez tekrar ağırlığını koyuyor ve yeni bir model, çağdaşlaşma modeli yürürlüğe konulmaya başlı[maktadır]. ... Bunun [bir de] hukuksal boyutu var[dır], eğitim reformları var[dır], adalet reformları var[dır] ve yine bir laikleşme süreci var[dır]. İmparatorluğun tebaası olarak kabul edilen insanlardan yavaş yavaş yurttaşla geçilmesi süreci var[dır]. ... Bu yurttaşlık Cumhuriyet ile belirginleşmiştir.*"¹⁹³

Kant, bir Aydınlanma Çağı teorisyeni olarak, *"Aydınlanma Nedir?"* adlı eserinde, akıl için şunları söyler: *"Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin-olmayış durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlamasıdır. Ona göre, insan bu duruma aklın kendisi yüzünden değil, onu kullanmaması yüzünden düşmüştür; çünkü insan şimdiye kadar aklını kendi başına kullanamamış, hep başkalarının kılavuzluğunu aramıştır. Şimdi, aklını kendin kullanmak cesaretini göster! sözü, bundan böyle parola olmalıdır."* Aydınlanma Çağı Kültürünün analizini yapan Arnold Hauser ise, Sanatın Toplumsal Tarihi adlı eserinde Aydınlanma Çağı'ndan kültür'ün nasibine düşeni de şöyle değerlendirmektedir: *"Şimdi yapılacak şey, doğa karşısında başarı kazanan aynı akıllı "kültür dünyası"na uygulamak, doğa bilimlerini paralelinde "kültür bilimlerini"ni de kurmak, kültür dünyasını akılla aydınlatıp ona akılla egemen olmaktır. İşte 18 yüzyıla Aydınlanma Çağı adını verdiren bu düşüncedir, bu inançtır; bu inancı gerçekleştirmeye, onu kültürün bütün alanlarında yürütmeye girişmesidir."*¹⁹⁴ Türk toplumunda akıl, Cumhuriyet'e kadar İstanbul ve Saray'dan yönetilmişti. Şimdi hem birey, birey olma sorumluluğunu üstlenip, kendi geleceği/kaderi konusunda da iradesini ele alacaktır. Hem de, aklını işletip, insanlık için, medeniyet için,

¹⁹² K. Öztürk, a.g.e., II, s.3-4.

¹⁹³ Şevket Pamuk, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi'nde Yöntem Arayışları*, Ed: Bahaeddin Yediyıldız, Temuçin Faik Ertan, Kutay Üstün, Siyasal Kitapevi, Ankara 2004, s.25-26.

¹⁹⁴ A. Say, a.g.e., s. 261.

faydalı ürünler verecektir. Bu da her alanda, kültür, sanat, bilim, eğitim.... alanlarında, aklın egemen olduğu, hukukun temel alındığı, eşitlikçi ve laik bir yapılanma demektir. Daha Amasya Genelgesi ile başlayan irade beyanı, İstanbul'un iradesi beklenmeden gerçekleşmiştir. Anadolu'nun bu iradeyi göstermesi, kul'dan vatandaş olmaya geçişin, somut kilometre taşlarıdır. Tanzimat ve aydınlanmanın enformasyon imkânı ile beslenen zihin ve vicdanlarda özgürlük, karar alabilme, benlik mücadelesi ateşi alev alev yanmaya başlamıştır. İşte bu sürecin daha somutlaşıp, *Vatandaş oluşturma* platformuna döndüğü 2. Meclis, bu sebeple daha zor işleri başarmak zorundadır. Gerçek bir zihniyet devrimi yapılmaktadır. Asırlardır İstanbul'dan emir almaya alışmış, rea'ya artık Meclis'inde temsilcileri vasıtasıyla karara katılmakta, onları seçmek veya indirmek gücüne sahip olmaktadır. (Elbette, bugünkü mânâda olmasa da, bir katılımcı demokrasi başlangıcıdır) Ayrıca, aslında bu dönem, en başından beri zihinde saklı tutulan ve “*gerek egemen sınıfların çıkarları, gerekse asker-sivil öncü kadronun savaş içinde ifade edilemeyen ideolojik eğilimi açısından Batı'yla uzlaşma yönünde bir çabadır. [Mustafa Kemal] ve arkadaşları bu uzlaşmanın mümkün olduğunca az kan dökülerek yapılması için teşebbüslerde bulunmuşlarsa da başarıya ulaşamamışlardır. Nihayetinde İngiliz kanı değildi! Zafer sonrası, Batıya rejim hakkında teminat vermek adına da tüm sol hareketler kapatılmıştır. Moskova bunu makul karşılamıştır, çünkü, 3. enternasyonal'de Lenin Burjuva-Devrimlerinin de desteklenmesini savunmuş ve kabul etmiştir.*”¹⁹⁵

Bu dönem özellikle birey ve vatandaş “yaratma” sürecidir. Mustafa Kemal, Meclis aracılığı ile milletini eğitmekte, yol göstermekte ve idealindeki Türkiye'yi yasalarla sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Ünsal'a göre “*Önce kul vardır, sonra tebaa, ardından “hoş geldin yurttaş, güle güle tebaa!”*”¹⁹⁶

“*Farklı tarih, toplumsal yapı, ideoloji, dinsel ve siyasal kültürler sebebiyle, yurttaşlık anlayışında da farklılıklar vardır: Anglosakson siyasal kültürünün özünde devlete “dışsal” olan birey kültürü, siyasal katılımı ön plana çıkarırken, “Evrensel İnsan Hakları ve Yurttaş Bildirgesi”nin mimarı Fransa'da merkezîyetçi jakoben gelenek ise, siyasal toplulukla bir bütün oluşturan birey-yurttaşlar arasında sadece hukuksal bir eşitlik gözetirken, yönetimde seçkinci anlayışa sadık kalır. (Ünsal, s.7) Yurttaşlık, [tarihi süreci açısından] uzun ve sancılı bir süreçtir. Tarihsel, ekonomik, siyasal ve kültürel kurumlar ve iç ve dış dinamikler sonucu,*

¹⁹⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, Ankara 1993, s. 36-37.

¹⁹⁶ Artun Ünsal, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Türkiye İş Bankası-İstanbul Menkul Kıymetler Borsası-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Sponsorluğu, Bilanço'98 Yayın Dizisi, İstanbul 1998, s. 1.

yurttaşlık kimi toplumda güdük kalır kiminde gelişir. ...Bir toplumu oluşturan birey, grup ve sınıfların dünya görüşlerinin, değer, tutum ve davranışlarının da yurttaşlık kavramının gelişmesi üzerinde etkin rol oynayabilmesidir.”

Yazar daha sonra Habermas'tan hareketle, tebaa-yurttaş geçişine şöyle yaklaşıyor. *“Tebaa statüsünden yurttaş statüsüne geçiş, bir siyasal meşrulaştırma ve toplumsal bütünleşme biçimi olarak ulusal aidiyet duygusu ile mümkün olabilmıştır.”* Ulus-devlette yurttaş anlayışı ve istemleri ile eşitlik, özgürlük ve demokrasi arasında yakın bir ilinti vardır. *Ancak, ulus-devletin toplumdan gelen bir ivme veya “yukarıdan inşa” yoluyla gerçekleşmesi durumu, bu ilintiyi olumlu ya da olumsuz yönde etkilemektedir.”* Bu noktada ise, devletin toplumda hissedilen tüm varlığı ile orantılı gücünün, yurttaş üzerindeki etkisini ise şu şekilde yorumluyor: *“Buna göre, “güçlü devlet”le “güçsüz yurttaş” arasında diyalektik bir etkileşim söz konusudur. Ama, böyle bir ilişkinin karşısı “güçsüz devlet” ve “güçlü yurttaş” değildir. Güçlü Devlet'ten “Hukuk Devleti”ni anlıyoruz, “Kanun Devleti”ni değil. Kanun devletine örnek olarak Çarlık Rusyası verilebilir. Güçlü bir devletti ama, “tebaa'dan yoldaş'a dönüşen yurttaşına gerçekte ne temel hak ve özgürlükler ne de denetleme olanağı tanıyordu ve sonunda kolayca yıkıldı.”¹⁹⁷*

Mustafa Kemal'in Türkiye'deki yurttaşlık anlayışına göre ise, *“Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan herkes, eşit hak ve ödevleri olan Türkiye vatandaşıdır.”* Eskisinden farklı oluşan millet, dinî bir tabana oturmamaktadır. *“Millet ve devletin birliği, klâsik din ve devlet birliğinin yerine geçirilmiştir. ...Bir yandan, Osmanlı düzeni üzerine inşa edilen yeni toplumun siyasal örgütlenişine pozitivizm ışık tutmakta (Hayatta en hakiki mürşit ilimdir), öte yandan Türklük ön plana geçirilmektedir... Sonuçta, saltanatın kaldırılması ile tebaa konumundan yurttaş konumuna geçirilen insanımızın hukuken Osmanlı dönemine oranla çok daha eşit bir statüye kavuşmasına karşın, “katılım olarak siyaset” yerine, Osmanlı'nın “Hikmet'i Hükümet” (raison d'Etat), yani devlet çıkarlarının birey hak ve özgürlüklerine üstün tutulduğu bir siyaset anlayışına geri dönüliyordu.”*(Ünsal, s.13-14) Fakat, her ne olursa olsun, Mustafa Kemal milletin erdemli, ahlaklı, doğru bilgi üzerine oturmuş saf/pür dindar, bilimsel alanlarda araştırmacı, insanlığa hizmet edici, devleti ile uyumlu, dünya düzeni içinde karar alıcılardan olmasını istemiştir. Kılığı ile, düşüncesi ile, vicdanı ile medeni olmasını istediği Halkının onurlu olabilmesi için, her şeyden önce, doğru bilgi ile donanımlı kılınması gerektiğine inanmaktadır. Bu sebeple, *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile öğretim birliğini sağlama

¹⁹⁷ A. Ünsal, *a.g.e.*, s.10-11.

ve tekke ve zaviyelerin kapatılması akabinde, Elmalılı Hamdi Efendiye, Meclis aracılığı ile 1926 yılında, Diyanet İşleri Tarafından, Kur'an tercümesi siparişini verdimiştir. (1938 yılında tamamlanır.) Bu dönem hilâfetin kaldırılması gibi çok önemli fikrî değişim adımını da atmış; medeni kanun kabulü ile birey olmanın, laik birey olmanın gereklerinin alt yapı taşlarını döşemiştir. Lozan Anlaşması ile bağımsızlığını ve devletin sınırlarını belirlemiş ve kabul ettirmiştir. Yapılan değişimler o kadar önemlidir ki, sadece Terakkiperver'de somutlaşan Meclis muhalefeti dışında, kendisine suikasta ve ülkenin bölünmesine kadar gidecek isyana kaynak oluşturmuştur.

İngilizlerin, Türklerin başarısız olmasını ve “avuçlarına” düşmesini bekledikleri bir dönemdir. Bağımsızlığın hak edildiğinin gösterilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, Devletçi ve Halkçı anlayışla, devlet yatırımlar yapmış, ziraata önem vermiş, aşar vergisi kaldırılmıştır. Borçlar ve Ticaret Hukuku yasaları çıkarılmıştır. Kabotaj çerçevesinde, limanlar ve sahillerde Türk bandırasının egemenliği kurulmuştur. İlk kâğıt para basılıp nüfus sayımı yapılmıştır. Madenler devletleştirilip İş Bankası kurulmuş ve demiryollarına önem verilmiştir. Kısaca gelecekteki Türkiye Cumhuriyeti için çok önemli olacak, onu bağımsız kılacak, temel yatırımlar yapılmıştır. Çok yoğun bir dönemdir.

Mustafa Kemal'in yeni Devlet'i ve onun toplumu için oluşturduğu tabanı, stratejik temeller üzerine oturmaktadır. Bunlar “*Laik-anayasal Cumhuriyet*”, “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*”, “*Muasır medeniyet üzerine çıkma hedefi*” ile “*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir*”in somutlaştığı modern okullar, onların “*eğitim birliği*” ile “*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk denir*“ olgu ve kavramlardır. Bu stratejik temeller bir anlamda onun ideolojik felsefesini de oluşturur. Çünkü alt yapıyı oluşturan bu stratejik temeller, aynı zamanda, Mustafa Kemal'in toplumu dönüştürmede kullandığı ve yerleştirmek istediği kültürü oluşturan formasyonları üretecek çağdaş araçlardır da. Bu araçlar ya da stratejik sütunlar, yeni devlet ile ideolojisinin kavramlarının anlaşılması ve onların içselleştirilmesini sağlayacak üst yapının olmazsa olmazlarıdır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, Kemalizm bir ideolojidir ve üstelik oto dinamizme sahip bir ideolojidir. Çağ ve yeni üretim araçları ve de onlardan ortaya çıkan yeni kavramlar ile beraber sürekli değişmekle birlikte, bu temel stratejik sütunlar asla değişmeden kalabilmektedir. Bu anlamda Kemalizm her zamana uyan, değişimi kendi içinde taşıyan bu vesile ile de sürekli yenilenen bir toplumsal-rehber ideolojidir.

Ardında böyle bir felsefe üzerine oturan ideoloji bırakmış olan bu dönemin en önemli safhalarından biri de, Mustafa Kemal'in ünlü Nutku'nu irad etmesidir. *“Mustafa Kemal, Nutuk'ta, tarihi yapan bir kişi olarak, onu kendisine göre yazmıştır da. ....Nutuk[ta], hem bir Kurtuluş Savaşı ideolojisi, hem de yalnız bir önderin çevresiyle hesaplaşması görülür. Atatürk inanılmaz başarısını anlatırken, kendisini yalnız bırakanlardan, başarısına inanmayanlardan da hesap sormaktadır. ... Halide Edip Adivar'ın dediği gibi, “Başarıya O'ndan başka inanan yoktur.”*¹⁹⁸ Mustafa Kemal, eserine karşı o kadar hassas ve kıskançtır ki, gelecek nesillerce doğru yargılanabilmesi ve özellikle eserini emanet ettiği gençler tarafından doğru analiz edilebilmesi için, Nutuk'ta kendi bakış açısını ve kendi açısından o zamanın şartların değerlendirmesini sunmuştur. Dönem, “olağanüstü”; şartlar “olağanüstü”... İnsanlar da bu şartlara göre, uyumlu olarak görevlerini yapmışlardır. Hepsi kendi vazifeleri ve yarattıkları sonuçlar itibariyle değerli, önemli ve gereklidirler. Olumlu ve olumsuz olan her olay ve sonuç aslında, bugünkü değerli sonuca ulaşabilmek için gereklidir. Rauf Bey'in, Kâzım Karabekir'in dünya görüşleri şayet Mustafa Kemal ve yanındakilerle aynı olsaydı, demokrasi tecrübesi yaşanmayacak, aksaklıkları görülemeyecektir. Her şey tarih içinden bakılınca, yerli yerinde ve olması gerektiği gibidir. İşte bu sebeple, doğru analiz edip, uzak görüşlülükle geleceği en doğru şekilde ve en önce kavrayan “irade” ve “zeka”lar, sağlam karakterleri ile öne çıkmış ve daha değerli olmuşlardır. İşte bu sebeple, Mustafa Kemal, Mustafa Kemal'dir.

---

¹⁹⁸ Emre Kongar, *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 57.

KAYNAKLAR

- Aksu, Şener**, “Atatürk Devrim Sürecinde Kıyafet Devriminin Yeri”, *Atatürk’ün Cumhuriyet’in İlanından Sonraki Hedefleri, 4-6 Haziran 1998*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999
- Akşin, Sina**, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele [Mutlakıyete Dönüş 1918-1919], I*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004
- Altındal, Aytunç**, *40 Yıllık Yazılar-Kültür Savaşları I*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005
- , *40 Yıllık Yazılar-Kültür Savaşları II*, Birharf Yayınları, İstanbul 2005
- , *Türkiye’de Kadın*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1991
- Arolat, Osman S. (Ed.)**, *Tarihin Tanığı Anadolu’da Kurulan Cumhuriyet*, Creative yayıncılık ve Tanıtım LTD, İstanbul 1999
- Arslan, Hüsamettin**, *Epistemik Cemaat-Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi-*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1992
- Atatürk, Mustafa Kemal**, *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989
- , *NUTUK, I ve II*, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1987
- Atay, Falih Rıfki**, *Atatürk’ün Bana Anlattıkları/Mustafa Kemal’in Ağzından Vahidettin*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2005
- , *Çankaya –Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar-*, Bateş Yayınları, İstanbul 1980
- Aydemir, Şevket Süreyya**, *Tek Adam- Mustafa Kemal, 1922-1938, III*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1978
- Aydın, Erdoğan**, “Bizans’dan Sonra Roma’nın Fethi: Ayasofya’dan Sonra Saint Pierre de Cami Yapılsaydı”, *Başka Bir Tarih*, Başka Bir Türkiye, Aykırı Tarih Yayınları, İstanbul 2001
- Baran, Tülay Alim**, *Bir Kentin Yeniden Yapılanması-İzmir 1923-1938*, Arma Yayınları, İstanbul 2003
- Barber, Benjamin**, *Güçlü Demokrasi- Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev: Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995
- Bardakçı, İlhan**, *İmparatorluğun Yağması*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2004
- Baydar, Oya**, “ ‘Muasır Medeniyet’ Ütopyasından ‘Köşe Dönme’ Hayaline” *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan –Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999
- Benhabib, Seyla**, *Demokrasi ve Farklılık – siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması*, Ed: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı(Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD)’in yayınıdır), İstanbul 1998

- Berkes, Niyazi**, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ed. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
- Beydilli, Kemal**, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküşü”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, (Ed.) Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, İstanbul 2005
- Beyoğlu, Süleyman**, “Milli Mücadelenin Örgütlenmesi ve Kuvayı Milliye”, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılâp Tarihi*, Editör: Cemil Öztürk, PegemA Yayıncılık, Ankara 2005
- Bıykoğlu, Tevfik**, *Türk İstiklâl Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, ATASE, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1999
- Çaşın, Mesut Hakkı**, *Rus İmparatorluk Stratejisi: Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul 2006
- Cem, İsmail**, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1971
- Criss, Bilge**, *İşgal Altında İstanbul / 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
- Çağlar, Bakır**, *Bir Anayasacının Seyir Defteri*, Su Yayınları, İstanbul 2000
- Çotuksöken, Betül**, *Felsefi Söylem Nedir?*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2000
- Demir, Abdullah**, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye’nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006
- Dönmezer, Sulhi**, “Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı 1995*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, byy (Ankara?) Bty (1995?)
- Erikan, Celâl**, *Komutan Atatürk*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, Ankara 1972
- Eroğlu, Hamza**, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982
- Göle, Nilüfer**, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, Ed: Nilüfer Göle, Metis Yayınları, İstanbul 2000
- Güneş, İhsan**, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, byy, 1997
- Güvenç, Bozkurt**, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Kültürel Yapı” *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu- İstanbul, 25-27 Eylül 2002*, DEGEV (Demokrasi ve Gençlik Vakfı), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003
- Hançerlioğlu, Orhan**, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005
- , *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000
- Hanioğlu, Şükrü**, “Max Weber-İslami Calvinistler”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 84, Bahar 2006
- Helmreich, Paul C.**, *Sevr Entrikaları-Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996
- Himmetoğlu, Hüsnü**, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, II*, Genel Kurmay Özel Komisyonu, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975
- Irwin, William**, *Seinfeld ve Felsefe –Her Şey ve Hiçbir Şey Hakkında Bir Kitap*, Çev. Umut Kapdan, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2004

- İnalcık, Halil**, *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
- İnan, İlhan**, “Küreselleşme Özgürlük Getiriyor mu?”, *Felsefe Tartışmaları* 28, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001
- Kahraman, Hasan Bülent**, “Cumhuriyet, Değişim ve Değiştirmek”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan –Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999
- Kalaycıoğlu, Ersin**, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Ed: Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Beta Basım yayım Dağıtım AŞ, İstanbul 1986
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri**, *Ergenekon (Millî Mücadele Yazıları)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990
- Kennedy, Paul**, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri, 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar*, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara bty, 3. Baskı
- Kılıçbay, Mehmet Ali**, “Osmanlı Devletinde Feodalizm Geliyor-İstanbul 1453’de Alınmasaydı”, *Başka Bir Tarih, Başka Bir Türkiye*, Aykırı Tarih Yayıncılık, İstanbul 200
- Kinross, Lord**, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1994
- Koloğlu, Orhan**, *Birinci Meclis*, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık, İstanbul 1998
- Kongar, Emre**, *21. Yüzyılda Türkiye-2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, 5. Basım, İstanbul 1998
- Kongar, Emre**, *Atatürk Üzerine*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2000
- , *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1998
- Kutay, Cemal**, *Atatürk Bugün Olsaydı*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1999
- , *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyıllımızda Bir İnsanımız, Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992
- Küçük, Yalçın**, *Türkiye Üzerine Tezler, I*, Tekin Yayınevi, Ankara 1985
- , “Roy”, *Sırlar, YGS-Yazı-Görüntü-Ses Yayınları*, İstanbul 2001 (Birinci Baskı)
- Machiavelli, Niccolò**, *Prens*, Çev. Semra Kunt, Alkım Yayınları, Ankara 1997
- Mango, Andrew**, *Atatürk-Modern Türkiye’nin Kurucusu*, Çev. Füsün Doruker, Remzi Kitapevi, İstanbul 2004
- Mansbridge, Jane**, *Demokrasi ve Farklılık – siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması*, Ed: Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı(Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD)’in yayınıdır), İstanbul 1998
- Mardin, Şerif**, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000

- Marshall, Gordon** (Ed.), *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2003
- McCarthy, Justin**, *Death and Exile – The Ethnic cleansing of Ottoman Muslims, 1821-192*, The Darwin Press, inc., Princeton, New Jersey 1996
- Mehmet Arif Bey**, *93 Moskof Harbi ve Başımıza Gelenler*, Nihad Yazar (Yay. Haz.), Anadolu Neşriyat Yurdu, İstanbul 1974
- Mumcu, Ahmet**, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1996
- Mütercimler, Erol**, *Yüksek Stratejiden Etki Odaklı Harekâta -Geleceği Yönetmek*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006
- Olçay, Osman**, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, Ankara SBF Yayınları, Ankara, 1981
- Ormanlar, Çağla**, “Püsküllü Belâ’dan Şapkaya 1923-40”, *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan –Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999
- Ortaylı, İlber**, *Son İmparatorluk Osmanlı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007
- Öke, Mim Kemal**, *Tarihin Süzgecinden-Bilgi Çağı ve Türkiye*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 1999
- Özkaya, Yücel, Enver Konukçu, Rifat Önsoy ve diğerleri**, *Millî Mücadele Tarihi –Makaleler-*, Ed. Berna Türkdoğan, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002
- Öztürk, Cemil**, “Millî Mücadele Akarası’nda Bir yaygın Yüksek Öğretim Kurumu: ‘Serbest Âli Dersler Müessesesi-i İlmîyesi’”, *Atatürk Yolu*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, 13 (Mayıs 1994)
- Öztürk, Kazım**, *Türk Parlâmento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM II. Dönem 1923-1927*, II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1993
- Öztürk, Yaşar Nuri**, *Mevlâna ve İnsan*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1993
- Palmer, Alan**, *The Decline and Fall of The Ottoman Empire*, Barnes and Nobel Books, USA 1994
- Pamuk, Şevket**, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi’nde Yöntem Arayışları*, Ed: Bahaeddin Yediyıldız, Temuçin Faik Ertan, Kutay Üstün, Siyasal Kitapevi, Ankara 2004
- , *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984
- Popper, Karl R.**, *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*, Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005
- Quataert, Donald**, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul 2002
- Rıza Nur ve Joseph C. Grew**, *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)*, Ed: Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003

- Sander, Oral**, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü-Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1987
- Say, Ahmet**, *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 1995
- Sevim, Ali, İzzet Öztoprak ve M. Akif Tural**, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)-1906-1938*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006
- Soyak, Hasan Rıza**, *Atatürk'ten Hatıralar, II*, Yapı Ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1973
- Şengör, A.M. Celal**, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması*, Tübitak Yayınları, Bilgi Dizisi, Ankara 2003
- Tanör, Bülent**, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1998
- Tansel, Selahattin**, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973
- Tekeli, İlhan**, "Değişenin Değiştirme Zorunluluğu Var Mı?", *75 Yılda Değişen Yaşam Değişen İnsan –Cumhuriyet Modaları*, Ed: Oya Baydar, Derya Özkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999
- Timur, Taner**, *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitapevi, Ankara 2000
- , *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, Ankara 1993
- Toulmin, Stephen**, *Kozmopolis-Modernite'nin Gizli Gündemi*, Çev. Hüsamet Arslan, Pradigma Yayınları, İstanbul 2002
- Tunaya, Tarık Zafer**, *Birinci Meclis*, Ed: Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi, Promat Matbaacılık, İstanbul 1998
- , *İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979
- , "Türkiye Cumhuriyeti Rejiminde Batılılaşma Olayları ve Fikirleri", *Türkler*, Ed: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, c.17, Ankara 2002
- Tunçay, Mete**, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", *75 Yılda Düşünceler Tartışmalar*, Ed: Mete Tunçay, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Türkiye İş Bankası ve İMKB Sponsorluğu, İstanbul 1999
- Turan, Şerafettin**, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler*, Kitaplar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı**, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- Ülgener, Sabri F.**, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Derin Yayınları, İstanbul 2006
- , *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Derin Yayınları, İstanbul 2006
- Ünsal, Artun**, *75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, Türkiye İş Bankası-İstanbul Menkul Kıymetler Borsası-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Sponsrosorluğu, Bilanço'98 Yayın Dizisi, İstanbul 1998
- Volkan, Vamık D. ve Norman Itzkowitz**, *Türkler ve Yunanlılar Çatışan Komşular*, Çev. Banu Büyükkal, Bağlam Yayınları, İstanbul 2002

Webster, Donald E., “Atatürk-Laik Peygamber”, *Uluslararası Atatürk Konferansı 10-11 Kasım 1980*, Çev. ?, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1980

Wells, Harry K., *Emperyalizmin Felsefesi Pragmatizm – Hukukta, Tarihte, Psikolojide, Eğitimde, Ahlâkta, Din ve Dış Politikada İşbitiricilik Felsefesi*, Çev. Tahsin Yılmaz, Sorun Yayınları, İstanbul 2003

Yavuz, Hilmi, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul 1996

Yücel, Yaşar ve Ali Sevim, *Klâsik Dönem Üç Hükümdarı-Fatih, Yavuz, Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004

INTERNET KAYNAKLARI ve ANSİKLOPEDİLER

Ana Britannica, V, Ana Yayıncılık, İstanbul 1987

Britannica, 14, Chicago, ABD, 1990, 15. Basım

İnönü, Erdal, “Cumhuriyet ve Bilim”, 23 Ekim 2006

<http://www.genbilim.com/content/view/967/39/>

Uğurlu, Nurur, “Pozitivizm ve Mustafa Kemal”, *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1999

<http://arama.yore.com.tr:8081/sayfa.cgi?w+30+/cumhuriyet/cumhuriyet1999/9911/16/t/c00.html>

Nazîma, Ali ve Faik Reşad, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, Haz. Necat Birinci, Kâzım Yetiş, Fatih Andı ve diğerleri, Türk Dil Kurumu, Ankara 2002.

Özön, Mustafa N., *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1979

ÖZGEÇMİŞ
Hülya KORKMAZ

Kişisel Bilgiler:

Doğum Tarihi	24.07.1962
Doğum Yeri	İstanbul
Medenî Durumu	Bekâr

Eğitim:

Lise	1976-1979	İstanbul Kız Lisesi
Lisans	1983-1987	İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi / Kamu Yönetimi
MBA	1998-1999	MÜ Çağdaş İşletme Bölümü (Contemporary Management)
Yüksek Lisans	2005-2007	Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Çalıştığı Kurumlar:

1988- 2006	Yapı Kredi Bankası AŞ- Organizasyon Yönetimi/ Üye İşyeri Operasyonları Birim Yönetmeni
2006-	Yapı Kredi Bankası AŞ- Organizasyon Yönetimi/ Şube ve Süreç Ağı Geliştirme Yöneticisi